

Hans-Gunnar Axberger

PRESS TEKNIK

**Pressetiska konflikter,
regler och synsätt**

EX LIBRIS

Juristförlaget

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Hans-Gunnar Axberger
Pressetik

© Hans-Gunnar Axberger och Juristförlaget JF AB
Stockholm 1994
ISBN 91-7598-640-X
Omslag av Pontus Castenfors
Gotab 10427, Stockholm 1994

HANDELSHÖGSKOLAN I STOCKHOLM
BIBLIOTEKET

10 0070684 7

Hans-Gunnar Axberger

Pressetik –

En översikt över pressetiska
konflikter, regler och synsätt

Juristförlaget

Innehåll

Inledning	7
Pressetikens utgångspunkt: skyldigheten att publicera	8
Yttrandefrihetens förvaltare	10
Moral – etik – pressetik	12
Den egentliga pressetiken	16
Sanning, hänsyn – och nytta	16
Journalistroll och medborgarroll	27
Löften och lojalitet	36
Journalistiska arbetsmetoder	43
Den reglerade pressetiken	54
Pressetikens uppdelning	54
Den reglerande pressetikens uppkomst	56
Det svenska pressetiska granskningssystemet	57
Den reglerade pressetikens grundprinciper	63
Reglerad pressetik i praktiken; fallbeskrivningar	80
Etik och juridik	99
Etik och juridik	99
Pressetik och tryckfrihet	104
Pressetiken och den goda journalistiken	107
Bilaga: ”Spelregler för press, radio och tv”	114

Inledning

Pressetik är en översikt över pressetiska konflikter, regler och synsätt. Utgångspunkten är de genuint etiska problem som pressen och journalistiken möter. *Presetik* försöker också sätta in etik och etiska regler i ett normativt sammanhang. Vad skiljer etiken från lagen?

Presetik syftar inte till att inventera pressetikens alla aspekter. Den är i stället orienterande, exemplifierande och diskuterande. Avsikten är att introducera läsaren i den pressetiska världen och stimulera till självständiga ställningstaganden. Till skillnad från juridiska regelverk är nämligen etiken obunden av paragrafer och dogmer. I stället är pressetiken beroende av att enskilda bildar sig sina egna uppfattningar och ger dem till känna – som tidningsläsare, journalister eller utgivare. Boken är tänkt att fylla ett behov för den som har intresse av pressetik i denna mening. Dess ambition är däremot inte att vara en manual i korrekt pressetik. Tvärtom, den är skriven i övertygelsen att etik inte kan inläras som juridik utan endast via egna moraliska reflektioner.

Det betyder inte framställningen är värdeneutral; den utgår från den yttrandefrihetsideologi som finns nedlagd i den svenska konstitutionen och värdet av en fri och oberoende press. I åtskilliga sammanhang framgår författarens åsikter. Det hör till all etisk diskussion att uttrycka värderingar. Förhoppningen är att detta inte skall försvåra för läsaren att ta egen ställning, utan underlätta det.

Pressetikens utgångspunkt: skyldigheten att publicera

Medias makt ligger inte minst i att *inte* publicera, att undanhålla, "sila", vrida. Därför är en pressetik som driver fram publicistisk återhållsamhet farlig. Den legitimerar styrning genom själv censur. Motkraften, den tänkta motkraften, är skyldigheten att publicera. Den är tänkt att verka inom och utom pressen och lägga bevisbördan på andra sidan: det är den som inte vill publicera som skall argumentera för sin sak, inte den som följer grundregeln: att publicera.

Pressetikens utgångspunkt är därför känslan av skyldighet att publicera och viljan att leva upp till denna skyldighet. Den enskilda publiceringen behöver inte motiveras, t ex genom att just det som sägs denna gång skulle ha någon viss "nytta". Om det kan talas om nytta i sammanhanget, består den i första hand av att publicering äger rum, att kommunikationskanaler hålls öppna, att information görs tillgänglig.

Tydligast är denna publicistiska tradition utformad i engelsk-amerikansk press. I England har mottot "publish and be damned" myntats – jag publicerar det jag vill, och är beredd att ta konsekvenserna. I amerikansk pressdebatt är hänvisningen till "the public's right to know" ständigt återkommande. En amerikansk författare formulerar det så här: " --- while the First Amendment gives the press the *right* to freely print the news, the people's right to know gives the press the *duty* to print it".* Allmänheten har rätt att veta det som journalisten vet. Vad allmänheten sedan gör med sin kunskap är inte journalistens sak; journalistik är inte ett grindvaktande över vad allmänheten behöver och inte behöver veta.

Det är denna i grund och praktik närmast dogmatiska inställning som ibland leder till konflikter. Även när publicering leder till kon-

* Fink, Media Ethics, New York 1988, s11

sekvenser som är svårsmälta – åtminstone från andra perspektiv – vill publicisten nämligen hävda den moraliska skyldigheten att publicera. Skyldigheten att publicera är den uttryckliga eller underförstådda portalparagrafen i varje pressetik. Det är också den som skapar behovet av andra etiska överväganden, nämligen när denna pressetiska grundnorm kolliderar med värden av samma eller högre dignitet.

Utan en stark publiceringsinstinkt inom pressen minskar behovet av en pressetisk diskussion. Om den journalistiska traditionen sade oss att varje publicering skall övervägas noga – gör detta verkligen någon nytta? vad är det för mening med att sprida dessa uppgifter? etc – skulle vi inte behöva någon pressetik, i varje fall inte av det slag vi hittills odlat. Om utgångspunkten i massmedia vore att publicering i sig är något tvivelaktigt, ägnat att göra skada, då skulle allmänheten behöva en etik som ställde krav på journalisterna: ge oss informationen, det är vi, inte ni, som avgör vad vi vill veta.

Den pressetik som vuxit fram under den yttrandefrihetsideologi som vi bekänt oss till sedan sjuttonhundratalet utgår från pressens rätt att publicera och journalisternas uppfattning om denna som inte bara en rätt, utan också en moralisk skyldighet. I varje avvägning, där negativa konsekvenser av publicitet skall bedömas, måste denna princip, som i det konkreta fallet lätt ter sig abstrakt, vägas in – och väga tungt.

Yttrandefrihetens förvaltare

Ett revir att försvara

Yttrandefriheten kan beskrivas som ett revir. Inte i naturen givet, utan ett revir som medborgarna i demokratiska, upplysta länder tillkämpat sig. Det är alltså inte pressens revir, det är medborgarnas. Som alla revir måste det bevakas. Bevakas det inte förfaller det; retirerar man från dess gränser flyttar någon annan in. Om pressen retirerar från yttrandefrihetens legala gränser i förhoppningen att nå ett konfliktlöst tillstånd, där samförstånd råder, riskerar man att yttrandefriheten – den för alla gemensamma – successivt minskar. Samtidigt fortsätter konflikterna, eftersom de i princip utgår från att det skrivs över huvud taget. Framför allt växer anspråken på anpasslighet och hänsyn allteftersom pressen retirerar; gränsen flyttas, men gränsstriderna består.

Det finns ett slitet talesätt, som används i högtidliga sammanhang, men som också passar in i den här metaforen: yttrandefriheten måste hela tiden återerövas. – Det talesättet bör uppfattas mycket konkret.

Pressen har en samhällsroll som innefattar mer än att förvalta yttrandefriheten. Den rollen tillåter inte förenklade motton som ”publicera och strunta i konsekvenserna”. Men i en diskussion om pressetik får man inte glömma pressens betydelse för yttrandefrihetens bestånd. På sitt sätt är detta pressens viktigaste roll. Den utesluter inte ett socialt ansvarstagande, tvärtom, den förutsätter i det moderna samhället ett sådant ansvar. Men skyldigheten att publicera och allmänhetens rätt att bli informerad kommer först.

Ett revir att hålla öppet

Att vara yttrandefrihetens förvaltare har också en annan sida. Reviret skall inte bara försvaras. Det skall också hållas öppet. Det bästa argumentet mot yttrandefriheten sådan den hos oss är rättsligt orga-

niserad är risken för att de etablerade medierna blir slutna monopol, med full frihet för dem som verkar inom medierna men med begränsad frihet för dem som står utanför att komma till tals. Vi talar ofta om medias rättigheter, mer sällan om rätten till tillträde till medierna.

Precis som den fria marknaden kan leda till monopobildningar som förstör finessen med en marknad, kan yttrandefriheten med dess starka skydd för etablerade medier förstöra finessen med yttrandefriheten. Den frihet och tolerans, som är basen för varje tidnings starka ställning och rättsliga oberoende, måste genomsyra också verksamheten inom pressen som helhet. Det är med andra ord ett etiskt ansvar i yttrandefrihetens tjänst för medierna att hålla reviret öppet.

Om yttrandefriheten ytterst är en rättslig fråga, är det öppna tillträdet till media en etisk fråga, den kan nämligen inte bli rättslig utan att komma i konflikt med yttrandefriheten. Det rättsliga skyddet för yttrandefriheten förutsätter att det i sista hand måste vara den enskilda tidningen (radiostationen, tv-stationen) som avgör vad som skall tryckas (sändas). Ur detta kan ett etiskt ansvar härledas. Att låta kritiserade bemöta kritik, att ge utrymme för genmälen, att tillhandahålla debattutrymme etc är alltså inte bara en fråga om ansändighet och ansvar för opinionsbildningen utan också en konsekvens av att hävda yttrandefrihetsreviret.

Moral – etik – pressetik

Moral och etik

Moraliska och etiska frågeställningar intresserar alla och upptar i praktiken en stor del av de flesta människors uppmärksamhet. Att däremot säga vad moral och etik egentligen är för något är inte så lätt, åtminstone inte med akademiska ambitioner; den allmänt intresserade som försöker slå i böckerna stöts lätt bort av svårgenomträngliga begreppsutredningar och terminologiska deklarationer. Ändå borde det inte vara så svårt: i grunden gäller det våra föreställningar om rätt och fel. Det gäller våra värderingar.

Om rätt och fel har mycket tänkts och mycket skrivits. Förr gjorde man mer än numera gällande att det finns objektivt riktiga svar på moraliska frågor. Systematiska undersökningar av moraliska problem ledde fram till en etik; etik är alltså systematiserad moral eller enskilda moraliska ställningstaganden upphöjda till generellt giltiga principer. En grundfråga är om man anser – eller tror – att det etiskt rätta är åtkomligt för vetenskapen, dvs om det finns absoluta etiska regler som kan påvisas och beläggas genom studier och forskning. Även om man inte anser det, kan man – i religiös eller annan metafysisk mening – tro på en absolut etik.

Den som inte vare sig anser eller tror att en absolut etik existerar kan ändå tycka att det vi kallar moral och etik kan och bör utforskas. Men då menar man inte att forskaren skall söka efter det rätta. Det intressanta blir i stället att utforska och beskriva vad det vi kallar etik är för något (med Hägerströms ord: vetenskap *om* moral men inte *i* moral). Forskaren gör inte anspråk på att söka efter normer som alla bör eller skall följa, utan på att beskriva normer och värderingar som människor i varierande grad faktiskt bekänner sig till och tillämpar. Den ena uppgiften är normativ, den andra deskriptiv. Ibland övergår den beskrivande etiken till att bli normerande; kunskap och analys av värdesystem leder vidare till ställningstaganden.

Det har alltså skrivits mycket om ”etik och moral”. Framställningar av det här slaget kan inledas med en översikt över ”det etiska tänkandet i västerlandet” eller så. Det finns vissa huvudstråk att beskriva, från Aristoteles ”gylene medelväg”, via den i olika traditioner förekommande Gyllene regeln (”Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem”; ”Tillfoga inte andra vad du inte vill att de skall tillfoga dig”) och Kants kategoriska imperativ (”Handla efter den princip som du skulle vilja se upphöjd till allmän lag”) till utilitarismens nyttoevangelium (”största möjliga lycka åt största möjliga antal”) och John Rawls metafor om ”the veil of ignorance” (moralen bestäms av individer bakom ”en okunnighetens slöja”, där de inte vet vilken position de som individer intar i samhället).

Ett studium av dessa läror är naturligtvis givande. Men sambandet med pressetiken är svagt; det är sällan konflikter av där förekommande slag som de stora tänkarna haft för ögonen. Om man, som författaren till denna framställning, inte tror på en etik styrd av absoluta normer, tjänar ett studium av den filosofiska litteraturen om etik och moral främst till att skärpa det egna intellektet. Den filosofiska litteraturen erbjuder också en rad redskap för att analysera etiska problem – t ex ”måttstockar” som det kategoriska imperativet. Det är dock en allmängiltig kunskap, relevant i snart sagt alla livets skiften. Den är av godo även i pressetiska diskussioner, men inte mer oundgänglig där än på många andra håll. Till syvende och sist handlar etik om den egna samtidens värderingar och samlade erfarenheter, som var och en måste söka och undersöka själv. Kunskap om vad andra tyckt och hur de tänkt underlättar sökandet; för mycket kunskap i kombination med för litet självständighet kan dock också försvåra och skymma sikten. – För varje tanke någon annan tänkt, bör man tänka åtminstone en själv.

O rden moral och etik har i sina ursprung ungefär samma betydelse. Moral kommer från latinet medan etik är ett grekiskt ord. De har en gemensam kärnbetydelse som anknyter till sed och sedlighet. I svenskan betraktas bägge orden ofta som synonyma med "sedelära". Nationalencyklopedin beskriver moral som "människors praktiska handlingar och därmed förbundna, inte alltid klart uttryckta värderingar", medan etik beskrivs som "den teoretiska reflexionen över mänskliga värde-

ringar och deras grund". Det överensstämmer med den terminologi som företräkas här, där moralen är, ibland outtalade, värderingar som direkt styr människors handlande och attityder, medan etiken befinner sig på "våningen ovanför", i form av reflektioner över moralen som kan leda vidare till formulerade principer. Sådant är också det faktiska språkbruket; det är ingen tillfällighet att icke juridiska regelsamlingar kallas etiska regler och inte moraliska regler.

Pressetik

Etik kan alltså sägas vara systematiserad moral, ett försök att i princip fånga föreställningar om moral, eller vad som är rätt och fel, helt enkelt. Pressetik skulle då vara liktydigt med att systematiskt behandla moraliska frågeställningar som uppkommer i journalistiskt eller annat publicistiskt arbete.

Det är de svåra moraliska frågorna som driver fram behovet av en etik. Finns det inga svåra frågor behöver man heller ingen etik. Att identifiera ett etiskt dilemma är detsamma som att erkänna sig kluven. Det är i konflikten mellan flera önskvärda men oförenliga handlingsvägar som människan börjar treva efter principiell vägledning.

Viljan eller rentav skyldigheten att publicera är upphovet till de flesta pressetiska konflikter. Kluvenheten består ofta i att publiceringsinstinkten inte går att följa fullt ut utan betänkligheter – andra värden kränks eller sätts i fara. Tänker man bort publiceringsskyldigheten försvinner mycket av kluvenheten och etiken behövs knappast längre. Om journalistens ambition är att varje publicering skall motiveras av sin egen nytta, räcker det att väga just denna nytta mot den eventuella skada publiceringen kan göra – något som är enklare än att också väga in rätten och skyldigheten för medierna att föra vidare det man vet utan att fråga sig vad läsare, tittare eller lyssnare har för nytta av informationen, liksom rollen som yttrandefrihetens förvaltare. Om etiken handlade om att skriva så litet som möjligt, att

bara publicera det man kan motivera etiskt vore det en annan etik än den vår presstradition bekänner sig till. Denna etik handlar om att publicera så mycket som möjligt, utan att vara oetisk – vilket alltså är något helt annat.

Men det finns också andra pressetiska konflikter än de som härrör från publiceringsinstinkten. Pressetiken är rik på genuina etiska problem, dvs problem som saknar entydiga lösningar, där utrymme alltid finns att hävda olika meningar och där det saknas möjlighet för en domare att med användande av generella principer slutligt avgöra vem som har rätt. Det är också ett av skälen till att pressetik så ofta diskuteras; ämnet är i vart fall i denna mening outtömligt. När en konflikt definieras som etisk innebär det också ett erkännande av att en entydig lösning kanske inte bör eftersträvas eftersom detta kan leda till dogmatiska, schablonmässiga normer som får den levande etiken att förstelna i formell etikett. Också önskvärdheten att hålla fältet öppet för olika meningar är av betydelse. Tolerans och intellektuell flexibilitet är egenvärden i alla etiska diskussioner.

Hos oss, i Sverige, är medie-etiken skiktad, uppdelad. Intresset omfattar sällan hela pressetiken. När vi talar om pressetik menar vi oftast något mer begränsat, nämligen den del av pressetiken, där det finns uppställda regler. En reglerad pressetik är inte längre en öppen etik av det slag som just beskrivits. Den fortsatta framställningen är till en början uppdelad i ett avsnitt som exemplifierar den *egentliga* pressetiken och ett avsnitt som beskriver den *reglerade* pressetiken i Sverige.

(Termen egentlig pressetik är inte perfekt. Vad som avses är alltså den ursprungliga eller genuina pressetiken. En del av denna har brutits ut och reglerats. Se vidare skissen nedan på sid. 55)

Den egentliga pressetiken

Med den egentliga pressetiken avses alltså hela fältet av etiska konflikter och frågeställningar som kan uppkomma i publicistisk verksamhet, utan begränsning till vad som omfattas av formaliserade etiska regelsystem eller av våra juridiska lagar. Det är förstås ett mycket omfattande ämne, som måste avgränsas i en kort framställning som denna. Vad som upptas här är mer typiska konfliktområden som har att göra med dels vad som bör publiceras, dels de journalistiska arbetsmetoderna. Syftet är att visa att den egentliga pressetiken är vidare än den reglerade, att visa att etiken åtminstone delvis måste tillåtas bestå i konflikter snarare än i färdiga svar samt – framför allt – att bidra till en ökad medvetenhet om de grundläggande pressetiska villkoren.

Att studera den egentliga pressetiken är något annat än att lära sig regler för korrekt publicistiskt beteende. Målsättningen är i stället att träna förmågan att känna igen etiska problem, analysera dem och på så sätt höja medvetenheten. Det bör i sin tur kunna väcka en ansvarskänsla inför den publicistiska uppgiften hos den som är verksam inom media och öka förståelsen för media hos andra. Om regelinläring syftar till kunskap om tillåtna och otillåtna handlingssätt, syftar etikstudiet snarare till att underlätta för den enskilde att själv nå en uppfattning om vad som är rätt och fel. En viktig biprodukt bör vara insikten att andra därvid kan komma till andra slutsatser. Etiken tillåter en subjektiv utgångspunkt – och förutsätter därmed tolerans.

Sanning, hänsyn – och nytta

Sanning och hänsyn

Konflikten mellan vad man kan kalla sanningskravet och hänsynskravet är inte ny. Genom den svenska ärekränkingslagstiftningens historia bryter sig dessa två värdemässiga utgångspunkter mot varan-

dra. Den ena ser sanningen som ett egenvärde, vilket i princip alltid motiverar offentliggörande. Den andra ser inget egenvärde i sanningen utan sätter hänsynen till den omtalade främst; först när det finns starka skäl får den hänsynen sättas åt sidan.

Vid en debatt om ärekränkningsslagsstiftningen i riksdagen för över hundra år sedan fick den dåvarande justitieministern, som var en förspråkare för sanningens primat, den till synes snärjande frågan, hur en ärbär man skulle kunna skydda sig mot beskyllningar om äktenskapsbrott enligt den lag justitieministern föreslog. Svaret kom rappt: "Genom att inte begå det!"

Justitieministern förlorade dock omröstningen. Sverige valde hänsynslinjen. Vi lämnade bakom oss ett synsätt, som beskrivits så här:

"Överhuvudtaget uppfattades det under medeltiden liksom långt fram i senare tider som ett samhällsintresse att sanningen om människors egenskaper och gärningar skulle komma till allmän kännedom. Ingen borde få åtnjuta mer ära än han förtjänade. Tvärtom borde en mindervärdig person åsättas en lämplig benämning, som klargjorde vem man hade att göra med."

(Sture Petré, *Sanningsbeviset vid ärekränkning*, *Svensk Juristtidning* 1948 s 166 f)

Också den nuvarande lagen sätter, i vart fall formellt, hänsynen framför sanningen. Det är otillåtet att uttala nedsättande uppgifter om andra, även om uppgifterna är sanna. Detta kallas förtal. Förtal kan dock enligt vad som formulerats som en undantagsregel, vara straffritt om det var "försvarligt" att föra fram uppgifterna och den som gjorde det kan visa att de var sanna eller att han hade "skälig grund" för dem. Det bakomliggande synsättet, som är ett tydligt uttryck för "hänsynslinjen" formulerades på det här sättet i lagens förarbeten:

"Människan i ett samhälle, icke minst i ett modernt samhälle, är hänvisad att på olika sätt och i olika plan leva i gruppgemenskap med andra. Om därför någon angriper annan genom att om honom utsprida nedsättande uppgifter och därigenom försöker inrikta gruppens känslor mot honom, så kan detta vara ett farligt angrepp, som för den angripne kan leda till utslutning ur gruppgemenskapen eller försvårade livsbetingelser på olika sätt. Däri ligger förtalsbrottets natur och grunden till dess kriminalisering. Brottet utgör ett angrepp på annans ställning i samhället som kräver beivran, lika väl som angrepp på annans kroppsliga integritet och rörelsefrihet."

För mig som tidningsman har press-etiken kommit att sammanfattas i frågan "Är det sant?" och i uppmaningen "Kom ihåg att du hanterar människor!". De två satserna – och deras förhållande till varann – löser inte några pressetiska problem. Men de för oss in i problemen.

Att frågan inleder är ingen tillfällighet. Om en uppgift är sann och relevant för omvärlden skall den publiceras – det är utgångspunkten. Står det en människa i vägen påverkar det publiceringsbeslutet. Men det är inte publiceringen utan en utebliven publicering som kräver sin motivering.

(Hans Schöier i antologin "Uppdraget. Journalistiken och den moderna demokratin", 1992, s 101)

Konflikten mellan sanningen som egenvärde och kravet att visa hänsyn finns alltså återspeglad i det rättsliga systemet, vilket inte är så konstigt, eftersom lagen bygger på värderingar. Samma värderingar bryter sig mot varandra inom pressetiken. Inom dess reglerade variant bygger t ex den s k namnpubliceringsregeln på samma synsätt som lagen: publicera inte namn om det kan skada, såvida inte ett uppenbart allmänintresse kräver offentliggörande.

Den egentliga pressetiken kan inte ge något definitivt, i alla sammanhang giltigt svar på hur sanningsintresset skall vägas mot hänsynskravet. Med det för all pressetik grundläggande publiceringskravet som bas måste sanningsintresset likväl vara utgångspunkten. Det som är sant bör alltså kunna publiceras. Den främste av yttrandefrihetens väktare bland senare tiders svenska publicister, chefredaktören och Svenska Tidningsutgivareföreningens långvarige ordförande Hans Schöier, har sammanfattat sin syn på pressetiken i en fråga och en uppmaning:

- *Är det sant?*
- *Kom ihåg att Du hanterar människor!*

Med andra ord: journalistens första plikt är att publicera sanningen. Men han eller hon får aldrig glömma att människor av kött och blod kan ta skada av det som publiceras – journalisten måste alltså visa hänsyn.

Nyttan då?

En tredje faktor smyger sig gärna in i diskussionen, nämligen nyttan. Det är inte ovanligt att publicister odlar föreställningen att de publicerar skall vara samhällsgagneligt och att de därmed har en samhällsuppgift. Uppställs det kravet, träder sanningskravet i bakgrunden. Inte så, att det inte längre skulle spela någon roll om en eller annan osanning slinker med. Utan så, att sanningen som egenvärde inte erkänns. Först om sanningen är av samhällsnytta – äger allmänintresse – skall den publiceras. Ett sådant synsätt påverkar avvägningen mellan sanningsintresset och hänsynskravet. Det tenderar att leda till ett långtgående hänsynstagande till publicitets eventuella skadeverkningar för berörda. Så snart en skaderisk finns, frågar man sig vad publiciteten tjänar för syfte. Finns där då inget samhällsintresse i de enskilda fallen, underlåts publicering. Hänsyn

Den f d tennisstjärnan Björn Borgs dåvarande hustru Loredana försökte ta sitt liv. En "paparazzo" lyckades ta sig in på sjukhuset. En svensk kvällstidning köpte bilden och tryckte den på löpsedeln. Händelsen var värd att uppmärksamma, men bilden kränker inte bara den avbildades integritet utan också respekten för mänsklig värdighet i allmänhet.

vägs mot nytta; sanningen tillmäts ingen egen vikt i sammanhanget. Att informationen likväl kan vara efterfrågad av läsarna bortser man från, om dess offentliggörande inte kan rättfärdigas av ett högre allmänintresse.

Frågan kan diskuteras utifrån exempelvis den svenska pressens

EXPRESSEN
Svart på vitt - ny artikelserie

KÖR UT DEM!

Så tycker svenska folket om
**INVANDRARE
OCH
FLYKTINGAR**

GETINGBINGO - NIO NYA NUMMER

Expressen gjorde en egen opinionsundersökning om svenskarnas attityder till invandrare och ansåg sig ha fått svar som gav stöd för detta löpsedelsbudskap (ovan). Som provokation betraktat var det en gärning i vällovligt syfte, men beredskapen inför reaktionen på provokationen var sämre. Nästa dags löpsedel (nedan) gjorde inte läget mycket bättre. Tidningens anseende anfrättes svårt och chefredaktören fick så småningom avgå.

EXPRESSEN

TA HAND OM DEM!

Så tycker Expressen om
**INVANDRARE
OCH
FLYKTINGAR**

SPEL-EXPRESSEN

praxis vid publicering av namn och bild på dömda brottslingar, jämfört med hur pressen i andra länder hanterar samma ämne. Man kan också göra jämförelser med hur svensk press hanterar mer eller mindre offentliga personer i motsvarande sammanhang, eller dess praxis när det gäller brotts- och olycksoffer. Grundfrågan är belyst också nedan under rubriken *Att lägga verkligheten tillrätta*.

Sanningen som chikan. Sanningsmissbruk

Även om man väljer sanningsintresset som utgångspunkt är det från etisk synpunkt uppenbart att sanningen som sådan inte alltid kan motivera publicitet. Publicering av i lönnedom tagna bilder av människor i djup sorg, t ex vid en begravningsakt, anses nog av de flesta kränka mänsklig integritet och värdighet (jfr bilden av Loredana Borg och PO-fallet om flygolyckan i Oskarshamn, nedan sid. 80).

Ibland uppträder en förljugen sanningslidelse i medierna. "Oetiska – vi?? Vi har ju bara skrivit som det är. Svart på vitt." Det finns sanningar som är allför fragmentariska för att kunna presenteras som sådana, även om det som faktiskt sägs är riktigt. Om en sådan sanning dessutom anspelar på en fördom eller vädjar till instinkter som människan ägnat sekler åt att civilisera kan resultatet bli elakartat.

Någon skulle kanske säga att kvällstidningen Expressens beryktade publicistiska haveri under löpsedelsrubriken "Kör ut dem!" hör hit.

Ett mer entydigt exempel (från 1991) är rapporteringen kring ett bestialiskt barnmord. En uppenbart allvarligt psykiskt störd man hade i vad som kunde beskrivas som rituella former dödat sin nio-årige son. En tidning slog upp saken stort under rubriken *Ritualmordet var Guds vilja* och återgav att mannen vid häktningsförhandlingen uppgivit: "Jag lydde bara Guds vilja. Det är en sak mellan Gud, koranen och mig. Gud och koranen skall vara mina domare och inte några som inte accepterar min tro." Fakta i målet var korrekt återgivna. Det etiskt tvivelaktiga ligger i att vinkla rapporteringen på en uppenbart sinnesförvirrad persons förklaring till det egna vansinnesdådet. Tidningen skulle knappast ha valt den vinkeln om mannen sagt sig vara anstiftad av små gröna män från Mars. Att det blir möjligt att göra det i detta fall beror förstås på att just denne mans förklaring får resonans i den rädsla för det främmande som andra kulturers närvaro i vårt samhälle ger upphov till. Händelsen gavs för övrigt stor spridning genom att representanter för Ny de-

Endast känd i bit och framskyddet kunnat 30-
åriga till fästningsövningar i Gällivare.
Mannen tvångsbekräftades från polisen i Gällivare.
Han vägrar också låta sig förhöra.
Foto: UAN LARSSON

"DET VAR GUDS VILJA"

Gällivare (NSD): Mannen som
med 70 knivstugg dödade sin
närstående som hängdes i Gällivare
fästningsövning i Gällivare visade
32-åringen ingen ånger över
det han gjort.

Han hävade till Gud och
kommer. Han vägrar att låta
sig dömas av den världliga
rättssystem.

Mannen hävdade som mis-
skänd för mord. Han vägrar att
bli förhörd. Till fästningsö-
vningen fick han tillståndet
att. Då kom han med en su-
perkraftig till sin: tårter i sin
sina övriga övriga, sin till
dödsstraff var ett par
tillståndet.

Är begreppet Robert Åke
från den till fästningsö-
vningen var tillståndet med det
man som låter upp sig det
lång tid till: det kom till det
jakterna var.

Mannen vägrar att låta
sig misstänkt för mord på sin
närstående som. Via sin skrivet
Göteborg. Han vägrar också
att dömas av den världliga
rättssystem.

Men mannen ville vänta ha
att vänta till dess att han
världliga rättssystem. Han vägrar
att låta sig dömas av den världliga
rättssystem. Det är Gud som är hans
dömda.

Mannen vägrar att dömas
att att han dömd av den världliga
rättssystem. Han vägrar att
dömas av den världliga rättssystem.
Han vägrar att dömas av den världliga
rättssystem. Han vägrar att dömas
av den världliga rättssystem.

När dödsstraffet Åke Moll
var till sin dödsstraffet i Gällivare
fästningsövning. Han vägrar att
dömas av den världliga rättssystem.
Han vägrar att dömas av den världliga
rättssystem.

dömda. Jag har aldrig varit
mer dömd i en världlig rätt
system.

Mannen hade jagat sin döds-
straffet i Gällivare fästningsö-
vning. Han vägrar att dömas
av den världliga rättssystem. Han
vägrar att dömas av den världliga
rättssystem.

Mannen gick till fästningsö-
vningen och hävdade en
större krav. Stående på polken
vände han sig till sin döds-
straffet. Han vägrar att dömas
av den världliga rättssystem.

Det var till att det var rull-
nervat för. Åkern var till sin
dödsstraffet i Gällivare fästningsö-
vning. Han vägrar att dömas
av den världliga rättssystem.

Polis som ständigt kom till plat-
sen, dödsstraffet syns av polken
som dödsstraffet i Gällivare fästningsö-
vning.

Det var till att det var rull-
nervat för. Åkern var till sin
dödsstraffet i Gällivare fästningsö-
vning. Han vägrar att dömas
av den världliga rättssystem.

Mannen vägrar att dömas
av den världliga rättssystem. Han
vägrar att dömas av den världliga
rättssystem. Han vägrar att dömas
av den världliga rättssystem.

Konferenser
& Nöjen!
Överkalix
0800-140 00

Isaksons - ett brett på köpet
SPARKKÖP
GRISKÖTT 19-44%
NÖTKÖTT 19-44%
billigare i
STORPACK
ca 6 kg

Matt-
dagar

Hustrun sökte hjälp

AV UAN LARSSON
Gällivare (NSD): Hustrun till 30-
åringen sökte hjälp i måndags. Men
endast rullabehandling. Samma
a misstänkte mannen sin närstående
b.

En till i södra Sverige, säger Nilsen in-
lämna.
I stället för att söka hjälp i måndags.
Känsen till rullabehandling. Samma
a misstänkte mannen sin närstående
b.

mokrati använde den i sin politiska agitation, som illustration till
det till invandrare riktade budskapet: "Passar inte galoscherna, är
det bara att åka hem!".

Gränsen mellan "sanningsmissbruk" och att bara säga som det är
är mycket svår att dra och ett bra exempel på hur svåra avvägningar
man kan ställas för i den "egentliga" pressetiken. "Ritualmordet"

"Ritualmordet var Guds vilja"

Publiceringen kom att behandlas av
Pressens opinionsnämnd, som
dock var på sitt förlåtande humör
och friade: "Det kan hävdas att
tanken kunde ledas fel av att dådet
betecknades som ett ritualmord.

Det får dock antas att läsarna för-
stått att tidningarna därmed inte
avsett annat än att gärningsmannen
handlat under inflytande av en
tvångsföreställning."

EXPRESSEN

HARRY SCHEIN

utpekad som SEX-TURISTEN

"Det är inte jag"

EXTRA-BINGO • 9 NYA NUMMER

MED POLIS

"Han sköt för att döda"

EXPRESSEN

BER SCHEIN OM URSÄKT

Dyrbar "sanning"

"Sexturisten" var en vid tidpunkten omskriven pedofil. Tidningen visste mycket väl vem det var och att det inte var Harry Schein. Ändå lät man löpsedeln förkunna denna "sanning", som alltså på sin höjd bestod i att någon vilken själ fattat en galen misstanke. I en snabb förlikning fick Schein 50.000 kronor i skadestånd samtidigt som tidningen tvingades till en kostbar ursäkt på löpsedeln – unik i sitt slag – några dagar där-
efter.

kan jämföras med en känd och ofta kritiserad fällning i den statliga Radionämnden, som på den tiden övervakade innehållet i monopoltelevisionen. Fällningen gällde ett tv-program som tagit upp zigenarbrottslighet. Programmet var *Rekord-Magazinet* och det sändes den 14 oktober 1986. Radionämnden ansåg i sin motivering att "stor varsamhet skall iattagas med inslag som kan vara ägnade att befästa fördomar hos publiken". Enligt Radionämnden var den beskrivning av zigenarnas bakgrund som gjordes i programmet missvisande, framför allt genom att den inte förklarade olika företeelser och satte in dem i sitt sammanhang. Det gällde bl a uppgifter i programmet om den omfattande zigeniska brottsligheten.

Som läsaren noterar är det resonemang Radionämnden följer likt det som ovan fördes beträffande "ritualmordet". Nämnden pekar på att faktaredovisningen är otillräcklig och på att man måste vara försiktig när man riskerar att befästa fördomar. Men det är viktigt att inte driva dessa föresatser så långt att det snarare blir fråga om att lägga verkligheten tillrätta än att sätta stopp för ett direkt missbruk av "sanningen". Det etiska kan i dessa sammanhang ofta skiljas från det oetiska genom valet av infallsvinkel, tonläge och andra svårgripbara faktorer. Att detta är besvärligt kan illustreras av att Radionämnden alltså fällde "zigenarprogrammet" medan Pressens opinionsnämnd friade "ritualmordet", bägge fallen ger gott utrymme för motsatta bedömningar. (Pressens opinionsnämnd och Radionämnden styrs av skilda regelverk; grundfrågan i de jämförda fallen är dock även med beaktande av detta helt jämförbar.)

Sanningen är i någon mån en färskvara. Gamla "sanningar" kan inte grävas fram och visas upp bara för att de är sanningar. Brott och missgärningar måste få sonas och glömmas och människor måste ha möjlighet att lägga ett liv bakom sig och börja ett annat. Följande exempel är hämtat ur en amerikansk bok om medieetik:*

För tjuugoett år sedan sköt en då artonårig student ihjäl sin far, mor och syster i en liten stad långt bort. Han är i dag en lokalt känd affärsman. Efter dådet förklarades han sinnessjuk, fick behandling och blev frisk. Han avlade universitetsexamen, gifte sig och antog hustruns namn. – En journalist snubblar över "nyheten" och finner historien fascinerande – men är den publiceringsbar?

Det hände i Denver, USA 1986. En tidning tryckte historien, som sedan återgavs över hela landet. Mannen "trädde fram": "Jag har försökt förbereda

* Exemplet hämtat från Fink, a a, s 30

mig för att vara tillräckligt stark att klara av det här när det skulle komma fram” sa han.

Gjorde tidningen rätt? Är det i sammanhanget av betydelse om affärsmannen hade dolt saken eller inte? (Man kan ju tänka sig att hans omgivning känner till hans bakgrund, men att den inte är allmänt bekant.) Är det av betydelse om han går med på publicering? Antag att journalisten som förstahandsalternativ ber honom medverka i publiceringen, med hans egen berättelse. Finns det någon frivillighet, har han något val sedan journalisten väl frågat? Eller är det tvärtom, att det blir omöjligt att publicera om han skulle säga nej?

(Som en ren upplysning kan det nämnas att publiceringen som den här är beskriven med stor sannolikhet skulle kunna medföra rättsligt ansvar för förtal i Sverige, om en svensk affärsman under motsvarande förhållanden skulle vara villig att genomlida en rättslig process.)

Bedräglig och missriktad hänsyn

Hänsyn kan vara missriktad eller rentav bedräglig. Det är inte alltid man kan veta om det som motiveras av hänsyn verkligen gagnar den som visas hänsyn.

Ett känt exempel är medias sätt att hantera AIDS-epidemin, när den var i sin linda. Det visar att det etiska misstaget kan vara att inte informera. Under epidemins barndom, i USA, skrev man av prydhets och av hänsyn till de homosexuella inte allt vad läkarvetenskapen faktiskt visste om hur sjukdomen spreds.* Man tvekade inför sanningen. I stället valde många medier myten och tystnaden; resultatet blev skräck och oro bland människor som inte hade anledning till skräck – och okunskap bland dem som hade kunnat ha nytta av kunskapen. Ett historiskt misstag, kan man tycka.

Ett vagt besläktat fenomen i Sverige kan diskuteras från likartade utgångspunkter. Det fanns länge i Sverige en allmän ovilja att ge spridning åt uppgifter om brott som förekom i vissa invandrargrupper. Det bör understrykas att detta var en allmän företeelse, som inte bara gällde media. Det finns exempel från slutet på åttiotalet på att vetenskapliga undersökningar angående zigenarbrottslighet stoppa-

* Se E. Diamond och C. M. Bellitto, *The Great Verbal Coverup*, Washington Journalism Review, Mars 1986

des med hänvisning bl a till ämnets känslighet. Och den statliga Radionämnden fällde som sagt ett tv-program som tagit upp just zigenarbrottslighet efter resonemang som illustrerar fenomenet.

Attityden var motiverad av en uppriktig hänsyn till de grupper, som skulle kunna ta skada av de fördomsfulla generaliseringar som sådan publicitet antogs kunna resultera i. Vad Radionämnden möjligen glömde i sitt beslut om zigenarprogrammet var att om man ställer uppenbart högre krav på journalistik i "känsliga ämnen" än annars, kan detta tolkas som en angelägenhet att skydda något som inte tål det normala ljuset. Den hänsynsfulla attityden kom också att tas till intäkt för att media och "etablissemangen" sökte undanhålla allmänheten information, inte för att skydda invandrare, utan för att skydda en viss social-, kriminal- och invandringspolitik (sedermera flyktingpolitik), som man inte vågade lita på att väljarna sympatiserade med. Man kan fråga sig om inte invandrar- och flyktinggrupperna vunnit på att vara utan den hänsynen. En öppen debatt kring problemen hade kanske påverkat både problemen och synen på invandrarnas villkor positivt. Men det får vi knappast någonsin veta.

Frågan är också om det över huvud taget går att åstadkomma resultat genom att kräva av medierna att de skall lägga verkligheten tillrätta.

Att lägga verkligheten tillrätta

Är *media* just det ordet säger, en kanal mellan människor, något i vilket något förmedlas mellan några? Eller har media en särskild uppgift, t ex att främja demokratins grundläggande värderingar? Vilket ansvar har medierna för de attityder de skapar?

Om medierna uppfattar sig som engagerade i samhällets tjänst för ett visst ändamål kan detta lätt komma i konflikt med den grundläggande funktionen, att tillhandahålla öppna informationskanaler. De tar då – polemiskt uttryckt – på sig *att lägga verkligheten tillrätta*.

En sådan medieetik ställer frågan: vad blir effekten om vi beskriver verkligheten som vi tycker den verkar vara? Om den effekten inte är önskvärd, hur skall vi då skriva för att nå den önskvärda effekten? Mot den bakgrunden lägger man fast sina publicistiska mål och sin publicistiska strategi för att nå dessa mål. (Så planerat går det kanske sällan till, men så ser den föregivet etiska tankemodellen ut.)

En sådan doktrin kan tillämpas vidsynt och förnuftigt. Då väcker den inte mycket till gensaga. I viss utsträckning måste vi alla beakta konsekvenserna av våra handlingar och vi anpassar oss då för att främja det vi anser rätt och riktigt. Men vad händer när förnuftet inte räcker till? När vi inte riktigt vet något om effekten, men gör det som *förefaller* mest moraliskt. Frågan är vad effekten då blir från etisk synpunkt.

Återigen kan vi ta exemplet med beskrivandet av den främlingsfientlighet som kommit att bli ett gissel. Verkligheten verkar vara att integrering av främmande människor genom invandring ibland skapar social oro och aldrig är problemfri. Skildringar av denna oro och dessa problem anses av vissa alltså kunna generera osund främlingsfientlighet och till och med rasism. Det leder till att sådant i princip inte bör skildras. Skildras det skall det göras så att effekten kan förväntas bli den motsatta. Om brottslighet bland immigranter uppmärksammas bör det med andra ord göras så, att det väcker förståelse för de människor som begått brotten.

Syftet är förstås gott. Kanske är vi människor inte så förnuftiga, som yttrandefriheten kan sägas utgå från att vi är. Kanske finns det händelser och fenomen som likt narkotikum förleder och förvirrar, reflektioner vi måste skydda oss mot. Kanske är det onda som bör gendrivas så ont att dessa ting måste förtigas, att det fria ordet till slut måste ransoneras. Men förutsättningen är i så fall att det finns en fungerande "ransoneringsstrategi".

Effekterna av en ransoning med det fria ordet är veterligen aldrig undersökta. Kunskapen är grund. De som förespråkar tillrättalagd journalistik eller direkt mörkläggning anför resonemang som kan vara riktiga på kort sikt (rapport om brottslighet i viss folkgrupp skapar antipati mot gruppen i fråga). Där stannar dock tanken (i stället för att gå vidare till den lika plausibla fortsättningen, nämligen att den ytliga reflektionen skapar intresse för analyserande fördjupning). Inte heller beaktar den parallella effekter (att förtigandet gynnar det kriminella beteendet inom gruppen på bekostnad av det icke kriminella) eller risken för långsiktigt negativa effekter (att fenomenet överdrivs om och när det blivit så omfattande att det måste "avslöjas"). I förlängningen av det sistnämnda ligger risken för en följande politisk exploatering; med andra ord: det kan skapa grogrund för populistiska rörelser.

Den långsiktigt mest troliga effekten av en sådan etik är att medias funktion allvarligt störs och med den störs hela informationsbild-

Det gäller att vara först med sanningen. Om vi inte säger som det är med till exempel bidragsberoendet så kommer det någon nydemokrat och avslöjar det och får tolkningsföreträde. Tystnad är livsfarligt.

(Mauricio Rojas i Dagens Nyheter 12/2-94)

ningen i samhället. Marknaden för vandringssåger och annan ryktesspridning tilltar i stället. (Det vet till exempel militärerna. Att från början ge berörda människor korrekt information är det viktigaste motmedlet mot ordningsupplösande ryktesspridning. Annars läser folk bokstavligen tecknen i skyn.)

Oavsett hur ont det onda är, kan det alltså vara kontraproduktivt att söka lägga verkligheten tillrätta. Det tillrättalagda ordet är inte alltid en pil ägnad att träffa sitt mål. Det kan vara en bumerang, som slår nacken av kastaren och de goda föresatserna. Vad som synes moraliskt på kort sikt kan alltså vara etiskt riskabelt på lång sikt.

Under 80-talet hade medierna i stort en överbeskyddande moraliserande attityd i fråga om flykting- och invandrapolitiken och de kostnader och problem som denna politik medförde. Den breda allmänheten uppfattade med viss rätt förhållandet på följande sätt: På insändarplats filtrerades oftast kritiska synpunkter bort. Den som var kritisk till flyktingpolitiken framställdes gärna som flyktingfientlig. I nyhetsarbetet tonades problemen ned och det var sällan som missförhållanden direkt relaterade till flyktingströmmen uppgavs. Det ansågs vara pressetiskt felaktigt att uppge om gripna brottslingar var utläningar etcetera.

Syftet var gott – men det goda kom att bli det bästas fiende. Tillspetsat uttryckt kan man säga att massmedierna bär en del av ansvaret för dagens flyktingfientlighet. I stället för att redogöra för den osminkade sanningen även när denna var negativ för enskilda flyktingar och invan-

drare, så silades informationen så att inte rasister och inskränkta personer skulle få vatten på sin kvarn. Det som skulle främjas skadades av detta.

Resultatet blev ett jäsande missnöje i breda folklager; en känsla spreds att medieetablissemanget hand i hand med den politiska överheten hade en förmyndaraktig inställning rörande flykting- och invandrapolitiken.---

I efterhand kan vi konstatera att om massmedierna under 80-talet behandlat flykting- och invandrarfrågorna med mindre moralism och med en större grad av kylig professionalism hade alla parter vunnit på det, inte minst de invandrare och flyktingar som sökt sig till Sverige.

(Pär-Arne Jigenius på DN-debatt den 21 december 1993 under rubriken "Journalisterna bär ansvaret". Pär-Arne Jigenius har varit chefredaktör på Göteborgs-Tidningen och Göteborgs Posten. Han är sedan 1993 Allmänhetens Pressombudsman, PO.)

Journalistroll och medborgarroll

Journalisten är inte bara journalist utan också medborgare. Rollerna kan komma i konflikt med varandra. Det finns samhällsinstitutioner som vi alla i princip har anledning av vara lojala med; själva idén om ett samhälle kan sägas förutsätta en sådan lojalitet.

I vårt samhälle gäller det t ex de demokratiska institutionerna, försvaret av landets säkerhet mot yttre fiender, brottsbekämpande organ samt domstolarna och de lagreglerade procedurerna inom dessa. Samtidigt är det pressens uppgift att förmedla nyheter och information från dessa områden samt att kritiskt granska verksamheterna. Ibland kan sådan nyhetsförmedling vara skadlig för de berörda. Än mer gäller det förstås kritisk granskning. Normalt uppfattar vi inte detta som ett etiskt dilemma för pressen; nyhetsförmedlingen och den kritiska granskningen anses vara en långsiktig garanti för att sådana samhällsinstitutioner fungerar på riktigt sätt och i enlighet med hur alla vill se dem fungera. Samma tanke ligger bakom vår offentlighetsprincip.

Den nyhetsförmedlande kritiserande uppgiften utförs alltså konsekvensneutralt, som man brukar säga, dvs utan sidoblickar på eventuella effekter av själva publiciteten. Men ibland uppstår tillspetsade situationer, där "konsekvensneutralitet" mest liknar strutsens beteende inför faror den inte kan bemästra.

Respekten för rättvisans gång – dess behöriga gång, vill säga

En kritisk granskning av säkerhetspolisen är onekligen en viktig uppgift för pressen. Men hur långt kan den drivas? En journalist som får fatt på material som visar säkerhetspolisens kontaktnät och arbetsmetoder – och som också visar att bäggedera har överraskande och möjligen tvivelaktiga aspekter – skall han eller hon publicera detta? Trots den uppenbara risken att säkerhetspolisen då till stora kostnader måste organisera om sitt arbete? Tja, man kan resonera så, att ett sådant avslöjande bara bör göras om journalisten är säker på att det är ett missförhållande som han eller hon kommit på spåren. Det måste med andra ord finnas en påtaglig mening med avslöjandet. Man kan också resonera så, att om en journalist lyckats med kartläggningen, då hade andra obehöriga också kunnat göra det. Det tyder således i sig på brister hos säkerhetspolisen som innebär att skadan egentligen redan är skedd och omorganisationen under alla

JOURNALISTEN

SVENSKA JOURNALISTFÖRBUNDETS TIDNING

Nr 27 14-20 september 1990

TT dröjde med scoopet efter åklagarens begäran

Gå inte ut med nyheten: MTT arbete spolierat!
Den chockade åklagaren Bengt Strömberg hade just insett att nyhetsbyrå TT följt reda på att han planerade en husrannsakan hos S-E-Bankens koncernchef Jacob Palmstierna. Överchefer tog han kontakt med TT-ledningen och bad dem vänta med publiceringen. TT-chefen Erik Nyberg (bilden) höll på nyheten i minst ett dygn.

Sidan 5 och 4.

Åsa i kassen

Publicistens dilemma: att stjälp eller hjälpa. Vems ärenden gick nyhetsbyrån som lyssnade till den vädjande åklagaren? En sak är säker: oavsett hur journalisten gör i ett fall som detta finns det de som anser att det är fel.

6

MAZZIANI MOT BANKCHIEFEN

22 september 1990

Polisen slog till blixtsnabbt

Foto: PALL ÖRNGREN
... Vi kommer att försvåra vid Jacob Palmstierna inom kort, säger stats åklagare Bengt Strömberg.

Foto: JOHAN SVENSSON
S-E-Bankens koncernchef Jacob Palmstierna blev förvånad när vittnarna från rikskriminalens utredning för skattebrott i följande av rättsen.

Åklagaren: Vi var tvungna att överraska

Av JOHAN WALLQVIST
Rikskriminalens razzia var välplanerad. En glittrig "lupp" där viktiga handlingar beslagtogs framför ögonen på förvånade handdirektörer på S-E-banken.

Statsåklagare Bengt Strömberg fattade beslutet:
— Misstanken om grovt skattebrott gäller bara Jacob Palmstierna.

Uttekarna från rikskriminalens utredning om ekonomisk brottslighet var målmotiv till husrannsakan. De skulle avslöja om Jacob Palmstiernas deklaration för 1989 inte var korrekt.

genom S-E-Bankens huvudkontor vid Kungälvstrådan i centrala Stockholm. Sveriges största bank, en av riksdagens mest kända affärsbanker uppbyggd av den internationellt kända finansfamiljen Wallenberg, utsatte för polisen.

Proffsbedrarna med sina tillhållare i smygglåsar, oöverskådliga parner som tuktas till en lång väg, krävde också en stor tillgång till kon-

Nickan 16.30 var aktionen avslutad. Beslaget på S-E-Banken omfattar ett stort antal dokument som skatteåklagare Strömberg. Var är tvungen att beslagta dessa handlingar vid husrannsakan? — Ja, för den här typen av handlingar och när det rör en utredning med den här kvaliteten.

•Misstänker ni också att Banken för skattebrott? — Nej.

•Har han deltagit i misstanken om brott annat? — Nej.

•Inkörsport
Förundersökningen bedrivs vara en inkörsport till en omfattande utredning.

—Det är aldrig religiös att göra husrannsakan men vi har starka indicier om brott, säger Erik Nyberg med ekonomier.

förhållanden nödvändig. I så fall anser sig kanske journalisten skyldig att publicera.

Information inifrån rättsväsendet reser likartade frågor. För några år sedan grävde ett par journalister fram att en åklagare avsåg att göra husrannsakan på Sveriges då största bank på grund av misstanke om att dess chef begått skattebrott "i tjänsten". Åklagaren lyckades förmå det nyhetsföretag där journalisterna arbetade att avvakta med publicitet tills husrannsakan ägt rum. Så skedde också. Var det

etiskt riktigt handlat av nyhetsbyrån? Andra alternativ hade varit att omgående ge offentlighet åt saken (och låta det vara åklagarens problem att det "läckt") eller att avvakta med publiceringen men se till att bevaka själva husrannsakan och göra ett "scoop" med att vara ensam och först med nyheten att den ägt rum. Publicister som ställs inför frågan tenderar att i teorin välja alternativet omgående publicering. Praktiken visar däremot, enligt min erfarenhet, att media i verkligheten snarare agerar så som nyhetsbyrån gjorde i exemplet, dvs väljer att ställa sig lojal med rättsväsendet (vilket också är det alternativ där man riskerar minst kritik; ingen får ju normalt veta att man visste).

Det angivna exemplet med bankchefen är illustrativt också på ett annat sätt. Husrannsakan visade sig i det fallet vara en överloppsgärning av åklagaren, som sedermera kritiserades av JO för detta. Bankchefen blev visserligen åtalad, men han frikändes. Hade nyheten om den förestående husrannsakan publicerats, skulle händelseförloppet kanske blivit ett annat. Offentlig belysning på ett tidigare stadium hade då gagnat rättssäkerheten.

Det etiska argumentet för att avstå från publicering i vart fall tills husrannsakan ägt rum är naturligtvis att vi alla bör ha respekt för rättvisans gång. Det råder ingen tvekan om att det finns gränser för hur långt en etiskt ansvarstagande journalist kan gå när det gäller att lägga sig i och ge offentlighet åt en pågående rättssak, t ex i form av egna brottsundersökningar. Samtidigt är det knappast pressens uppgift att ha respekt för annat än rättvisans *behöriga* gång. Så snart saker börjar se mindre normala ut pekar etiken snarare i den andra riktningen – om något ser konstigt ut i ett svagt ficklampljus bör journalisten tända stora strålkastaren. För rättsväsendet gäller principen att det är bättre att tio skyldiga går fria än att en oskyldig döms. Kanske bör man från mediernas sida vända på saken och säga att det är bättre att tio oklanderliga myndighetsförfaranden blir överbelysta än att en oegentlighet förblir obelyst.

Likartade lojalitetskonflikter kan uppkomma i förhållande till andra institutioner. Hur skall media hantera devalveringsrykten, t ex? Publicering av sådana rykten under trovärdiga former kan tveklöst verka självuppfyllande (vilket dock även gäller för själva ryktet). Detsamma kan gälla andra delar av det finansiella systemet. En tidningsartikel som pekar på konkursrisk i en bank kan ha likartade effekter, om den skrämmar sparare att i panik begära ut insättningar.

Denna typ av etiska konflikter är svåra, men kanske inte olösliga.

Presumtionen, i vart fall i teorin, torde ligga för publicering. Historien visar knappast på exempel där yttrandefriheten fått bära huvudet för konsekvensen av offentliggöranden (däremot finns det enskilda publicister som fått lida för och i sitt arbete, kanske särskilt i omedelbar anslutning till till publiciteten, det tillhör dock yrket). Dilemmat ligger här snarare i att konsekvenserna av publiciteten – som man inte likt strutsen bör blunda för – kan vara så omfattande, att kraven på omdöme och faktakontroll måste ställas väldigt högt.

Förhållandet till polisens och åklagares myndighetsgärningar är tveeggat från etisk synpunkt. Det kan tyckas hedervärt av en tidning att respektera en åklagares begäran om att tidningen skall avvakta med att gå ut med vissa uppgifter. Det är inte säkert att allmänheten alltid kommer att dela den uppfattningen. Det kan finnas de som tycker att tidningen då går åklagarens ärenden; den är inte fri utan tillhör i stället överheten och "etablissemangen".

Än tydligare blir denna konflikt när myndigheter direkt ber media om hjälp, inte med att hålla tyst utan med att publicera viss önskad information. Antag att polisen uttryckligen ber en tidning att hjälpa till i ett spaningsarbete genom att publicera vissa uppgifter. Eller att de vill ha medias hjälp med att "efterlysa" en misstänkt. Sådana situationer är etiskt inte så lättbemästrade. Journalistrollen säger att pressen skall förhålla sig självständig och inte gå polisens ärenden. Medborgarrollen kan säga något annat, nämligen att det finns lägen där alla goda krafter måste samlas, till exempel för att kunna få stopp på en förbrytare.

Konflikten återspeglas i förhållandet till läsare och allmänhet. Å ena sidan: Hur motiverar en tidning för sina läsare att den litar sig med polisen? Å andra sidan: Hur motiverar tidningen för allmänheten att den vägrar hjälpa polisen?

Unga män varnas för styckmördare

Av SKRID BOK

Den 51-åriga styckmördaren som på förra veckan ryckte från sluten psykiatrisk vård i Sundsvall är fortfarande på fri fot. Mannen betecknas som farlig.

Det finns alltid anledning att varna för en person som på grund av tidigare handlingar har dömts till sluten psykiatrisk vård.

välte ett litet varit hans offer. Det säger polisen i Sundsvall. En mängd tips och anklagelser har strömt in och rikspolisstyrelsen har uttalat sig om ärendet.

Det enda polisen med säkerhet vet är dock att 51-åringen lämnade sjukhusområdet i morgon klockan 13.18 på torsdagen. Mannen hade sedan lång tid tillbaka ett kändisfrågande. Det innebär att han under en och en halv vecka har varit i Sundsvall.

eller om Sundsvall. Där häntade 51-åringen en bil, som enligt vissa uppgifter är av den typ som tidigare varit 51-åringens bil.

Enligt polisen skulle han vidare skickats mot postkontoret i Krieslery där han tog ut en 500-kronor, säger Janne Brundin.

Men sen tar spårarna slut. Polisen har gjort efterforskningar på adresser som mannen tidigare besökt, bland annat i Hamburg i Tyskland och återföres till Sjukhuset i Sundsvall.

Den 51-åriga styckmördaren som på förra veckan ryckte från sluten psykiatrisk vård i Sundsvall är fortfarande på fri fot. Mannen betecknas som farlig.

Den 51-åriga styckmördaren som på förra veckan ryckte från sluten psykiatrisk vård i Sundsvall är fortfarande på fri fot. Mannen betecknas som farlig.

Den 51-åriga styckmördaren som på förra veckan ryckte från sluten psykiatrisk vård i Sundsvall är fortfarande på fri fot. Mannen betecknas som farlig.

INRIKES

Styckmördare ännu på fri fot

Den styckmördande Anders Carlsson, 51, som i torsdags ryckte från Sidsjöns mentalsjukhus i Sundsvall, var alltså på fri fot på fredagen. Carlsson, som evlignavårdats på sjukhuset sedan 1983, anser vara farlig och i ständ att utföra nya mord. Han är också under en frägn på sjukhuset, som inte är inläggnat. Det är länsrätten som beviljat översiktade permissioner. Carlsson har begärt sådana, men läkarna har sagt nej. Länsrätten har lämnat beviljat Carlsson flera frägnar som han skött. Denna frägn skulle varit i en och en halv vecka.

Carlsson, som dömdes för mordet på en finländsk rockmusiker, har en lägenhet i Vällingby i västra Stockholm och där har polisen en viss beredskap. Han använde en gul Mercedes Benz 280 av 1973 års modell vid riksen.

Efter flykten utfördes riksen och spaningar har ligga rum på olika platser. (SvD)

Brand i Scanraff i Lysekil

Lysekil (TT) En teknisk felbedömning ligger bakom den häftiga brand som utbröt på Scanraff utanför Lysekil på fredagsmorgonen, meddelar Vd Lars Nelson. Branden startade med en explosion när vägen blockade ut från en avrättningsanläggning. Kringboende uppmannades att hålla sig inomhus eftersom man befärdade att giftig rök skulle spridas. Vid evakueringen var branden helt släckt. Ingen människa skadades.

Många misstänks för...

Anders Carlsson

Mo

● Sv
slutn
svän
vill i
re. I
tern
bure
tryg
titre

De
av i
våda
centr
Bro
ne. D
rade.
son i
sär at
våldet

Missh

Anta
om m
gärning
med off
föret me
procen

En psykisk sjuk man, dömd för styckmord rymmer. Hans läkare varnar; han kommer döda igen. Den ena tidningen publicerar en begränsad text av "efterlysningsskäraktär" och vidarebefordrar en varning till allmänheten. Den andra ger mer fyllig beskrivning av ärendet men utelämnar mannens identitet. Från pressetisk synpunkt kan man fråga sig hur den andra tidningen resonerat. Vad motiverar en publicering om att en för läsarna anony-

miserad person rymt och att allmänheten varnas för den okände? Har inte denna tidning försökt sätta sig på två stolar: dels publicistiskt utnyttja händelsens kittlande karaktär, dels vara "opartisk"? Den moral tidningen uttrycker är i alla händelser att hänsynen till den förrymde sätts framför hänsynen till den allmänhet som enligt sakkunskapen behövde varnas. Såväl "opartiskheten" som den förmenta etiken är diskutabel.

Mellan gott och ont. Är pressen värdenihilistisk?

Medierna skall förhålla sig neutrala och opartiska till de nyheter och den information som förmedlas, det är en allmänt accepterad ståndpunkt. Men är det också en värdenihilistisk ståndpunkt?*

Är det då riktigt eller ens möjligt att förhålla sig opartisk mellan gott och ont? Saken aktualiseras gärna vid rapportering om pågående brott eller under brottsutredningar. Kan journalisten t ex förbli neutral mellan å ena sidan polisen och å andra sidan en efterspanad, förrymd psykopatisk mördare?

Att media bör bevara en kritisk distans till polisen och andra organ som därvid är engagerade är självklart. Men betyder det att journalisten har att – opartiskt – ställa sig mitt emellan ”brottslingen” och de brottsbekämpande organen? Det leder i så fall lätt till moralisk förvirring. Medierna kan också bli del i brottsförloppet, t ex då en gärningsman ställer villkor gentemot dem (en kidnappare kräver att få ett meddelande framfört, t ex). Den typen av mycket svåra etiska konflikter skall i första hand hanteras förebyggande, dvs journalisterna bör hålla armlängds avstånd till händelserna så att man inte riskerar att dras in i en medlande roll. Följande exempel är hämtat ur den amerikanska vardagen.**

Tony tog en tjänsteman vid ett hypoteksföretag som gisslan. Inför tv-kamrator i direktsändning berättade han, med ett avsågat hagelgevär i nacken på sin gisslan, hur företaget lurat honom i en fastighetsaffär. TV-bolagets chef hamnade i en medlarroll. Tony blev något av en folkhjälte under dramats gång; den lille mannen som lurats av det stora företaget. Den följande rättegången skulle visa att han i själva verket var sinnessjuk. Men under skeendet kunde ingen gärna säga emot Tony's version av saken.

Den typen av risker bör journalister alltid vara vaksamma på. Det är alltså viktigt med distansen. Bortsett från detta är det emellertid svårt att se hur medier i sådana lägen skall kunna undvika att ta

* Värdenihilism är en kritisk benämning på en filosofisk skola som också går under namnet Uppsala-skolan. En värdenihilist betraktar i princip värden – värderingar – som uttryck för känslor. De tillhör inte den objektiva verkligheten och ges status därefter. Värdenihilismen blev särskilt populär bland svenska jurister under nittonhundratalet; den gjorde det möjligt för dem att betrakta juridiken som en positivistisk vetenskap, som inte tog ställning till frågor om vad som är rätt och fel här i världen. En journalistisk värdenihilism skulle ställa sig opartisk mellan ”gott och ont” på samma sätt som den värdenihilistiske filosofen yrkesmässigt inte tar ställning i moraliska frågor.

** Exemplet återgivet från Clifford Christians m fl *Media Ethics* (3 uppl), New York 1991, s 73

ställning för brottets bekämpande och det mänskliga lidandets minimerande i det enskilda fallet. Det kan förstås leda till att medierna väljer att – under bibehållen självständighet – medverka i en allians med polisiära och andra samhällsorgan.

Det finns brottslighet som direkt bygger på publicitet. Den förra engelska premiärministern Margaret Thatcher, vars ämbetslid sammanföll med en högkonjunktur för den europeiska terrorismen, ansåg att kampen mot terrorismen måste börja på den offentliga scenen:

”We must try to find ways to starve the terrorists and the hijacker of the oxygen of publicity on which they depend.”*

Inställningen ledde Storbritannien till omfattande lagstiftning riktad mot IRA-företrädares möjlighet att framträda i brittiska medier, lagar som numera liberaliserats något. Instämmer man i Margaret Thatchers bedömning måste detta rimligen få också medie-etiska konsekvenser. Medierna kan inte gärna medvetet ställa sig i det ondas tjänst under återopande av att deras opartiska ställning kräver det. Att förhålla sig kritisk måste inte vara detsamma som att alltid vara neutral eller opartisk.

Ett känt, avskräckande exempel på ”normal”, men icke desto mindre etiskt tvivelaktigt nyhetsbevakning är tv-sändningarna från en flygkapning 1985.

Sommaren 1985 kapades ett flygplan från det amerikanska flygbolaget TWA av en arabisk terroristgrupp. Planet var på väg från Aten och tvingades till Beirut. En amerikansk serviceman dödades; avrättades närmast. TV ställde upp med totalbevakning dygnet runt och kaparna fick hela världen som publik.

Från televisionens synpunkt handlar det etiska ställningstagandet om att inte köpa sändningsbar dramatik i utbyte mot spridande av politisk propaganda och tillhandahållande av mediet för politisk påtryckning. Från terroristens synpunkt fungerar mekanismen så här: om miljoner människor ges tillfälle att engagera sig i gisslans liv kommer de att prioritera gisslan framför principer. Gisslan blir på det sättet mera värd för kaparna. ”The sight of a gun held to the head of a hostage, or the sound of one being fired, can create such public sympathy for individual victims that governments have difficulty pursuing broader policies such as refusing to negotiate with terrorists” (*Fink, Media Ethics, s 209*).

Det bör påpekas att det som just kallades ”dramatik i utbyte mot spridande av politisk propaganda och tillhandahållande av mediet

* Citerat ur Fink, a a, s 208

för politisk påtryckning” beroende på sammanhanget kan bedömas helt annorlunda. Det finns flera exempel från Vietnamkrigets dagar på mycket dramatiska bilder eller filmsekvenser som hade just denna dubbla funktion, t ex nyhetsbyrån AP:s bilder på en buddhistisk munk i Saigon som brände sig till döds i protest mot kriget eller filmsekvensen med polischefen i samma stad som med ett skott i tinningen avrättade en just tillfångatagen yngling. I de fallen kan det i vart fall inte hävdas att publiciteten gick det ondas ärenden. – Vad alla exemplen visar är mediets makt och att denna i dessa samman-

hang är så stark att den som släpper lös den inte kan låtsas omedveten om vilka krafter som gynnas.

Det måste alltså betonas, att saken gäller det tvivelaktiga i att dogmatiskt förhålla sig "neutral" eller "opartisk". Lika fel kan det vara att osjälvständigt följa myndigheternas direktiv under hänvisning till att de representerar "det Goda":

"Publicera och ni riskerar gisslans liv", var ett hot som riktades mot amerikanska medier i ett kritiskt skede under försöken att få loss amerikaner som kidnappats i Libanon. Men pressen publicerade. Det som uppgavs vara förhandlingar om gisslan visade sig vara något mycket större. Affären kom att kallas "Irangate". Reaganregeringen hade spelat dubbelt: principfast på ytan, men mycket pragmatiskt under täcket. Affären blottlade också mekanismer utom demokratisk kontroll. Regeringen menade för sin del att hela operationen hade lyckats om det inte varit för pressens ansvarslöshet. – Operationen var dock dels korrupt, dels i strid med det amerikanska kravet på övriga världen att aldrig förhandla med terrorister.

Vi glider därmed över i en annan aspekt av konflikten mellan yrkesroll och medborgarroll och möjligheten att förhålla sig opartisk. Exemplet från "Irangate" liknar situationen då polisen vädjar till pressen att "ligga lågt". På samma sätt som det kan vara tvivelaktigt att

genom en strävan att vara neutral t ex spela terrorister i händerna, kan det vara diskutabelt att inte hålla distansen till en kraftfull majoritetsopinion.

Det brittiska tv-bolaget BBC, som är ett licensfinansierat s k public service-företag av samma typ som Sveriges Television, hamnade under det s k Falklandskriget (1982) i en situation som illustrerar dilemmat. Hemmaopinionen var odelat entusiastisk inför Thatcher-regeringens beslut att sända den brittiska flottan till Falklandsöarna för att kasta ut de argentinska ockupationstrupperna. Det fanns ingen politisk opposition, med undantag för enstaka parlamentsledamöter. BBC ansåg sig dock skyldigt att visa en viss opartiskhet till operationen. Det tog sig sådana subtila men ändå fullt synliga uttryck som att man använde uttrycket "British troops" eller "the British", i stället för "våra trupper" och "vi". Framför allt visades några kritiska dokumentärer, där initiativet ifrågasattes. Nyckelfrågan var om BBC borde behandla konflikten på vanligt sätt, med återgivande av bägge parterers ståndpunkter etc, eller om man borde utgå från att det rörde sig om "the good guys" mot "the bad guys" och att man då borde ta parti för de sina. (Till den etiska aspekten kommer här det licensfinansierade public service-företagets skyldighet att vara opartiskt.) Premiärministern hade sin åsikt klar och hon uttalade den i parlamentet:

"Many people are very concerned indeed that the case for our British forces is not being put over fully and effectively. I understand that there are times when it seems that we and the Argentinians are being treated almost as equals and almost on a neutral basis." *

Löften och lojalitet

Löften som bör svikas?

"My fellow Americans, I am pleased to tell you I just signed legislation which outlaws Russia forever. The bombing begins in five minutes."

Så sade president Reagan 1984 i ett mikrofontest före ett tv-tal. Alla i studion skrattade uppsluppet. – Uttalandet råkade dock gå ut till personalen utanför studion, där det även bandades.

CBS, som skötte tv-sändningen, rapporterade till en början inte om incidenten. Först sedan nyhetsbyrån AP gått ut med citaten, spelade CBS upp uttalandet i en nyhetssändning. Motiveringen angavs vara att det av upp-

* Citerat ur Negrine, *Politics and the Mass Media in Britain*, London 1989, s 129.

spelningen klart framgick att presidenten skämtade; den som hörde uttalandet kunde inte missförstå detta.

Ett löfte är ett löfte också när det getts till en så medievan och utomordentligt inflytelserik person som den amerikanske presidenten. "Small talk" inför en tv-sändning är "off the record", dvs det är förutsatt att det inte skall återges inför offentligheten. Som löfte betraktat är det inte särskilt lämpat som utgångspunkt för en allmän etisk diskussion; fallet Reagan är ju extremt. Exemplet har dock sitt värde genom att det klart belyser sakens andra sida. Var ligger den journalistiska lojaliteten? Jo, i första hand hos läsare, lyssnare och tittare, dvs allmänheten. Löften till makthavare, informatörer och andra rubbar den lojaliteten, sätter den i andra rummet. Den etiska fråga som då och då inställer sig är om inte den grundläggande lojaliteten med allmänheten ibland måste medföra att löften bryts. President Reagans uppseendeväckande uttalanden, hur de än tolkas (i den minst uppseendeväckande tolkningen tyder de på ett bisarrt sinne för humor), var sådana att journalisterna måste ha känt en lojalitetskonflikt: detta borde folk få höra. Och det fick folk alltså också. I efterhand anser kanske de flesta att det var befogat att återge uttalandena, trots att de gjorts på skämt "off the record".

Låt oss fantisera fram ett motsvarande, mer harmlöst exempel med svenska aktörer. Antag att Riksradiön fått lov att göra en bandad intervju med kungen inför det årliga jultalet, under förutsättning att hovet fått alla frågor i förväg. När reportern testar ljudet i bandspelaren ber hon kungen säga något på prov. Han berättar då en kort, aningen poänglös sk Norge-historia och skrattar uppsluppet åt skämtet. Reportern frågar då kungen om han har något emot Norge. Det överraskande svaret blir att han, "sedan det där med sälarna"* faktiskt har rätt svårt för norrmän, särskilt "Gro Harlem Brundtland – "den tanten tål jag inte", säger han. "Men det är ju inget jag kan säga offentligt, tillägger han". – Bör Riksradiön sända det? (Med tanke på den svenska pressmentaliteten vore kanske det troligaste att uttalandena aldrig skulle nå allmänheten, men väl kollegorna, på julfesten t ex.)

* Kungen antas här syfta på en incident då han gjort uttalanden i media till förmån för de norska sälarna och tillrättavisats härför av den norska statsministern.

Löften som inte borde ges

Hanteringen av källor är ett såväl pressetiskt som tryckfrihetsrättsligt välminerat område. Skall man tillåta folk att vara anonyma egentligen? Bör man ställa krav för att någon skall få bli citerad anonymt? Hur hanterar man ett löfte om anonymitet, när man upptäcker att källans skäl att läcka egentligen är intressantare än det källan läcker, dvs när källan i sig själv blir en nyhet? Följande fiktiva exempel kan illustrera.

En journalist kontaktas av en Johan Persson som, mot löfte om anonymitetsskydd, vill lämna uppgifter om en uppsatt politiker. Politikern har profilerat sig som bekämpare av ekonomiska brott. Journalisten accepterar utan närmare överväganden Johan Perssons anonymitetskrav ("Du har enligt tryckfrihetsförordningen rätt att vara anonym, visst, det går bra. Vad är det för information du har?"). Johan Persson visar sig sitta inne med detaljerade uppgifter angående ett skattebrott, som politikern begått. Brottet var inte så allvarligt, han hade klarat sig med dagsböter, men det hade hållits rättegång i saken, så det var ingen bagatell heller. Historien var också rätt gammal; brottet hade begåtts för snart tio år sedan.

Journalisten tackar för tipset och gräver vidare. Johan Persson hade överdrivit sakens betydelse litet, vilket väckt journalistens nyfikenhet. Hon kollade därför Johan Persson. Det visade sig att han arbetade på en informationsbyrå, inriktad på politisk lobbyverksamhet. Ytterligare efterforskningar visar att firman är anlitad av den skattebrottslige politikerns motståndare, för att ta fram och sprida negativ information om just denne politiker. Så långt kommen tar journalisten kontakt med Johan Persson och konfronterar denne med dessa uppgifter. Johan Persson bekräftar uppgifterna men erinrar om att han lämnat den tidigare informationen under anonymitetsskydd och att han utgår från att inget kommer att publiceras som kan bidra till att han misstänkliggörs som uppgiftslämnare.

Vilken av historierna bör journalisten gå vidare med? Den om politikerns gamla skattebrott – som alltså är planterad mot betalning av en lobbyist, vars ärenden journalisten då går? Eller den om lobbyisten – som dock har ett lagligt skydd mot publicering av varje uppgift som riskerar att bidra till att han identifieras som tipsare?

Vad exemplet framför allt visar är vådan av att ge löften. Återigen är det eftertänksamhet och planering som kan visa sig skilja det etiska från det oetiska. Löften bör inte ges som "carte blanche" och inte heller utan att journalisten först skaffat sig ett hum om vad saken gäller. Därmed inte sagt att situationen i exemplet inte skulle ha

kunnat uppstå ändå, men den som tänkt efter före har ofta fler handlingsalternativ i ett senare skede.

Från etisk synpunkt kan skälen för att hålla ett anonymitetslöfte påverkas av omständigheter som att källan medvetet lämnat oriktig information. Det kan också uppstå situationer där väsentligare intressen än källans står på spel, saken kan t ex gälla liv och död (att inför polisen röja en källa som visat sig vara en terrorist i färd med att begå terrordåd behöver inte upplevas som ett i slutändan svårt etiskt avgörande). – Den journalist som överväger att bryta ett löfte om anonymitet måste dock beakta att tryckfrihetsförordningen begränsar handlingsfriheten.

Löften som hålls – och som inte alltid hålls

I praktiken är det – enligt min erfarenhet – mycket ovanligt att svenska journalister bryter anonymitetslöften. I det hänseendet är de inte trolösa, tvärtom. Däremot är löften av andra slag inte alltid att lita på. När publicitetsintresset blir tillräckligt stort träder lojaliteten i förhållande till givna löften i bakgrunden. Det gäller än mer underförstådd lojalitet av samförståndskaraktär.

En känd svensk företagsledare för ett stort klädföretag, ställde efter viss övertalning upp på en större intervju för en morgontidning. Två journalister intervjuade honom under två dagar. Vid ett tillfälle tillfrågades han om han själv bar företagets kläder. Till saken hör att företagets framgång ligger i att sälja bra men billiga kläder, för vanligt folk. ”Självklart”, svarade han och vek upp sin kavaj och pekade mot skjortan, ”bara det bästa duger åt mig”. En av journalisterna hade dock sin uppmärksamhet mer riktad på kavajen än på skjortan. I kavajens insida var etiketten från stadens förnämsta skrädderifirma prydligt insydd i sidenfodret. – När företagsledaren sedermera fick artikeln för utlovad genomläsning gick han som det heter i taket. Förtvivlad ringde han journalisterna och vädjade till dem att lyfta ut episoden med den skräddarsydda kavajen. Han vädjade till deras lojalitet och ansändighet: hade han inte, upptagen som han var, ställt upp för dem under två dagar och svarat på allt de frågat om? Journalisterna förstod inte vad det hade med saken att göra. Artikeln trycktes med kavaj och allt. ”Det var ingen stor grej”, kommenterade en av journalisterna, ”vi gjorde ingen rubrik på det eller så, men det var relevant, och är det relevant så skall det med. Klart gubben blev ledsen. Men kavajen var ju skräddarsydd.”

En annan historia, på samma tema, gällde en svensk diplomat som hade ett statsråd på besök vid ambassaden. De skulle ut i landet och göra PR för Sverige. Diplomaten tipsade några svenska korrespondenter och bjöd dem att följa med på den lilla turnén. Vid ett tillfälle deltog statsrådet i ett tele-

fonväkteri på en radiostation. Diplomaten tyckte att hon var lite väl svenskt blygsam. I en paus mellan samtalen gav han henne livliga instruktioner om att hur hon effektivare skulle sälja hemlandet. Diplomaten fick själv lära sig hur medierna fungerade när han sedermera tog del av det inslag en medföljande tv-korrespondent gjorde för den svenska televisionen. Korrespondenten hade nämligen gjort den helt korrekta journalistiska bedömningen att diplomatens statsrådsinstruktioner var det intressantaste som tilldrog sig vid tillfället och bjöd alltså tittarna på denna lilla glimt bakom kulisserna. Att det inte var därför han var medbjuden reflekterade han inte över förrän den lätt pikerade ambassadtjänstemannen gjorde honom uppmärksam därpå.

När jag själv avgick som Allmänhetens Pressombudsman sände jag ut pressmeddelanden till ett antal medier. Tidningarnas telegrambyrå (TT), vars kontor ligger i samma byggnad som PO:s kansli, fick omedelbar tillgång till pressmeddelandet mot löfte att inte göra bruk av det förrän dagen efter, då det med posten skulle ha nått övriga adressater (och då min arbetsgivare skulle ha hunnit ta del av min avskedsansökan). TT gick dock omgående ut med uppgifterna till radions nyheter, vilket man senare förklarade med att s k embargo, som det löfte man givit mig kallades, inte kunde gälla en nyhet av detta slag. Det synes av TT ha betraktats som en självklarhet. Jag är beredd att hålla med dem; det var naivt av mig att tro att jag skulle kunnat styra tidpunkten när jag väl lämnat ifrån mig materialet.

Otaliga offentliga personer (och en del andra) har gjort liknande erfarenheter som de som här redovisats. Hur gemytligt man än kan ha det med journalister kan man aldrig förutsätta att de har samma intressen som man själv – de skall inte ha det, om de är riktiga journalister. Löften är i detta sammanhang något högst relativt, vilket i sin tur speglar grundpremisen: pressens lojalitet ligger hos informationsmottagarna, inte hos informationsgivarna.

”Kiss and tell”

Wallraffande innebär att en journalist förklarar sig för att ta fram information för publicering. Det kan skiljas från när en person i efterhand beslutar sig för att använda information och erfarenheter, som förvärvats utan tanke på senare offentliggörande. Genren brukar ibland kallas ”kiss and tell”, efter den inte helt ovanliga situationen att en – måhända sviken – vän eller väninna till en celebritet gör bruk av gamla sängkamarminnen och ”pillow talk”. Bakgrunden kan dock också vara av annat slag – alla slags inside-skildringar, av personer som förvärvat sin kunskap under uttrycklig eller underförstådd konfidentialitet, hör till denna genre. Publicitetsintresset kan ibland vara stort och det etiska dilemma blir därefter.

Det kan t ex vara av stort intresse för allmänheten att få tillgång till makthavares inre liv genom att gamla livläkare eller trotjänare träder fram. Många håller det dock för oetiskt att göra så, även om värdet av informationen är betydande. Exempelvis synes det engelska folket kluvet, såväl i sin nyfikenhet som i sin moraliska bedömning, inför tidigare betjänters skildringar av det brittiska hovlivet.

Kiss and tell hör naturligtvis inte till de vanliga journalistiska tillvägagångssätten, men en journalist kan då och då ställas inför frågan om något som han eller hon erfarit privat kan användas yrkesmässigt – eller kanske till och med bör göra det, om det är av stort allmänintresse. Inom journalistiken uppkommer också frågan hur man skall hantera personer som vill ge publicitet åt uppenbara kiss and tell-historier. Ett sådant exempel var när Björn Borgs tidigare sambo framträdde i tidskriften *Z* och ”vek ut” sitt privatliv med den gamla tennistjärnan, eller kanske snarare hans privatliv. De hade då separerat, men befann sig i en rättslig vårdnadsstrid om den gemensamme sonen. Hennes motiv kunde ifrågasättas. Dessutom fick hon bra betalt. Det fanns alltså skäl att förhålla sig kritisk till det hon hade att säga. Samtidigt saknade hennes berättelse inte allmänintresse, med tanke på Björn Borgs ställning som förebild, ”klädlogotyp” och svensk ”turistambassadör”, som han var på den tiden. Om den var sann, vill säga.

Till journalistens etiska ansvar hör i en sådan situation också att bedöma konsekvensen för den som framträder och upplysa om risker. Inom pressen finns kunskap och erfarenhet om publicitetens följder som den som framträder med en kiss and tell-historia kanske inte har. Verkar berättelsen helt eller i delar mindre trovärdig är det journalistens uppgift att göra vederbörande uppmärksam på det ifrågasättande som kan följa. Blir det rättsliga konsekvenser, kan källan, som ju framträtt och därmed inte har något meddelarskydd, tvingas vittna. Detta kan vara nog så plågsamt, bl a genom att fältet då är fritt för den andra partens ”kiss and tell”, vilket kan innebära ombytta roller.

”Kiss and tell” är alltså en ganska svårhanterlig genre. Ofta tillhör den den oseriösa, mer lättsamma publicistiken utan att för den skull vara oetisk. För de seriösa fallen är det i stort sett omöjligt att formulera principer. Ytterst blir det en fråga för den som är beredd att svika tidigare, underförstådda löften och lojaliteter att avgöra hur långt han eller hon med bevarad självaktning kan gå.

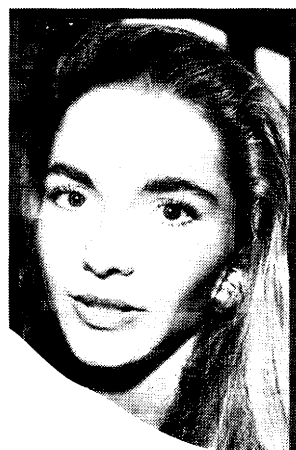
Upplysningsvis kan det tilläggas att det sällan är rättsligt otillåtet

att publicera kiss and tell-historier i Sverige. Förtalslagstiftningen utgör naturligtvis en begränsning. Men själva löftesbrottet är inte rättsligt sanktionerat – i vart fall inte om det inte finns ett uttryckligt avtal om saken. (Vissa yrkeskategorier kan naturligtvis vara bundna av tystnadsplikt.)

**TJEJEN SOM
VISSTE FÖR MYCKET**

**”MITT LIV MED BJÖRN
OCH KOKAIN”**

”Kiss and tell”

Björn Borgs f d sambo trädde fram i en tidskrift och berättade sanningen om sitt liv med tennisstjärnan, affärsmannen och turistambassadören. Tidskriften medgav att hon fått 40.000 kronor för besväret, vilket enligt tidskriften dock avsåg bilderna, inte berättelsen. Hon hävdade att Borg använde narkotika och kallade honom ”kokainist”. Tidskriften stämde av Borg och fick betala 75.000 kronor i skadestånd, ett av de högsta belopp som en svensk

domstol har dömt ut i tryckfrihetssammanhang. Borg bedyrade under rättegången att han aldrig använt narkotika. Senare skulle Borg offentligt medge att han använt kokain. Hade tryckfrihetsjuryn fått höra det skulle tidningen nog gått fri. Borgs medgivande innebär förvisso inte att han var ”kokainist”, men i tryckfrihetsmål frias oftast den som gjort en höna av en fjäder. Det är när man gör ankor av ingenting som man fällt.

Journalistiska arbetsmetoder

Att vara trolös – och stolt över det

Pressen – och journalisten – är idealiskt sett trolös och skall rimligen vara det. Man arbetar åt två håll: fångar upp information från samhället och dess skilda delar å ena sidan samt skickar ut samma information sorterad och bearbetad till läsare, lyssnare och tittare å andra sidan. Lojaliteten ligger hos den senare kretsen, hos informationsmottagarna, inte hos informationsgivarna.

Kontaktfältet är mycket stort; pressen träder hela tiden i nära kontakt med människor vars kunskaper, åsikter, upplevelser etc skall föras vidare ”i medierna”. Det blir ofta personliga kontakter, inte sällan med människor som är i ett utsatt läge av ett eller annat skäl. De som lämnar information gör det i allmänhet inte rutinemässigt, mediekontakten är en enstaka händelse. För journalisten är det däremot rutin.

Det är vanligt att människor uppfattar relationen till den enskilda journalisten som förtroendefull. Det är i princip ett misstag att göra det. Journalisten har inte självklart utrymme för särskilt långtgående lojalitet mot den som intervjuas eller medverkar på annat sätt. Lojaliteten ligger hos läsare, lyssnare, tittare. Gentemot informationsgivarna är man snarast trolös. Det är inte den intervjuade som avgör vad som är av intresse att föra ut och hur det bäst skall göras. En intervju är inget grupparbete. Ofta föreligger det en direkt konflikt mellan hur en för media intressant person önskar få en sak presenterad och hur den från medias synpunkt bör hanteras.

Denna inbyggda trolöshet representerar det oberoende, den oförvägenhet och kanske till och med den lätta anstrykning av asocialitet som ligger i medias roll. Som mycket annat när det gäller media kan det tyckas tvivelaktigt på ytan samtidigt som det i grund är nödvändigt om pressen skall fungera som oberoende, kritisk granskningsmakt i samhället.

Även om oberoende och en viss form av trolöshet är idealet för många publicister, behöver det inte betyda att verkligheten alltid följer det idealet. Goda förtroenderelationer mellan t ex myndigheter och media förekommer och kan vara till gagn för alla parter.

Beroendeförhållanden som lämnar läsarna i sticket är antagligen ännu vanligare, t ex i politisk journalistik och s k näringslivsbevakning. Symbiotiska förhållanden kan råda inom t ex nöjes- och sportjournalistiken. I sådana sammanhang kan långtgående lojalitet med

de omskrivna vara den självklara huvudregeln; journalisten är devot snarare än trolös. Det finns också en svensk journalistisk tradition som inordnar journalistiken i en samförståndsmodell. Ömsesidigt förtroende ersätter där trolösheten som ideal.

Journalistens arbete kräver naturligtvis samma mänskliga anständighet som all annan yrkesutövning. Men det går inte att bortse från att journalisten kan uppfattas som just trolös av dem han eller hon möter i yrket. Arbetsförhållandena kan också ge utrymme för mindre sympatiska arbetsmetoder, som smicker och annan spelad inställsamhet eller medvetet förtigande av avsikten med den ena eller andra åtgärden. Inget av detta kan betraktas som etiska problem.

Wallraffande m m

Direkt oetiskt brukar det anses vara om en journalist döljer att han eller hon är journalist. Dold journalistik betraktas i allmänhet som förkastlig; ett sådant vilseledande kan skada yrkeskåren och pressen som sådan.

En mer öppen fråga är om det kan anses godtagbart att en journalist döljer vilken tidning (radiostation etc) han eller hon arbetar för. Det är inte ovanligt att människor – inklusive de som representerar företag, organisationer mm – vill välja var de önskar framträda eller medverka på annat sätt. Från mediernas synpunkt är särbehandling av detta slag problematisk; den kan lätt sätta ”gynnade” medier eller journalister i en beroendesituation exempelvis i förhållande till politiker (”du får komma på mina enskilda pressträffar så länge din tidning är juste”). Det finns en befogad misstro mot dem som ställer villkor på var och hur de vill medverka. Å andra sidan är det lätt att förstå att en person kan önska medverka i en dagspressintervju, men inte i en skvallertidning. (Jämför exemplet nedan, om ”JAS-olyckan”.)

Det finns lägen där ett arbete i smyg brukar försvaras. Sådana arbeten kan sammanfattas under beteckningen ”wallraffande”, efter den legendariske tyske journalisten Günther Wallraff, som gjort att antal mycket uppmärksammade reportage under falsk täckmantel. Det finns numera en rätt väl etablerad syn bland svenska journalister på wallraffande. Den går ut på att det är befogat att arbeta i smyg eller under falsk identitet om den information man önskar komma åt dels har ett högt allmänintresse, dels inte kan åtkommas på annat sätt.

Från den svenska mediescenen finns flera exempel på wallraffande. Relativt känt är Sveriges Televisions reportage om s k fuskläkare, dvs läkare som missbrukat sin ställning genom att mot betalning skriva oriktiga intyg, t ex för sjukskrivning, undslippande av värnplikstjänstgöring, förtidspensionering etc. Genom att presentera sig som patient och samtidigt medföra en dold kamera som dokumenterade händelseförloppet kunde reportern visa hur läkare utförde tjänster av detta slag. – Metoden som sådan torde i fall av det slaget inte ifrågasättas av svenska journalister, under förutsättning att arbetet utförs under stor noggrannhet och att redovisningen sker oklanderligt. Många anser dock att metoden måste reserveras för det stora skurkarna och de allvarliga missförhållandena.

En stor risk i sammanhanget är frestelsen att förbättra resultatet genom tendentiös klippning eller att inte redovisa eventuella provokationer eller dylikt, som kan ha föregått de partier som man väljer att visa. Just den beskyllningen drabbade reportaget om "fuskläkarna". En läkare stämde Sveriges Television med påstående om att han utsatts för en provokation och att det som visats i realiteten var en förfalskad sammanklippning. Han förlorade det målet. När emellertid redaktionsmedlemmarna senare stämde en tidning, där Jan Guillou påstått att inslaget var en förfalskning, förlorade de i sin tur. Helt grundlös var förfalskningsbeskyllningen kanske inte.

En annan svårighet är att skydda enskilda personer, som i sig saknar allmänintresse i sammanhanget.

En publicering som illustrerar detta var ett stort uppslaget svenskt kvällstidningsreportage om porrklubbsflickan "Tanja", vars namn uppgavs fingerat. Tidningens reporter hade "wallraffat" på en sexklubb, dvs hon hade tagit anställning som servitris i syfte att kunna göra en inside-skildring från denna värld. – I artikeln angavs vilka andra arbeten "Tanja" hade och uppgifter om hennes familjesituation. Hon anmälde sedermera tidningen till PO. Hennes riktiga namn visade sig vara Vanja och hon uppgav att människor i hennes omgivning hade känt igen henne, vilket hon förstås tagit skada av.

Även om det i det fallet var i sin ordning att "wallraffa" illustrerar reaktionen vikten av att man inte använder sådana metoder för att hänga ut i sammanhanget betydelse- och skyddslösa personer utan tvärtom ser till att värna om dem när publiceringen sker. (Det är för övrigt tämligen vanligt att kvinnliga journalister "wallraffar" i sexklubbsvärlden, utan att lyckas avslöja annat än sådant som sedan länge är känt.)

Vad journalisterna åstadkommer är underhållande lynchning och personliga tragedier. Just de verkliga eller påstådda skojare som fått den tvivelaktiga äran att utses till offer drabbas ju oändligt mycket hårdare än om polisen lagt vantar på dem. Så uppstår en sorts journalistisk rättsapparat vid sidan av den lagliga rättsapparaten. Och redan det är en form av maktmissbruk.

(Jan Guillou om "smygfilmning" i Arbetet, 19/9 -92. I artikeln hävdade Guillou att Sveriges Television förfalskat en sekvens i ett "wallraff-inslag" om s k fuskläkare. Journalisterna som gjort programmet stämde Arbetet för förtal, men förlorade.)

Ett annat exempel på metoder av detta slag och deras etiska komplikationer är följande. En polsk tidning införde en liten falsk annons, där man efterfrågade mänskliga organ för transplantering, mot god ersättning. Tidningens hypotes var att intresset skulle vara litet, men att man skulle kunna få fram ett mindre material att gå vidare med som kunde leda till personer eller företag som sysslade med detta slags tvivelaktiga verksamhet. Tidningen fick emellertid en mycket stor mängd svar från vanliga människor som var mycket angelägna om att på detta sätt kunna lösa egna ekonomiska nödsituationer. Därmed hade man naturligtvis vunnit kunskap om något väsentligt, nämligen det stora utbudet och rimligen också att det fanns en marknad som gjort folk uppmärksamma på möjligheten. Samtidigt hade man väckt förhoppningar och kanske också ångest och vanda hos människor vilkas nöd var så stor att de var beredda att ingå i köpslående av detta slag. Hur skulle man för övrigt hantera dem fortsättningsvis (många ringde och ville veta hur man skulle gå vidare)?

Händelsen visar återigen hur viktigt det är att noga planera och överväga aktioner av detta slag, så att man vet hur man skall hantera uppkommande problem. God planering skiljer som påpekats ofta det etiskt godtagbara från det inte godtagbara skottet från höften.

Ett illustrativt amerikanskt exempel är följande. En tidning nåddes av rykten att en kommersiell abortklinik gav felaktigt positiva svar på graviditetstester för att sedan utföra och ta betalt för "aborter". Tidningen skickade kvinnliga reportrar med manliga urinprov till kliniken. Flera reportrar fick svaret att de var gravida. – Journalister tog därefter anställning vid kliniken för att kartlägga verksamheten närmare. Journaler kopierades (namnen på patienterna raderades i och för sig). Vissa reportrar kom att övervara felaktiga och olagliga medicinska ingrepp. Ingen hade självständigt ansvar för patienter, men några fungerade som "abotrådgivare".*

Från svensk horisont ter detta sig som en extremt långtgående form av "undersökande journalistik" (svenska tidningar skulle inte ha resurser till äventyr av detta slag). Det ter sig för oss främmande att pressen utför vad som borde vara polisens eller andra kontrollmyndigheters arbete. I USA – där polisen för övrigt ofta ger sig i kast med fleråriga "under cover projects", eller "sting operations" som det också kallas, som kan inkludera bildandet och drivandet av hela företag m m – synes det tolereras, även om medieetiker pekar på risken för att mediernas anseende kan påverkas negativt. Reportaget i exemplet blev till och med nominerat för Pulitzerpriset, dock utan att erhålla det. I detta fall, liksom i andra likartade, kan man skönja

* Exemplet hämtat ur Christians m fl, a a, s 64 ff

en gräns mellan journalistik som i och för sig är etiskt möjlig och sådan som är prisvärd – på den senare ställer man inte bara kravet att den inte skall vara oetisk, den skall också vara etisk. Sjukhusreportaget hamnar med det amerikanska synsättet i gråzonen däremellan.

Egna brottsutredningar

Sjukhusreportaget visar pressen som aktiv brottsundersökare. Det kan i mer begränsade sammanhang också förekomma hos oss. Det är inte ovanligt att journalister bedriver egen spaning och utredning parallellt med polisen i uppmärksammade kriminalärenden. Det är i sig inte förbjudet, men för med sig etiska svårigheter. En del av dessa hör till konflikten mellan journalistroll och medborgarroll, dvs att journalisten som medborgare måste ha viss respekt för rättvisans behöriga gång, inklusive polisens arbete.

En konkret omständighet att beakta är risken att förstöra en utredning, t ex genom att ”bränna” möjliga bevismedel. En journalist som får tag på ett vittne innan polisen, eller ett vittne som polisen sökt skydda från massmedia, kan genom oskickligt beteende sänka vittnesmålets kommande värde genom ledande frågor, upplysningar om utredningen etc. Ett exempel är att journalisten visar det presumtiva vittnet en bild på en misstänkt gärningsman, vilket kan omöjliggöra för polisen att använda s k konfrontation (pekar vittnet sedermera ut ”rätt” person, får detta ringa bevisvärde om det visar sig att vittnet förevisats en bild på vederbörande).

Från rättsväsendets synpunkt betraktar man, inte utan skäl, journalisters egna brottsutredningar som ett ofog, framför allt på grund av risken för att utredningen försvåras. Det är också från andra synpunkter tveklaktigt om pressen tar på sig en polisiär funktion; det är viktigt att brottsutredande arbete utförs under konstitutionell kontroll. En privat polis är alltid betänklig, oavsett om det är pressen som agerar eller medborgargarden etc. Däremot är det legitimt att pressen bevakar en brottsutredning och granskar polisarbetet. Även detta är från konstitutionell synpunkt viktigt. Pressen som ”brottsutredare” kan alltså både vara en fara för rättssäkerheten och ett skydd för den. Balansgången är svår. Man skall inte heller bortse från att polisen och pressen ofta kan ha god nytta av varandra i de här sammanhangen. Från rättssäkerhetssynpunkt representerar denna möjliga symbios det kanske största hotet. Den enskilde medborgaren har därför i princip oftast mindre att känna sig orolig inför då polisen

kritiserar pressen och förklarar sig missnöjd med den, än då polisen tiger still eller rentav säger sig vara nöjd med massmedia.

Förmå tigande att tala

Även om journalistens uppgift många gånger är att få de tiggande att tala finns det gränser för hur långt det är berättigat att gå. Hur förhåller sig t.ex. pressetiken till en journalist som förmår en person att bryta ett tysthetslöfte? I Sverige har vi under senare år haft några uppmärksammade fall av intervjuer med nämndemän, dvs lekman-nadomare, i våra domstolar. Det har gällt nämndemän som tjänstgjort i viktiga mål, och som förmåtts prata bredvid mun.

För det första är det viktigt att slå fast att frågan är fri. Det är journalistens uppgift att ställa frågor – också sådana han eller hon knappast väntar sig något svar på eller själv aldrig skulle svarat på i den intervjuades ställning. Att journalisten vet att nämndemän inte bör uttala sig om det ena eller det andra innebär inte att journalisten av moraliska skäl bör låta bli att ställa frågor. Om den intervjuade svarar och röjer ett dåligt omdöme är det vederbörandes sak; från journalistens synpunkt har svaret blottlagt bristande omdöme, alltså var det rätt att ställa frågan och svaret bör publiceras (om saken är av allmänt intresse).

För det andra är det den tillfrågades ensak om en tystnadsplikt skall hållas eller brytas, eller om vederbörande vill uttala sig trots att seden bjuder tystnad. Om vederbörande är beredd att uttala sig bör journalisten vara beredd att tillgodogöra sig informationen.

Men att frågan är fri behöver inte betyda att mer intensiva försök att få den som söker värja sig att tala alltid är försvarliga. Återigen kommer journalistens medborgarroll in i bilden. Både journalisten och den intervjuade är del av ett och samma samhälle; journalisten har rimligen att visa viss respekt för den som hänvisar till en rättsenlig plikt att hålla tand för tunga. Att locka någon till en dumhet, som kanske får till konsekvens att en rättegång måste göras om, är en bedrift endast om det som avslöjas verkligen är av värde. När det gäller just nämndemän torde de dessutom ofta befinna sig i ett underläge i förhållande till journalisten; de är vad man i pressetiska sammanhang kallar "ovana intervjuobjekt" (eller offer). Eftersom de utövar offentlig befattning behandlas de ändå som "makthavare". De facto har de sällan medievana, vilket bör föranleda pressen att visa hänsyn.

Richard Aschenberg

Tala är silver, tiga är guld?

synpunkt kan det hållas för mer oetiskt att låta en makthavare diktera villkoren på detta sätt än att "belägra" hans hem för att få ställa de frågor som det fanns skäl att ställa till landets högsta fackliga förtroendeman när han avgick med förslingrat förtroendekapital.

Men någonstans går alltid en gräns. Den är kanske lättare att se i det enskilda fallet än att fastlägga i regler. För journalisten gäller det att inte ryckas med till den grad att han eller hon glömmer att det villebråd drevet jagar också är en människa, och att alla människor har rätt till ett privatliv och till respekt för sin integritet.

Man brukar i dessa sammanhang gärna vilja skilja mellan sk offentliga personer och andra (se avnittet om offentliga personer och det sk fyrfältsdiagrammet som illustrerar). Frågan är dock om inte skyddet för privatlivet och integriteten representerar ett mer absolut värde. Det finns en intim sfär, som inte bör kränkas av respekten för människan, oavsett vem hon är.

Ett som man kan tycka grovt pressetiskt övertramp i denna genre begicks av en svensk tidning som lät publicera en "miljöbild" från en obduktionssal, där kvarlevorna av en nyss avliden kvinna kunde igenkännas av kvinnans anhöriga. Också den tidigare återgivna bilden av Loredana Borg i sjuksängen hör till denna kategori – den kränker den mänskliga värdigheten.

Olycksbevakning

Ett särskilt kapitel utgör pressens olycksbevakning. Pressfriheten visar i de sammanhangen gärna sina sämsta sidor. Samtidigt är nyhetsintresset mycket stort och journalister får inte vara alltför fina i kanten om de skall få något material till sina tidningar.

I boken *En bro över mörka vatten – Om människorna bakom rubrikerna* (1990) skriver Stig Jonsson och Annika Hagström bland annat om pressens roll vid en tragisk bussolycka, där nio barn omkom. Författarna går, som det verkar på goda grunder, hårt åt medierna:

"Massmedias agerande, som utsatte föräldrar och anhöriga för chock och förtvivlan, kan inte tillräckligt hårt kritiseras."

Boken illustrerar väl en bit av pressfrihetens bakgård, den verbala hyenementalitet som förekommer just i anslutning till stora, spektakulära olyckor. Journalister som "wallraffar" sig in bland anhöriga som uppenbart vill vara ifred för media, som inte förstår att en människa i chock inte kan "intervjuas" osv.

Men boken beskriver också en kulturkonflikt. Den kritiserar en

svensk journalist, som genom eget detektivarbete nosade upp att en olycka med svenska barn inträffat i Norge, var den inträffat och tog sig dit – utan att informera svenska myndigheter! Med påföljd att ”polisen i Sverige fick reda på olyckan långt senare”. Det är dock orealistiskt att ställa kravet på en enskild journalist att han eller hon skall se det som sin uppgift att försäkra sig om att svensk polis är underrättad om en olycka i Norge (han hade väl all anledning att tro att norsk polis skötte den saken). Från pressens synpunkt är det inte särskilt orimligt att en journalist koncentrerar sig på att bli först med nyheten och överlämnar åt myndigheterna att sköta sitt – även om det naturligtvis finns situationer där journalisten i första hand måste se till sitt medborgerliga (medmänskliga) ansvar.

”Det handlar om etiska konflikter”, skriver Stig Jonsson:

”Pressens intresse gäller förklarligt nog olyckans akuta skede, just när anhöriga befinner sig i chockfasen. Jag undrar: Är det riktigt att bedriva detaljstudier av människor i chock? En sådan fråga svarar inte pressen på. Pressen ber aldrig om tillåtelse, man tränger sig på. Sjukhuset vädjade, jag som präst vädjade om hänsyn till de anhörigas önskemål. Men pressen lyssnar sällan till vädjanden ---”

Och just så är det. Det går inte att lita på att pressen lyssnar till vädjanden. Nio journalister kanske gör det, men inte den tionde. Det ligger en viktig lärdom i detta, samma lärdom som en mor till en av katastrofens överlevande gjorde:

”- En av journalisterna ville intervjua mig och min son, som överlevt. Det kändes fel att ge en intervju på sjukhuset. Jag visste bara att min son levde, inte hur. Av hänsyn till de andra föräldrarna ville jag inte ge någon intervju. I stället för att säga blankt nej till journalisten förklarade jag varför jag inte ville. Trots mitt nej gjorde han en artikel utifrån min förklaring till varför jag inte ville bli intervjuad. Inte nog med det. Han skaffade också fram fotografier, gamla passkort, av både min man och mig. Tidningen tryckte detta tillsammans med stora bilder. Kan man sedan ha något förtroende för pressen?”

Det är lätt att förstå hennes reaktion. Ändå kommer samma sak att inträffa igen, vid nästa olycka och med nästa mamma. Och människor kommer att köpa tidningarna där det trycks.

Det viktigaste är att vara realist i förhållande till pressen, inse vad den är och inte är. Eftersom man faktiskt inte kan lita på journalister i detta slags sammanhang bör man inta en fastare hållning, där det

går. Varje sjukhus som har beredskap för större olyckor bör också ha beredskap för mediebevakningen. Det tillhör vårdansvaret.

En realistisk syn på pressens roll och mentalitet förebygger både den överraskning det ofta verkar vara för människor hur det går till när de tidningar de dagligen läser blir till och den besvikelse de kan känna när de tycker sig svikna av journalister.

Katharina Blums förlorade heder är ett nioporträtt av pressfrihetens marodörer. I en prolog skriver författaren, Heinrich Böll:

"Om det vid skildringen av vissa journalistiska metoder skulle ha framkommit likheter med tidningen Bild-Zeitungs metoder, så är dessa likheter varken avsiktliga eller tillfälliga, utan oundvikliga."

Katharina Blum dras via en förbindelse med en brottsmisstänkt man vid namn Götten utan skuld in i en kriminalhistoria. Men tidningen Zeitung bestämmer sig för att hon är en kriminell dubbelnatur. I jakten på hennes själs hemligheter söker journalisten Tötges Katharinas svårt sjuka mor. Läsaren har fått veta att modern dött sedan Zeitung citerat hennes ord om dottern: "Så måste det ju gå, så måste det sluta".

"Tötges hade redan på torsdagen frågat i Gemmelsbroich efter fru Blums adress, fått veta den, men förgäves försökt tränga sig in till henne på sjukhuset. Han hade av portvakten, av avdelningssköterskan Edelgard och av överläkaren dr Heinen gjorts uppmärksam på att fru Blum efter en svår men lyckad kräftoperation var i stort behov av vila; att hennes tillfrisknande rentav var

beroende av att hon inte utsattes för sinnesrörelser och att det inte kunde bli tal om en intervju. Påpekandet att fru Blum genom sin dotters förbindelser med Götten var en 'tidshistorisk person' bemötte läkaren med påpekandet att också tidshistoriska

personer först och främst var patienter för honom. Nu hade Tötges under dessa samtal konstaterat att målare arbetade i huset, och senare till och med skrutit inför kolleger med att han hade lyckats, med användande av 'det enklaste av alla tricks, nämligen hantverkartricket' – genom att skaffa sig ett arbetsställ, en färgburk och en pensel – att på fredagsmorgonen ändå

tränga in till fru Blum, för ingenting var så givande som mödrar, även sjuka; han hade konfronterat fru Blum med fakta, var inte säker på att hon hade fattat allt, för Götten hade tydligen inte varit något begrepp för henne, och hon hade sagt: 'Varför måste det sluta så, varför måste det gå så?' vilket han i ZEITUNG gjorde om till: 'Så måste det ju gå, så måste det ju sluta'. Den lilla förändringen av fru Blums yttrande förklarade han med att han som reporter var inställd på och van vid 'att ge enkla människor artikulationshjälp'."

Den reglerade pressetiken

Pressetikens uppdelning

Reglerad etik är en självmotsägelse. Dock är delar av den svenska pressetiken just reglerad. Med det menas inte bara att det finns pressetiska regler; enbart en regelsamling – en kod eller codex – innebär inte en reglering. Utan också att det finns ett institutionellt, domstolsliknande system för prövning av pressetiska klagomål i formellt reglerade procedurer, som dessutom innefattar ett sanktionssystem mot ”etiska brott” (ännu ett självmotsägande begrepp). I själva verket rör det sig inte längre om etik i genuin mening när ett system av detta slag byggs upp. Regleringen – formaliseringen – innebär ett steg bort från etik mot juridik, från fritt resonerande mot normtillämpning.

Hur långt steg pressetiken tagit mot juridik skall diskuteras i ett senare kapitel. Tills vidare är det tillräckligt att konstatera att en del av det som här kallats den egentliga pressetiken avskilts för att dels formuleras i regler, dels tillämpas i institutionella, rättsliknande former.

Det är nämligen tydligt för den som studerar de svenska pressetiska publiceringsreglerna att de inte har ambition att täcka den egentliga pressetiken. Snarare är de avsedda att ange ett antal förhållningsregler, delvis formulerade i förbudsform, för pressen. Den grundläggande pressetiska regeln, som man ofta finner uttalad i utländska presskoder, att pressens skyldighet är att publicera, finns inte med. (Från 1990 har reglerna dock försetts med en portalparagraf, som kan tolkas som ett litet steg i den riktningen.)

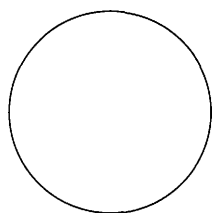
Problemställningen journalistroll-medborgarroll återspeglas inte i reglerna, inte heller konflikter angående lojalitet i förhållandet till källor. Pressens arbetsmetoder faller utanför och klagomål därom behandlas aldrig av de granskande organen, annat än som en eventuellt försvårande omständighet vid bedömandet av en publicering. Den som söker ledning för hur pressen bör behandla främlingsfientligheten, ett dilemma som många publicister upplever som genuint

etiskt, söker – av skäl som strax skall framgå – förgäves ledning i den reglerade pressetiken.

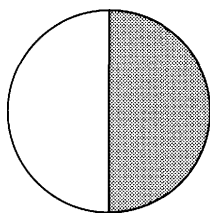
Åtskilligt av den egentliga pressetiken faller alltså utanför den reglerade pressetiken eller, bättre uttryckt, *den reglerade pressetiken tar inte sikte på pressetiken i dess helhet*. Den ger sig heller inte ut för att göra det.

Ser vi sedan till vad som uttryckligen är upptaget i reglerna, skall vi finna att mycket av det som står där aldrig kan tillämpas av granskningsorganen. Dessa har nämligen vissa begränsningar att hålla sig till. Ett ärende kan bara tas upp om en *utpekad part är identifierad, har lidit sk publicitetsskada och själv har anmält saken* (alternativt själv har medgett att en prövning får ske). Det betyder att trots att det i reglerna står att nyheter skall vara korrekta, så kan inte en aldrig så felaktig nyhet prickas, om den inte gäller en identifierbar part som lidit skada och därtill anmält saken (eller medgett prövning). Den regel som säger att *ras, kön, nationalitet etc inte skall framhävas när detta är ovidkommande eller kan uppfattas som misskrediterande* är ett bra exempel. Den kan bara användas då det är en identifierbar individ som blivit utsatt för övertrampet. Om en tidning skrivit en artikel om missförhållanden på en flyktingförläggning och till exempel framställt en viss nationalitetsgrupp som brottsbenägen kan detta inte prövas, eftersom det inte rör någon individ. I praktiken *aktualiseras alltså endast en del av de pressetiska reglerna* i den pressetiska granskningsverksamheten.

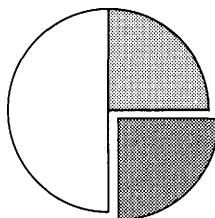
Om vi utgår från en skiss med hela fältet av tänkbara pressetiska konflikter och dilemman, begränsas den i den reglerade pressetiken med andra ord i två steg, dels av att reglerna bara tar sikte på en viss del av pressetiken, dels av att de granskande organen bara tillämpar en viss del av reglerna.

Den egentliga
pressetiken

Pressetiska
regler

Den reglerade
pressetiken

Den reglerade pressetikerns uppkomst

De svenska pressetiska reglerna mynnar ur den 1874 grundade Publicistklubbens (PK) verksamhet. PK var och är en ideell sammanlutning som har till ändamål att föra publicistisk debatt och på annat sätt vårda de publicistiska yrket och ansvaret. PK engagerade sig tidigt i "pressetiska" frågor.

De första reglerna enades man om 1923. Då fanns sedan 1916 Pressens opinionsnämnd som "hedersdomstol". Den senare var dock långtifrån en så formaliserad institution som den är idag. Publicistklubbens regler kom att kallas PK-reglerna, helt enkelt. De tog i början sikte på kriminaljournalistiken, men reviderades och vidgades successivt tills de 1974 ersattes av dagens publicitetsregler, som är en del av de s k spelreglerna för press, radio och tv. Bakom spelreglerna står Pressens samarbetsnämnd, som i sin tur är ett gemensamt organ för Svenska Journalistförbundet (SJF), Tidningsutgivarna (TU) och Publicistklubben.

Reglerna har alltså gamla rötter och Pressens opinionsnämnd är anrik. Det pressetiska systemet som vi idag känner det tog dock i praktiken inte form förrän 1970. Dessförinnan var verksamheten förhållandevis blygsam. Före 1948 låg antalet ärenden per år under tjugo. En svag ökning ägde visserligen sedermera rum. Men det stora språnget togs 1970, då ärendemängden fyrdubblades. (Numera handläggs mellan tre och fyrahundra ärenden om året.)

Den nuvarande nämnden tog alltså form 1969-70. Då tillkom också Allmänhetens Pressombudsman. Kritik utifrån mot pressen har genomgående spelat en roll för utvecklingen av såväl reglerna som institutionerna. Redan 1928 förekom riskdagsmotioner angående införande av en hedersdomstol för pressen. 1969-70 års förändringar var en direkt följd av överläggningar i riksdagen, där utredningar av konstitutionsutskottet hade direkt betydelse för de förändringar som genomfördes. Man kan nästan tala om en informell förhandlingssituation mellan riksdagen och pressorganen. Den förste pressombudsmannen hämtades från riksdagens konstitutionsutskott. Från riksdagens sida krävdes att representanter för allmänheten tog plats i opinionsnämnden, och så blev det.

Efter 1969-70 års förändringar blev det brukligt att tala om det pressetiska granskningssystemet som ett värn för pressens oberoende och tryckfrihetens bevarande. Pressen ansåg sig genom frivillig självsanering ha avstyrt en tryckfrihetsbegränsande lagstiftning.

Detta system består i huvudsak. Det kan sägas bestå av tre delar: publicitetsreglerna (vilka inte är formellt bindande för granskningen, men uttrycker den reglerade pressetikens huvudprinciper), Allmänhetens Pressombudsman och Pressens opinionsnämnd. Av de förändringar som gjorts sedan 1969-70 kan nämnas att representanterna för allmänheten numera inte längre "företrädesvis skall ha anknytning till organ för det fria folkbildningsarbetet och andra folk-rörelser, arbetsmarknadens parter" etc; i stället skall de helt enkelt vara "aktade medborgare med bred samhällserfarenhet".

Det svenska pressetiska granskningssystemet

Pressombudsmannen (PO), vars formella titel alltså är *Allmänhetens Pressombudsman*, är navet i det pressetiska granskningssystemet. PO:s uppgift är att gå allmänheten tillhanda med hjälp och upplysningar angående pressen samt framför allt att ta upp klagomål mot enskilda tidningar (publiceringar). I den meningen är benämningen "allmänhetens" PO adekvat. Man bör samtidigt komma ihåg att PO:s uppdragsgivare är pressen; PO är formellt anställd av Tidningsutgivarna, inhyst i deras lokaler och avlönad av dem. Det finns således ett lätt anslag av dubbel bokföring över institutionen.

Vad kan anmälas och granskas?

Klagomål från allmänheten mot enskilda publiceringar kan riktas till PO. Anmälningarna kan riktas mot all periodisk press, tidningar och tidskrifter. Formellt är granskningssystemet baserat på ett civilrättsligt avtal mellan de tre organisationerna PK, SJF och TU. Det betyder att det bara är tidningar som är medlemmar i TU som är rättsligt förpliktade att medverka vid granskningen. I realiteten medverkar de flesta tidningar som anmäls, oavsett om de är medlemmar eller inte. Det torde bero på att systemet är allmänt accepterat. PO och opinionsnämnden har för sin del aldrig generats av att man skulle sakna formell behörighet att granska tidningar som inte är medlemmar. Tvärtom fullföljs granskningen även av tidningar som uttryckligt åberopar att de inte är medlemmar i TU och därför inte lyder under PO och opinionsnämnden.

Anmälan skall gälla brott mot *god publicistisk sed*. Det finns en

pressetisk regelsamling, men granskningsorganen är inte bundna till denna utan prövar fritt om den anmälda publiceringen är förenlig med god publicistisk sed. (Se vidare nedan.)

Anmälan skall gälla en eller flera enskilda artiklar. Det är tidningen som sådan, företrädd av sin ansvarige utgivare, som anmäls. Enskilda journalister eller skribenter kan inte anmälas. Anmälan skall göras i anslutning till publiceringen; tanken bakom den reglerade pressetiken är att skadlig publicitet i första hand skall kunna bemötas med korrigerande publicitet, vilket förutsätter att kränkningar anmäls omgående. Som huvudprincip gäller att anmälan skall göras inom tre månader från publiceringen.

För att kunna leda till åtgärd skall anmälan avse en publicering där enskilda – i första hand fysiska personer – kan identifieras. Den skall också innefatta s k publicitetsskada, vilket betyder att den utpekade eller vederbörandes anhöriga skall ha skadats av det som publicerats. Det är alltså inte tillräckligt att en uppgift är oriktig; anses den inte ha medfört skada föreligger inget brott mot god publicistisk sed.

Vilka kan anmäla?

Det pressetiska granskningssystemet är i första hand till för "mannen på gatan", dvs för den som kan antas ha svårt att göra sin rätt gällande mot pressen. Anmälningar tas därför upp till full prövning bara om de gäller fysiska personer (varvid pressetiken är strängare mot tidningarna när det är "icke-offentliga" personer som omskrivits, se mer därom nedan).

Den som anmäler måste själv vara berörd av den publicering som anmäls. Naturligtvis kan anmälan ske via ombud. PO kan också ta upp en anmälan från en utomstående sedan samtycke från en berörd part inhämtats, något som förekommer relativt ofta.

Enligt sin instruktion skall PO "på eget initiativ eller efter anmälan undersöka avvikelser från god publicistisk sed". Den egna initiativrätten nämns alltså först. Den är i praktiken svår att använda, eftersom PO samtidigt är skyldig att inhämta samtycke från berörd part. Det har nämligen ansetts olämpligt om PO skulle kunna driva ett ärende där den enskilde som förmenas ha lidit skada inte själv önskar få saken prövad. Det förekommer att PO i anledning av en tidningsartikel, som ter sig bryta mot god publicistisk sed, vänder sig till den berörda personen för att höra om vederbörande önskar

få publiceringen prövad. Det kan t ex ske om PO bedömer att den det gäller kanske inte känner till möjligheten till pressetisk granskning. Det är dock relativt sällsynt att PO tar sådana initiativ. De flesta ärendena aktualiseras genom en anmälan utifrån.

Den reglerade pressetiken lämnar delvis institutioner utan skydd. *Företag, organisationer och myndigheter* har begränsade rättigheter inom den reglerade pressetiken. Det speglar en svensk rättssyn, som låter institutioner av det slaget försvara sig själva på den offentliga scenen. Det är viktigt att de kan kritiseras och de har resurser att försvara sig publikt. I Sverige har rättsliga regler som skyddar kyrkans och statens institutioner, utländska statsöverhuvuden osv successivt försvunnit (den sista bestämmelsen i brottsbalken i denna kategori, beljugande av myndighet, försvann 1976). Företag har aldrig åtnjutit skydd mot "förtal" eller annan kränkning av eventuell goodwill och liknande. Den reglerade pressetiken bygger på samma synsätt. Det är bara vissa typer av anmälningar som kan prövas när de kommer från institutioner, nämligen anmälningar som avser önskemål om rättelser eller genmälen.

Ärendenas gång

Anmälningar som gäller rättelser eller genmälen (en rättelse avser ett rent tillrättaläggande av fakta, ett genmäle innefattar därutöver ett bemötande av kritik eller redovisning av en avvikande mening) kan hanteras relativt informellt av PO. Om PO bedömer att den som klagar verkar ha goda skäl, kontaktas tidningen för en diskussion. Resulterar detta i en uppgörelse, som innebär att en rättelse eller ett genmäle införs, är saken i allmänhet ur världen. Om parterna inte enas kan ärendet drivas vidare, eventuellt med resultat att tidningen fälls för att inte ha tillmötesgått anmälarens begäran. Även ärenden där anmälaren inte själv direkt begärt rättelse/genmäle kan hanteras så, om PO bedömer att det är det bästa sättet att hjälpa den klagande.

Förstahandslösningen är alltså att PO genom omedelbara åtgärder försöker få till stånd en uppgörelse mellan anmälaren och tidningen. (En uppgörelse kan aldrig innebära ersättning i pengar till den klagande. Det enda PO kan "förhandla" kring är korrigering av publicitet.) Många ärenden gäller dock skador som redan är skedda och där ytterligare publicitet inte skulle förbättra saken; det gäller

t ex vid intrång i privatlivet. Sådana ärenden tas upp och fullföljs med en bedömning från PO och ett beslut om huruvida saken skall föreläggas Pressens opinionsnämnd. Dessförinnan utreds saken av PO. Utredningsförfarandet är mycket enkelt; det består väsentligen av att tidningen skriftligt yttrar sig över klagomålen och eventuella frågor från PO samt att anmälaren i sin tur får yttra sig över vad tidningen skrivit osv. Muntliga förhör eller förhandlingar förekommer inte.

PO:s granskning avslutas i dessa fall av ett formellt beslut som antingen innebär att PO skriver av ärendet med motiveringen att det inte förekommit något brott mot god publicistisk sed eller att PO för saken vidare till Pressens opinionsnämnd. Det sistnämnda sker då tidningen enligt PO bör fällas eller, även om PO inte anser att tidningen bör fällas, det ändå finns skäl att föra upp saken till Pressens opinionsnämnd för att få till stånd en så allsidig bedömning av ärendet som möjligt, saken kan t ex anses principiellt viktig. Det bör tilläggas att PO i praktiken har en betydande frihet att forma sin egen praxis när det gäller vad som bör föras upp till Pressens opinionsnämnd och vad som inte behöver läggas under dess ledamöters ögon.

I Pressens opinionsnämnd hamnar ett ärende alltså sedan PO skickat det dit. Men det finns också möjlighet för en anmälare, vars klagomål inte vunnit gehör hos PO, att "överklaga" till Pressens opinionsnämnd.

Pressens opinionsnämnd är sammansatt av representanter för de tre organisationer som står bakom systemet, en vardera, två representanter för allmänheten, utsedda av Justitieombudsmannen och ordföranden i Sveriges Advokatsamfund, samt av en ordförande som enligt stadgarna bör vara jurist med erfarenhet som domare. Det gör iallles sex ledamöter, varav tre kan sägas representera pressen och tre allmänheten. Vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst; allmänheten är således i majoritet.

Pressens opinionsnämnd avgör ärendena på handlingarna. PO är inte närvarande vid nämndens sammanträden och har över huvud taget mycket litet att göra med dennas verksamhet. Nämnden kan antingen fria eller fälla. Den träffar sitt avgörande genom ett s k *opinionsuttalande*. Däri ligger en symbolisk mening. Det är inte fråga om någon "dom" utan om en meningsyttring, låt vara auktoritativ.

Ett friande beslut betyder att saken är avslutad. Ett fällande beslut innebär två saker:

- Den fällda tidningen skall betala en bot, kallad expeditionsavgift.
- Den fällda tidningen skall publicera det fällande opinionsuttalandet.

Bägge sanktionerna förutsätter att den fällda tidningen antingen är medlem av TU och alltså lyder under systemet eller att den frivilligt accepterar det. Tidningar som inte är medlemmar kan om de vill strunta i nämndens påbud.

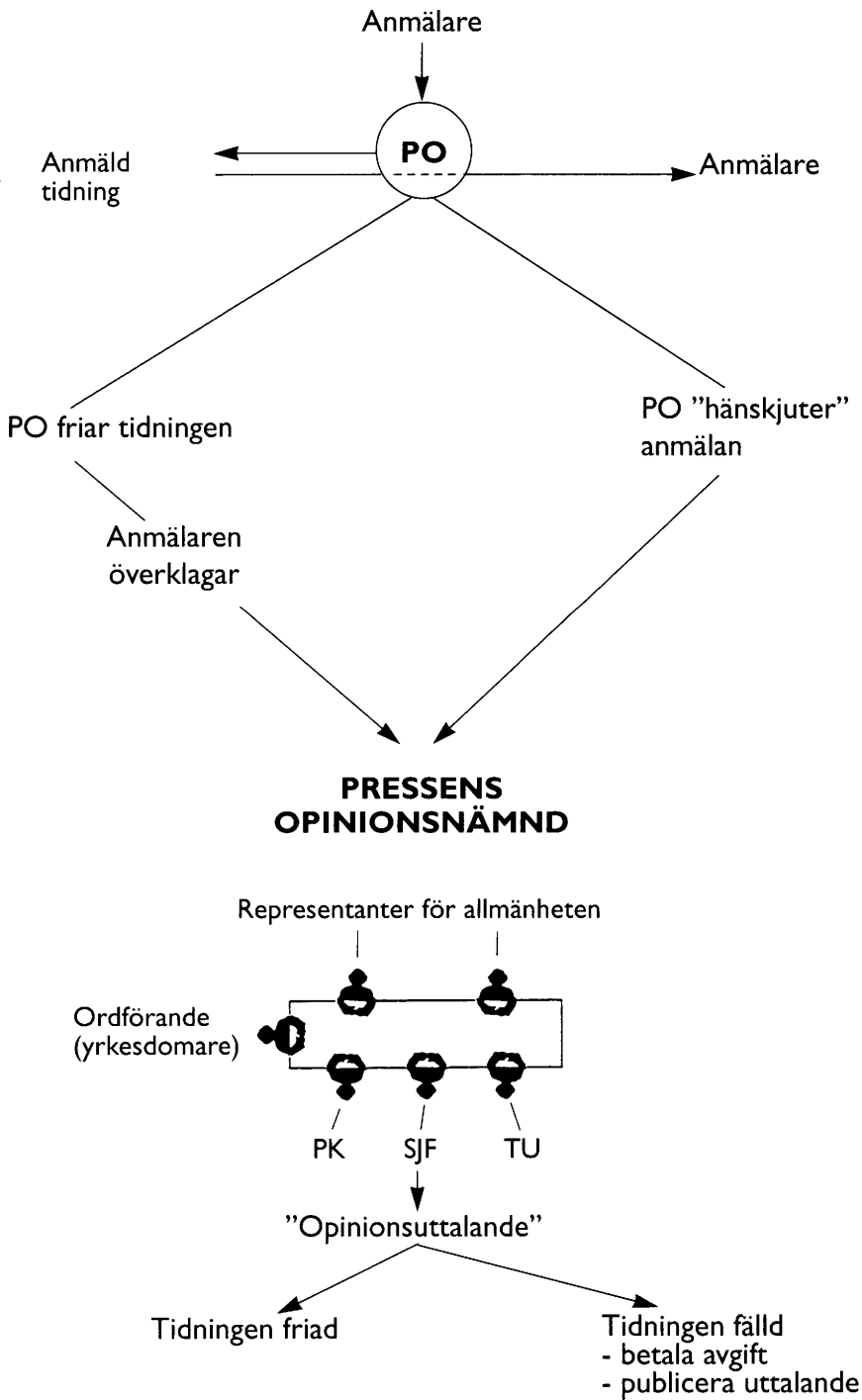
Den s k expeditionsavgiften förekommer i två nivåer, beroende på tidningens upplaga. Har tidningen en upplaga över 10.000 exemplar uppgår avgiften till ca 25.000 kronor, inklusive moms.

(Det nämndes tidigare att förfarandet hos PO aldrig kan leda till ekonomiska skadestånd. I realiteten förekommer det att en tidning, som inser att den riskerar att fällas, erbjuder den klagande en summa som ryms inom expeditionsavgiften mot att anmälan tas tillbaka. Möjlighet till en sådan uppgörelse kan utöva attraktionskraft på bägga parter. Den klagande får pengar han eller hon aldrig skulle kunna få om ärendet fullföljs – pengarna utgör för övrigt ideellt skadestånd och är skattefria. Tidningen skulle ändå fått betala, men slipper proceduren och nesan att bli fälld; oftast nöjer sig den klagande dessutom med ett belopp som är lägre än den fulla avgiften).

Expeditionsavgifterna används för övrigt för att finansiera granskningsorganen. Avgifterna är indexreglerade i förhållande till bruttokostnaderna för PO:s och Pressens opinionsnämnds verksamhet.

Publicering av uttalandet skall ske på väl synlig plats, som det heter i stadgarna. I realiteten har tidningen stor frihet att välja hur den vill återge ett fällande opinionsuttalande. Det är också en i någon mån omtvistad fråga om Pressens opinionsnämnd, mot tryckfrihetsförordningens regler, kan tvinga en ansvarig utgivare att publicera opinionsuttalandet. Den ovissheten har haft en avhållande verkan på de pressetiska granskningsorganens lust att ställa alltför detaljerade anspråk på fällda tidningar. (Det händer dock att en tidning som fällts, fälls igen för att den inte publicerat opinionsuttalandet på ett tillfredsställande sätt.)

Ett ärendes gång genom den reglerade pressetikens institutioner

Den reglerade pressetikens grundprinciper

Allmänt

De s k publicitetsreglerna, de pressetiska reglerna, innehåller en mängd påbud, förhållningsregler och avvägningsrekommendationer. (De finns i sin helhet återivna i en bilaga längst bak.) Det övergripande begreppet är, som redan nämnts, god publicistisk sed. Inom den reglerade pressetiken har PO och Pressens opinionsnämnd frihet att fastställa begreppets innebörd utan formell bindning till de uppställda reglerna. Reglerna fungerar i första hand som ett hjälpmedel för den som vill orientera sig i den reglerade pressetiken.

PO och Pressens opinionsnämnd tillämpar inte heller reglerna likt lagparagrafer. Det förekommer mycket sällan att besluten motiveras med direkt hänvisning till en regel, om ens någonsin.

Den reglerade pressetikens källa är följaktligen Pressens opinionsnämnds praxis (eller dess tämligen etablerade sätt att resonera och bedöma). Denna präglas i sin tur av en strävan att inte skapa en formaliserad "prejudikat-etik". Pressens opinionsnämnd vinnlägger sig i vart fall i teorin om att bedöma varje fall enskilt, på dess egna meriter. Likväl måste den förstås vägledas av vissa pressetiska grundprinciper. Men dessa är rätt grovt tillyxade, för att lämna frihet för avvikelser i enskilda fall och utrymme för tidens och opinionernas växlingar. I den meningen är den reglerade pressetiken trogen etiken, i syfte att hålla avstånd till juridiken. I praktiken uppstår det lätt schablonmässiga sätt att resonera som opinionsnämnden har svårt att frigöra sig från. Risker för att etiken formaliseras är ständigt närvarande och manifesteras ganska ofta.

Offentligt och privat

Skillnaden mellan det offentliga och det privata är grundläggande inom den reglerade pressetiken, som här har samma rötter som den "egentliga" pressetiken och för den delen också rättssystemet. Pressens roll som kritisk granskare av det offentliga livet är etablerad och erkänd som en nödvändig förutsättning för upplysning och åsiktsbildning inom det demokratiska styrelseskicket. Pressetiken gör därför skillnad mellan den som i en eller annan mening träder fram på den offentliga scenen och den som inte har sådana anspråk. Människor som accepterar offentliga uppdrag och ämbeten, liksom de som

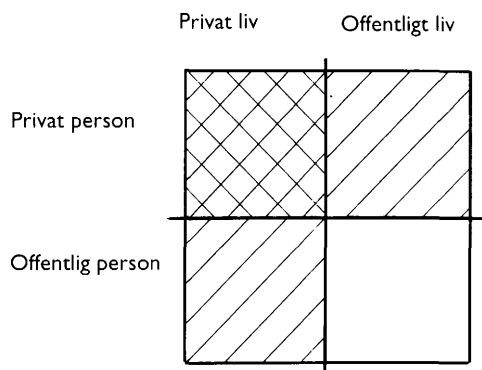
bjuder ut varor och tjänster på marknaden eller framlägger konstnärliga verk, får finna sig i en offentlig, kritisk belysning.

Begreppet *offentlig person* används ofta i dessa sammanhang. Trots att det också används i juridiskt språkbruk är det inte närmare definierat. I första hand syftar det alltså på personer som innehar offentliga uppdrag – som folkvalda politiker, t ex – eller bekläder offentliga ämbeten – som generaldirektörer eller andra höga tjänstemän och domare, t ex. I övrigt omfattas alla som träder fram på den offentliga scenen: författare, samhällsdebattörer, konstnärer, skådespelare, idrottsmän osv. En ”kändis” är i princip också en offentlig person. Det kan gälla även om vederbörande inte själv sökt offentligheten. De som utövar makt och inflytande räknas i varierande grad till de offentliga personernas skara, även den som själv valt att verka utan att synas. Grundprincipen är att människor, vars göranden och låtanden är av betydelse för långt fler än dem själva, får tåla mediernas granskning. Inflytelserika personer i näringslivet är alltså offentliga personer i denna mening.

Hur mycket en människa skall behöva tåla kan dock inte enbart besvaras med att vederbörande är en offentlig person. Man kan som antytts vara mer eller mindre offentlig. En folkvald politiker satsar en stor del av sig själv i sitt värv. En domare däremot lever en betydligt mer begränsad del av sin tillvaro som offentlig person. Medan den förre får acceptera att mer allmänna karaktärsegenskaper och en del privata förhållanden bedöms som relevanta att belysa offentligt, kan den senare hävda att det bara är den direkta yrkesutövningen som är av offentligt intresse. Konstaterandet att någon är en offentlig person är alltså inte tillräckligt för att dra ifrån den pressetiska riddån och rända pressens alla strålkastare; det som belyses måste också vara relevant i förhållande till personens ställning i offentligheten.

Även den offentliga personen kan alltså göra anspråk på en fredad sektor, på respekt för integriteten och på ett skyddat privatliv. Och omvänt kan privatpersonen ibland hamna på den offentliga scenen. Han eller hon får då finna sig i att betraktas som en del av denna, t ex i samband med olyckshändelser.

Denna grundstruktur kan beskrivas med ett enkelt diagram:

Starkast pressetiskt skydd föreligger i den första rutan – privatpersonens privata liv. Här finns sällan skäl för publicitet som skadar den berörde; publicitet förutsätter samtycke (vilket förstås är ganska vanligt – en för allmänheten okänd människa väljer att medverka i tidningen för att berätta om en sjukdom eller en svår social situation, t ex). Den reglerade pressetiken är koncentrerad på den rutan. Det pressetiska systemet är, brukar det sägas, till för mannen på gatan, den vanliga människans enskilda liv.

Rutorna två och tre – privatpersonen på den offentliga scenen och den offentliga personens privatliv – åtnjuter pressetiskt skydd, dvs hänsyn måste tas till den skada som publicitet kan medföra för de berörda. Skyddet är dock inte lika starkt som i ruta ett. Den enskilde som råkar befinna sig på allmän plats när något av allmänintresse inträffar, kan få acceptera att bli avbildad eller beskriven i sammanhanget även om det är mindre smickrande. I svensk press- och rätts-tradition är det inte den enskilde som bestämmer över hur han eller hon avbildas etc i sammanhang som obestridligen är offentliga. Självfallet finns det också här en gräns för hur långt medierna kan gå. Det illustreras av rapporteringen från flygolyckan i Oskarshamn (se nedan sid. 80).

På samma sätt har den offentliga personen ett visst skydd för sitt privatliv. Men när det finns ett samband mellan privatlivet och den offentliga gärningen anses det legitimt att ge publicitet även åt privata förhållanden. En faktor som också kan ha betydelse, är om personen i fråga själv öppnat sitt privatliv för offentligheten, t ex för att främja sin "image". I sådana fall kan han eller hon få finna sig i att privatlivet även lyfts fram i negativa sammanhang.

Vad gäller sambandet med den offentliga gärningen verkar det

Återkommande tema i svensk press: granskning av offentliga personers ekonomiska förhållanden.

Ovanligt i svensk press: "granskning" av offentliga personers kärleksliv. (Tidningen bad om ursäkt några dagar senare.)

vara något av en kulturfråga vad som av pressen bedöms som intressant. Anglosaxisk press intresserar sig som bekant åtskilligt för politikernas intima liv – huruvida de bedrar sina hustrur/män eller inte, huruvida deras tilltänkta livskamrater har en fläckfri bakgrund eller inte osv. Sådant intresserar i allmänhet inte svensk press, som därvidlag närmast återspeglar en ointresserad (och sympatisk) tolerans. Svenska medier har dock ett motsvarande nationellt karaktärsdrag i det iögonenfallande intresset för politikernas och andra "makthavares" ekonomiska förhållanden. Hos oss kan som bekant det minsta skattetillägg slå upp stort och väcka kraftig indignation. Detsamma kan gälla finansiella "klipp".

Detta förhållningssätt har sin motsvarighet i den reglerade pressetiken. Den accepterar långtgående intrång i privata ekonomiska förhållanden om det gäller offentliga personer vars trovärdighet kan tänkas vara beroende av hur de agerar ekonomiskt. Däremot skyddar den reglerade pressetiken offentliga personers intimare liv i socialt och sexuellt hänseende.

Hänsyn och allmänintresse

Den reglerande pressetiken präglas också av strävan efter balans mellan sanning och hänsyn. Den pressetiska problemställningen därvidlag har diskuterats tidigare, i avsnittet om den "egentliga" pressetiken. Det är ingen tvekan om att det är *hänsynslinjen* som dominerar över sanningskravet inom den reglerade pressetiken. Sanningen är inte något självändamål. Leder dess offentliggörande till skada måste den skadan kunna rättfärdigas av ett allmänintresse.

Hänsynen till den enskilde är den reglerade pressetikens utgångspunkt. Så här heter det i den inledande "portalparagrafen" i spelreglerna:

"Press, radio och tv skall ha största frihet inom ramen för tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen för att kunna tjäna som nyhetsförmedlare och som granskare av samhällslivet. *Härvid gäller dock att skydda enskilda mot oförskyllt lidande genom publicitet.*" (kursiverat här)

Kanske kan man säga att den reglerade pressetiken strävar efter att tillvarata hänsynskravet inom en yttrandefrihetslagstiftning som ger pressen en mycket stark ställning. Reglerna lyfter genomgående fram hänsynen till enskilda och de ställer mot detta allmänintresset; det krävs ett starkt allmänintresse för att åsidosätta hänsynskravet.

Vad är då *allmänintresse* för något? – Tja, en gummisnodd, skulle kanske cynikern svara. Vad som är av allmänintresse visar sig nämligen vara tänjbart och mycket svårt att precisera. Innebörden tillåts variera såväl över tiden som beroende på sammanhang. Det enda mer konkreta som brukar anföras om allmänintresset är att det inte får förväxlas med *allmänt intresse*, med vilket då avses folks allmänna nyfikenhet. Begreppet får alltså inte sitt innehåll genom att man frågar sig hur många som skulle vara intresserade av att få kännedom om ett förhållande.

Ibland sägs att allmänintresse är detsamma som samhällsintresse. Man skall alltså fråga sig om det är ett samhällsintresse att ett visst förhållande blir känt. Samhällsintresse är något mer begripligt än allmänintresse. Det indikerar att det skall vara fråga om något för samhället nyttigt eller gagneligt, vars offentliggörande ett flertal kan ställa sig bakom.

Det är dock inte särskilt mycket av ett genomsnittligt tidningsinnehåll som kan sägas ha ett samhällsintresse – än mindre ett oavvisligt sådant, som de pressetiska reglerna ibland anger som förutsättning för publicitet. Varje publicering kan förstås i mer eller mindre långsökt mening motiveras av ett sådant intresse; ytterst kan det hävdas att själva publiceringsverksamheten är ett samhällsintresse, en åtgärd i upprätthållandet av yttrandefriheten. Många i och för sig samhällsnyttiga publiceringar tillfredsställer samtidigt folks nyfikenhet eller till och med sensationslystnad och kan i så måtto beskrivas som rov för hyenor. Bilden är alltså komplicerad.

Så som begreppet allmänintresse används inom den reglerade pressetiken är det inte mycket mer än en variabel i en slags avvägning som ständigt återkommer i pressens verksamhet. Allmänintresset representerar där den ena ytterligheten; den rena nyfikenheten/sensationslystnaden den andra. I praktiken sätts hänsynen till den enskilde och risken för att någon skall lida skada av en publicering också in i ekvationen. Ju mindre risk för skada, desto lägre krav på allmänintresse; ju större allmänintresse, desto större tolerans för skaderisker osv.

Benämningen allmänintresse döljer alltså mer än den förklarar. Vad den pressetiska tillämpningen av begreppet allmänintresse framför allt döljer är att pressen varken har till uppgift att tillfredsställa en allmän nyfikenhet eller att i sina enskilda publiceringar vara "samhällsnyttig". Vad medierna som helhet ägnar sig åt är förmedling av nyheter och för läsarna relevant information – samt för-

Återkommande tema i (delar av) anglosaxisk press: politikens sexliv.

ströelse, förstås. Det är i grunden fel att ställa ett "allmännyttkrav" på verksamhetens olika delar. Det är först när skador eller risk för skador uppkommer som man bör fråga sig om det är berättigat att orsaka den skadan eller ta risken. En av de faktorer man då har att ta hänsyn till är om publiceringen är av samhällsintresse.

Men det räcker inte. Också *nyhetsvärde* kan vara av betydelse. Nyhetsvärde är i sig inte så lätt att skilja från nyfikenhetsvärde. Nyhetsvärde kan t ex bestå i att ett avslöjat förhållande för många helt enkelt måste te sig så överraskande att det bör offentliggöras, oavsett om det för någon nytta med sig. Människor har rätt till en korrekt och fullständig världsbild; det är för att få det som de läser tidningar. Det är inte tidningens uppgift att avgöra vad folk därvid är be- tjänta av att veta, utan att förutse vad slags nyheter och information de efterfrågar. Någonstans längs den vägen kommer man in i en ny gråzon: få anser att det är pressens uppgift att i vulgär mening "ge folk vad de vill ha", vilket brukar syfta på ett material som man inte behöver anstränga sig för att tillgodogöra sig, schabloner, varierade fördomar osv. Nyhetsvärdering handlar bl a om att dra den gränsen, att skilja mellan nyheter och sådant som i och för sig går att få folk att läsa men som ändå saknar värde. Nyhetsvärdering är i sig ingen pressetisk syssla. Men nyhetsvärdet bör ges pressetisk relevans som en del i det allmänintresse som vägs mot den hänsyn pressetiken kräver att man visar.

Det finns alltså ett stort glapp mellan å ena sidan allmän nyfikenhet – vilket etiskt sett knappast kan uppväga ett berättigat hänsyns- krav – och å andra sidan ett samhällsintresse. Det är i intervallet däremellan som de svåra bedömningarna måste göras.

Publiceringar skall vara korrekta – felaktigheter skall rättas

Att publiceringar skall vara korrekta är en självklar grundregel. En felaktighet är i och för sig alltid pressetiskt kritiserbar. Inom den reglerade pressetiken krävs dock dessutom att en felaktighet skall ha lett till skada för en identifierbar part för att den skall kunna leda till åtgärd. Felaktigheter skall förstås rättas. Men även här gäller att felet, för att PO skall kunna verka för en rättelse, måste gälla en identifierad part och att det måste ha skadat vederbörande.

Trots dessa begränsningar är det i allmänhet just felaktigheter som anmälare oftast grundar sina klagomål på och det är faktafel som oftast faller publiceringar. Det är därför befogat att lyfta fram

Maken flög över taknocken

■ Intet ont anande sätter sig hustrun i bilen för att åka ett ärende till affären. I samma ögonblick som hon åker i väg kommer maken flygande i en vid båge över taknocken på villan.

Paret, som är bosatt i en by utanför Boden, kan i dag gå ut med en varning till alla takskottare i landet, berättar Norrbottens-Kuriren. Förankra aldrig säkerhetslinan i dragkroken på en bil.

Mannen hade gått upp på taket till den gemensamma villan och tyckte att det var smart att binda fast säkerhetslinan i bilen när han skottade snö på motsatta sidan. Hustrun upptäckte samtidigt att det krävdes en del kompletterande inköp till skafferiet och gav sig av med bilen.

Det vådliga äventyret slutade dock lyckligt. Hustrun hann stanna bilen när hon såg mannen komma neddräsande i en djup – och mjuk – snödriva. (TT, Boden)

Denna notis från TT återgavs av många svenska medier i januari 1994; detta klipp är från Dagens Nyheter. Historien är dock en skvandringsägen. Reportern som skrev den hade hört den "på stan" och nedtecknat den, säkert i god tro. God tro räcker dock inte; fakta skall kontrolleras. Kanske resonerade denne reporter i stället enligt mät-

tot: Kolla aldrig en bra historia, den kan spricka.

Det måste anses oetiskt att så lättvindigt vidarebefordra "nyheter". Något ärende för den reglerade pressetiken kan ett fall som detta likväl aldrig bli. Ingen är utpekad och ingen enskild person har lidit skada. Mannen som inte flög över taknocken blev alltså inte något fall för PO.

denna grundprincip. Den som bemödar sig om att skriva korrekt, och vara öppen för att korrigera eventuella fel, har goda förutsättningar att klara sig väl genom den reglerade pressetikens slalombanor. – Ju noggrannare en journalist är med fakta, desto djärvare kan han eller hon vara i övrigt. (Att detta såvitt angår den reglerade pressetiken kan vara en sanning med modifikation framgår av ett fall från Pressens opinionsnämnd, som omnämns nedan sid. 110)

Inom den reglerade pressetiken är faktafels förkastlighet en i viss mån relativ sak. Ju tydligare en person identifierats, desto strängare blir bedömningen. Omvänt gäller att den som inte identifierats i en så stor krets – namn har kanske inte angetts, men väl andra uppgifter som identifierat den omskrivne på hemorten, t ex – får tåla vissa felaktigheter. Det är i och för sig ingen självklar princip. Ofta kan det vara just i den begränsade kretsen som publicitetsskadan uppstår.

Berörda personer och parter skall komma till tals

En pressetisk grundregel som upprätthålls styvt i den reglerade pressetiken är att den som kritiseras i en artikel skall ges tillfälle att bemöta kritiken – ”ingen skall dömas ohörd”. Det brukar kallas rätten till ”samtidigt bemötande”. Liksom mycket annat inom den reglerade pressetiken görs bedömningarna härvidlag olika beroende på vem som kritiseras. En offentlig person, t ex en politiker på rikspanet, får kanske tåla att en artikel publiceras även om tidningen inte lyckats nå vederbörande för ett samtidigt bemötande. Men den berörde politikern har då en självklar rätt att senare ge sin syn på det som publicerats. Gäller saken inte en offentlig person, eller någon som inte kan betraktas som offentlig i så hög grad, ställer den reglerade pressetiken i princip kravet att publicering inte bör ske förrän tidningen lyckats nå vederbörande, såvida inte nyhetsvärdet och allmänintresset är mycket stort (vilket det sällan är när saken gäller privatpersoner).

En tidning som syndat mot regeln om samtidigt bemötande drar på sig en genmälesskyldighet, dvs den får lov att i efterhand ta in ett svar från den berörde.

I situationer då en direkt rätt till bemötande inte funnits kan en sådan genmälesrätt ändå föreligga. Den som har ett befogat anspråk på att få komma till tals har genmälesrätt. Vederbörande skall vara berörd av publiciteten och ha lidit en skada av den som kan helt eller delvis repareras genom genmälet. Att en tidning anses skyldig att ta in ett genmäle betyder inte att den ursprungliga publiceringen varit i strid med god publicistisk sed. Genmälesrätten kan ha uppkommit av skäl som inte tidningen kan lastas för, t ex att en person gått att identifiera utan att detta varit möjligt att förutse, eller att vissa fakta inte varit kända inom redaktionen.

Rätten att komma till tals är särskilt viktig för företag, myndigheter och organisationer. Som nämnts är dessa institutioners rättigheter inom den reglerade pressetiken beskurna till att omfatta just detta, dvs rätten att få för dem skadliga felaktigheter rättade och att i genmäle få ge sin syn på redovisad kritik m m.

Det är bara nyhetsjournalistiken som omfattas av dessa regler. Ledarsidor, recensioner och personliga krönikor är till sin natur subjektivt värderande och berörda parter har ingen självklar rätt att bemöta vad som sägs i sådana sammanhang. Det tillhör ju i högsta grad tryckfriheten att en tidning skall få uttrycka de åsikter den önskar

utan skyldighet att samtidigt redovisa alla andra synsätt som kan anläggas. Det gäller även i personfrågor. Kultursidornas konst- och litteraturrecensioner innehåller ganska ofta brutala personangrepp, som på grund av den allmänt accepterade kritikrätten inte möter hinder i den reglerade pressetiken. Detsamma gäller radio- och tv-krönikor, en genre som ibland ter sig som underhållningsvåld i jämförelse med vad pressen i övrigt tillåter sig.

I grunden ligger distinktionen mellan "news and views". Nyhetsjournalistiken gör anspråk på objektivitet och korrekt faktaredovisning, vilket ställer etiska krav på bemötanden och genmälen. Ledare, recensioner och krönikor är däremot i grunden "views" och då ställs inte samma krav. I den mån det i de sammanhangen förekommer faktaredovisningar finns det dock, åtminstone från den egentliga pressetikens synpunkt, all anledning att rätta felaktigheter och att låta utpekade parter försvara sig.

Privatlivets helgd; personlig integritet

Enskilda människors (icke offentliga personers) privatliv ges ett i det närmaste absolut skydd inom den reglerade pressetiken, med reservation för den begränsning som ligger i att granskningsorganen i princip endast tar upp intrång som anses ha medfört skada. Det betyder att publicitet inom privatlivets ram oftast förutsätter samtycke.

Ett publicistiskt intresse för enskildas privata liv kan gälla t ex familje- och vårdnadstvister, konflikter mellan enskilda och sociala myndigheter, skolfrågor m m samt sjukdomsöden liksom när brott och olyckor inträffat.

Vårdnadstvister har ibland ett principiellt intresse för andra än de inblandade. De kan samtidigt vara svåra att skildra utan återgivande av privata, utpekande omständigheter. Hänsyn till den enskilde är alltid överordnad i denna typ av situationer; kan man inte få ett samtycke är det journalistiska projektet ofta omöjligt från pressetisk synpunkt. Mycket viktigt att komma ihåg i dessa sammanhang är att ett samtycke från den ene bara kan öppna för publicitet just i hans eller hennes del. Ett ganska vanligt anmälningsfall hos PO är att en part "trätt fram" med sin berättelse, som tidningen då tyckt sig kunna återge, eftersom vederbörande ju samtyckt. Men man har inte tänkt på att en andra part kan identifieras via den framträdande och att denna person borde tillfrågats. (T ex låter man en f d alkoholist-hustru framträda – "så är det att leva med en alkoholist" eller: "In-

cestminnena överger henne aldrig – Lena berättar om faderns övergrepp”. Den f d mannen resp fadern hängs indirekt ut och kan identifieras via den som framträder.) Det är viktigt att komma ihåg att en människas privatliv sällan är helt privat; det är oftast också någon annans privatliv.

Konflikter mellan enskilda och sociala myndigheter, skolmyndigheter eller liknande är på sitt sätt besvärligare. Här kan det finnas ett starkt publicistiskt intresse av att granska myndigheternas verksamhet. Det kan samtidigt vara svårt att göra utan att gå in på enskilda fall, varvid man riskerar att kränka privatlivets helgd. (Också vårdnadstvister kan ha denna karaktär, med myndighetsinblandning på olika nivåer.) En alltför långtgående anonymisering av fallen kan göra dem fiktiva och konturlösa; den kritiska granskningen förlorar då sin udd. Även här gäller att privatlivet i princip är okränkbart, men allmänintressets styrka kan göra det motiverat med relativt detaljerade beskrivningar så länge direkt identifikation undviks. (Identifikation är i mediasammanhang någonting relativt. Också en helt anonymiserad artikel kan fungera utpekande i en trängre krets där den händelse som skildras redan är känd i vissa delar.)

Det händer att enskilda människors *sjukdomsöden* tilldrar sig stor uppmärksamhet – det kan röra sig om medicinska ”under” eller märkvärdiga kirurgiska ingrepp. Det finns en tendens inom den reglerade pressetiketen att betrakta det enskilda ”publicitetsoffret” som oskadat i sådana sammanhang, dvs den som räddats av ett lyckat ingrepp lider ingen skada av publiciteten. Då beaktar man inte att enskilda kan lida redan av det rena integritetsintrång det innebär att ens öde görs till allmän egendom. Det finns goda skäl att när det gäller det intimare privatlivet – dit sjukdomar hör – betrakta själva intrånget som en skadlig kränkning för den som utsätts för den. När det gäller människor som är föremål för behandling tillkommer den allvarliga etiska aspekten att deras hälsa kan påverkas negativt av publicitet de inte bett om. (Se exemplet med den s k hjärtflickan nedan.)

Brotts- och olycksoffer prisges ofta åt offentligheten i medierna. Också här är den reglerade pressetikens utgångspunkt att den som ”bara” är offer inte lider skada av att detta omtalas av medierna.

Svensk reglerad pressetik har många gånger skyddat brottslingens identitet utan att bry sig om att skydda brottsoffret. Tanken är då att brottslingen gjort något förkastligt och alltså kan lida publicitetsskada av att detta blir känt, medan offret inte gjort något fel och

därför inte lider skada av att identifieras. Från offrets synpunkt kan en sådan etik te sig uppochnedvänd. Även här kan det finnas skäl att betrakta oönskad publicitet som ett kränkande intrång i den privata sfären och jämställa detta med publicitetsskada. Att brottsofferfall skall betraktas så är dock inte lika klart som när det gäller människors sjukdomar. Man måste nyansera bilden. Bedömningen kan vara beroende av om brottet skett i offentligheten eller i privat miljö och den kan vara beroende av brottets art – ett våldtäktsoffer får antas alltid lida publicitetsskada av att bli identifierad i pressen, vilket däremot inte behöver gälla den som blivit rånad eller bestulen.

Olycksoffer har kanske den svagaste ställningen i detta sammanhang. Att råka ut för en olycka som i sig har allmänintresse är heller ingen privatsak. Större olyckor – som flygplanskrascher och liknande händelser – har ett obestriddigt nyhetsvärde och allmänintresse. De är ibland meningslösa att skildra utan att inkludera de drabbade. När det gäller omkomna eller allvarligt skadade personer är den reglerade pressetikens första regel att anhöriga skall vara underrättade före publicering. För olycksoffers del gäller också att de sällan kan anses lida någon egentlig skada av publiciteten, vilket även gäller deras anhöriga om de underrättats dessförinnan. Det är dock obestriddigt att publiciteten ändå ofta uppfattas som plågsam. Inom den reglerade pressetiken har olycksoffer likväl sällan framgång med sina klagomål, så länge det endast rör sig om en rak och korrekt rapportering. Ett rotande i detaljer i anslutning till olyckan kan självfallet bedömas som en kränkning av privatlivet.

Själv mord är i det närmaste ett pressetiskt tabu. De pressetiska reglerna uppmanar till särskild försiktighet med det ämnet. Det är ovanligt att pressen anger själv mord som dödsorsak. Den döde kan i och för sig inte lida publicitetsskada men väl vederbörandes anhöriga. Det är ju normalt en ytterst privat angelägenhet. Någon gång kan det finnas offentliga inslag i ett själv mord, som gör det befogat att belysa det i pressen, t ex på grund av att det begåtts i offentligheten eller att det begåtts av en offentlig person (se fallöversikten nedan). Även i det sistnämnda fallet hör det dock till de absoluta undantagen att betrakta det som pressetiskt befogat att ge offentlighet åt att en människa – han eller hon må ha varit makthavare eller kändis av något slag – valt att ta sitt liv.

Namnpublicering

Ett särfall av skydd för den enskildes privatliv är reglerna om namnpublicering. Pressens praxis är här ett klart uttryck för hänsynslinjen. Så här lyder den pressetiska regeln:

”Överväg noga konsekvenserna av en namnpublicering som kan skada människor. Avstå från sådan publicering om inte ett uppenbart allmänintresse kräver att namn anges. Detta gäller bland annat till offentliga myndigheter anmälda, för brott misstänkta eller dömda personer.”

Nyckelorden i sammanhanget är ”skada” och ”uppenbart allmänintresse”. Att man fäster stor vikt vid om en publicering leder till skada eller inte har framgått i avsnitten ovan om ”offer” av skilda slag. Det har också den konsekvensen, att den som redan lidit en skada – t ex på grund av att hans eller hennes identitet redan är känd i negativa sammanhang – kan bedömas inte lida ytterligare skada av att namnet publiceras. En känd brottsling som begår ännu ett brott kan alltså enligt den reglerade pressetiketen namnges i ett sammanhang där en tidigare okänd brottsling inte bör göra det.

Begreppet allmänintresse är redan diskuterat. Enligt namnpubliceringsregeln krävs ett ”uppenbart” allmänintresse. I regeln om privatlivets helgd talas i stället om ”oavvisligt” allmänintresse. Oavsett om reglerna anger uppenbart eller oavvisligt allmänintresse har det i praktiken ingen större betydelse. Den avvägning som görs i de här sammanhangen är alltför ungefärlig för att påverkas i mätbar grad av det ena eller det andra förstärkningsordet.

Namnpubliceringspraxis inom den reglerade pressetiketen har varierat under åren. Det är ett av de äldsta och mest omdiskuterade ämnena i svensk pressetik. Det är också ett av den svenska pressetikens särmärken. Med undantag för Finland och Norge, där likartade avvägningar som i Sverige görs, är namnpublicering mer eller mindre en självklarhet för pressen i andra länder som vi har anledning att jämföra oss med.

I princip kan man säga att namnpubliceringspraxis i Sverige blev allt strängare fram till slutet av åttiotalet, då en liberalisering kunde skönjas. Det började med att själva regeln skrevs om och fick en mindre imperativ form. I stället för att kategoriskt föreskriva att pressen skall avstå från namnpublicering som kan skada, inleds regeln numera med påminnelsen att tidningarna noga skall överväga

konsekvenserna av en sådan publicering. Det rörde sig alltså om en uppmjukning. Den har motsvarats i såväl Pressens opinionsnämnds praxis som i pressens faktiska sedvänjor.

En intressant iakttagelse beträffande den reglerade pressetikens syn på publicering av namn på brottslingar och brottsmisstänkta är att den har samband med den officiella kriminalpolitiken. Den reglerade pressetiken är ju ungefär samtida med liberaliseringen av synen på den kriminelle. Allteftersom det blev etablerat att se brottet mer som ett utslag av sociala missförhållanden än som en handling för vilken den brottslige individen bar hela ansvaret, kom den reglerade pressetiken att kräva att pressen inte genom identifiering lade skuld på den enskilde och försvårade den återanpassning som den förda kriminalpolitiken syftade till. Sedan denna politik mer eller mindre övergivits – åtminstone i dess renodlade behandlingsform – har också synen inom den reglerade pressetiken, med viss eftersläpning, förändrats. Idag när ”hårdare tag” är på modet har man också inom den reglerade pressetiken upphört att tala om ”resocialisering”. I stället tenderar höga straffvärden i de brott som begåtts rättfärdiga publicitet, dvs den som begått ett tillräckligt allvarligt brott får lov att finna sig inte bara i straffet utan också i publiciteten.

(Se vidare fallöversikten nedan.)

Den stränghet som Pressens opinionsnämnd har visat i frågor om namnpublicering, främst under brottsutredningar och i samband med rättegång och dom, har stöd i de etiska reglerna. Jag frågar mig emellertid, om inte både reglerna och opinionsnämndens tillämpning har varit onödigt följsam i förhållande till de kriminalpolitiska vindarna. ”Rehabiliteringen” skall inte glömmas bort. Men om man konsekvent följer principen, att den dömdes ”integritet” kräver att han eller hon inför omvärlden skall få gälla för att vara den personifierade oskul-

den, då har man missat poängen att brottet är en kränkning inte bara av den direkt drabbade utan av alla medborgare, ideellt och ofta också ekonomiskt, genom höjda, varupriser och försäkringspremier m m. Det finns också ett rimligt intresse att kunna träffa rationella val: välja bort skändare inför läkarbesök, bedragare inför bilköp, lägenhetstjuvar inför fönsterputs.

(Hovrättslagman Erik Holmberg i tidningen Journalisten, maj 1992. Erik Holmberg är ordförande i Pressens opinionsnämnd.)

Rättssaker

En betydande del av rapporteringen i medierna handlar om eller anknyter till rättsförfaranden av skilda slag. Det är också ett pressetiskt kärnområde, såväl för den egentliga som den reglerade pressetiken. Den senare tar dock sikte på den enskildes intressen då han eller hon är indragen i ett rättsförfarande. Respekten för rättvisans behöriga gång i mer allmän mening hör inte till den reglerade pressetikens domäner. Det finns alltså inte regler om hur hemligt material bör hanteras, i vad mån domare bör intervjuas, om det är rätt att "höra" vittnen i pressen eller på annat sätt bedriva egna utredningar etc.

Den reglerade pressetiken utgår från att konflikter som är av rättsligt slag skiljer sig från andra typer av meningsmotsättningar som pressen rapporterar om. I och med att en sak anhängiggjorts i en domstol (eller inför JO, JK etc) kan parterna resa vissa anspråk på att det rättsliga avgörandet skall inväntas. Den konfliktlösning som rättsförfarandet syftar till är sällan betjänt av omfattande publicitet. Det är i sig inget pressen från sin utgångspunkt behöver beakta, men en viss förståelse för de rättsliga förfarandenas särskilda karaktär kan det finnas skäl att visa. För jurister anses det oetiskt att "processa via media" – när det sker sker det ofta för att utöva utomrättslig påtryckning på den andra parten.

Pressen förväntas enligt den reglerade pressetiken ha viss förståelse för rättsväsendet och för att de som vänder sig till domstolar m m ibland anser sig förhindrade att kommunicera öppet med massmedier medan ett rättsligt förfarande pågår. Om en part i en tvist uttalar sig vitt och brett, medan den andra parten vägrar uttala sig kan det vara etiskt tvivelaktigt att bygga en publicering på den "talande partens" version och endast återge den andra sidans "inga kommentarer". Tyder fakta på att den "talande partens" enda skäl för att tala är att söka tysta ned en för vederbörande besvärande uppmärksamhet kommer saken förstås i ett annat läge.

De pressetiska reglerna talar om vikten av att inte döma någon ohörd, att inte föregripa domstolars avgöranden genom att ta parti i skuldfrågor och att bägge parter ståndpunkter bör återges. Praktiskt viktig är påminnelsen att anmälningar till polis m m liksom stämningsansökningar kan ha till enda syfte att skada den anmälde; det behöver inte ligga någon sanning i det som sägs i anmälan eller stämningsansökan. Det är närmast klassiskt dålig journalistik att grunda publiceringar enbart på sådant material.

Att man inte skall döma någon ohörd följer redan av den grundläggande regeln att kritiserade personer måste få komma till tals. Detsamma gäller påbudet att bägge parter stå på sina ståndpunkter skall återges. I nyhetsjournalistik skall journalisten inte heller föregripa domstolens dom genom att ta parti för en part. Också detta följer av en pressetisk grundprincip, nämligen strävan efter objektivitet – att ”ta parti” är oförenligt med denna strävan.

Det finns de som menar att redan ett utpekande med namn av en åtalad person är att föregripa domen och utpeka vederbörande som skyldig. Det är naturligtvis sant att den som identifieras som brottsanklagad i massmedia kan lida en skada av detta, en skada som inte säkert repareras av en eventuell följande friande dom. Men det är ändå fel att säga att själva identifieringen är ett föregripande av domen. Något föregripande sker inte om fakta återges korrekt och den anklagades ståndpunkt redovisas. Det kan av andra skäl vara pressetiskt oberättigat att identifiera den åtalade – på grund av att det saknas ett allmänintresse som uppväger publicitetsskadan – men det leder tanken vilse att blanda samman en korrekt rapportering från rättsförfarandet med ställningstagande i skuldfrågan.

Att domstolens ställningstagande inte skall föregripas får heller inte innebära att pressen är förhindrad att rapportera vad som faktiskt tilldrar sig under en rättegång. Pressens uppgift är att berätta för läsare som inte haft tillfälle att bevista rättegången om vad som tilldragit sig och i mån det är av intresse också söka återskapa stämningar och förmedla intryck. Det är ofrånkomligt att publiceringen då kan innehålla sådant som är besvärande för en part och som kan leda läsarens tankar mot den ena eller den andra slutsatsen om vart målet lutar – på samma sätt som åhörarna vid rättegången dragit sina slutsatser. Det bör alltså inte anses oetiskt att återge ett för den tilltalade ofördelaktigt vittnesmål eller att beskriva den tilltalades reaktioner, eventuella motsägelser i hans eller hennes egen berättelse etc – även om detta pekar på att domstolen kommer att finna honom eller henne skyldig. Följande beskrivning, hämtad från Dagens Nyheters rapportering (5/10-93) från rättegången mot den s k lasermannen, vid tidpunkten åtalad för bl a ett mord och ett stort antal mordförsök, ryms med andra ord inom den reglerade pressetiken:

”Den åtalade mannen uppträder som en kamrer. Ordentligt, nästan tvångsmässigt skruvar han upp och ned sin bandspelare, ändrar mikrofonen, byter band. Hans röst är entonig, nästan sövande. Han svarar på åklagarens frågor med så svävande tal och så många ord att man inte blir riktigt klok

på vad han egentligen säger. ---

Det måste för domstolen vara uppenbart att mannen slingrar sig och till och med far med osanning om detaljer. Men den springande punkten är om han också ljuger när han förnekar att han har något med invandratentaten att göra.”

Av allmänintresse – journalisten är allmänhetens vittne i rättsalen. Ut-sagor, reaktioner och intryck åter-skapas för läsaren.

(Dagens Nyheter var en av de få tidningar som inte namngav "laser-mannen" under rättegången.)

Offer vägrade möta laserman

Slingrande svar från åtalade 40-åringen när de beskjutna började höras

Av GUNFALTH
Lasermannens första offer var en nu 23-årig man från Ersta.

Han berättade då rättegången mot den misstänkta lasermannen fortsatte på måndagen om vad som hände den där kvällen i augusti för två år sedan.

Han hade varit i Kungsträdgården i Stockholms tillämnings med två kamrater, medelklass och han själv. De fick veta att det var en fest på gång och beslöt sig för att gå dit. Men före ville den ene av kamraterna byta kläder. Där för åkte de hem till bussen på Studentbacken på Gäddet i Stockholm.

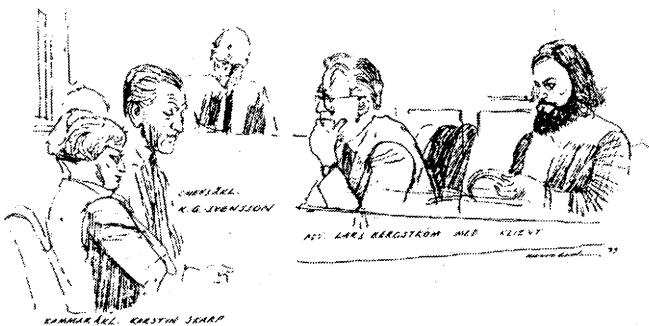
Då de lämnade studentbacken tog de den lilla Trossen till för att komma till tunnelbanan. 23-åringen saknade på sin egen för att lämna en cigarett. Plösslut sig han en rörelse. Det färdades hit och dit. En Rikspolispatrull kom förbi. Så fastnade lasermanen i en lockring och den på den ene kamraternas ryggar.

Ögonbrynen skred bakom honom att det hände till i högre höften, som av ett blund, säger han. Samtidigt hörde han ett skott. Och så kamraternas mola.

De ha hört det där de springer in hand tråden mot tunnelbanan. Han görde löst. Plösslut sig han att han blundade. Det gjorde sig och han försvod att någon blivit skottad.

Inga kulor
Chefsläkare K.G. Svensson påstår nu att den är den 40-åringen man står dödad för tre mordförsök och ett mord som med ett avskjutet ERMA-gjorde med laserstråle sköt 23-åringen.

När det ligger inga kulor eller bylor på attentatet, som man ser i hans påsked.

Svevande svar. Laserrättegången fortsatte på måndagen med de första av de åtta som 40-åringen är misstänkt för. Den åtalade mannen uppträder som en kammer. Hans röst är entlig, nästan sövande. Han svarar på åtalarens frågor med så svevande tal och så många ord att man inte blir riktigt klok på vad han egentligen säger.

shelittig K.G. Svensson hade inte kunnat veta vad om det bara gällde denna enda gärning.

Men det ligger ett mord mot den åtalade mannen för vilket ett förklara bort som tillfälligheter. Det verkade sig alltså tyngre för vart och ett av de åtta som är inkrävar i Stockholm och Uppsala fram till slutet av januari 1992.

Styrger

en berette om redan i det första polisförhören. Vid tre av granskningstiderna kom den polisen tomhög. De kommer från ett givert 1992 ERMA. Och att den misstänkta mannen är ett sådant rättsvårdet han rekommendera sedan en hel del vapenhandlare vittnat om hans inbop.

En blundant vapen skuren det vid tre av de tre rätts som

Åtalade för

23-åringen sjukhusvård. Han vittnar i högre domer ingående medicin och drabbas av återkommande ångestattent. Han är rädd. Så rädd att han inte kan motstå vill motstå den man ett kändis sköt med handen.

Han gör det han berättar. Han och kamraternas försök till hjälp att fånga polisen och

Åtalade för

att få mig tillbaka till djupare bort. Den åtalade mannen uppträder som en kammer. Öronstängt, nästan tvångsmässigt skriker han upp och med sin handgryppar anser muhufvener, byter hand. Hans röst är entlig, nästan sövande. Han svarar på åtalarens frågor med så svevande tal och så

Åtalade för

Åtalade för

att lasermanen? Vapenhandlaren vägrade mörda sig. Han har bara i totalt 20 vitt.

I förundersökningens har han sagt att han i högre grad har för att ha det till pakt. Det skulle rättsen ändras. Han sig och säger att han skulle säga det för går det upp? Ja, man kan väl säga det.

Rättsrapportering – i synnerhet när det gäller rättegångar om allvarliga brott där bevisningen är osäker – är emellertid närmast genomgående etiskt problematisk. Journalisten måste ständigt vaka över sin penna och sitt omdöme – utan att för den skull svika sin uppgift att vara ett vittne till det som sker och förmedla vittnesbördet till läsarna. Det handlar inte heller bara om nyanser i formuleringar och beskrivningar. Det handlar också om vad som lyfts fram och vad som upprepas. Det kan vara en sak att återge ett slingrande svar från en tilltalad i sitt sammanhang och en annan att lyfta fram det i en rubrik och eller att återcitera det gång på gång.

Med att föregripa domstols dom genom att ta parti i skuldfrågan menas alltså inte ett återgivande av omständigheter som pekar i riktning mot den åtalades skuld, utan att subjektivt argumentera för

den ena eller den andra parten eller att vinkla rapporteringen för att förmedla ett intryck som har sin grund i att journalisten har tagit parti.

Att framhäva nationalitet m m trots att det är ovidkommande

En av de pressetiska reglerna lyder på följande sätt:

”Framhäv inte i rubriker eller på annat sätt berörda personers ras, börd, nationalitet, eller kön, om detta är ovidkommande eller kan uppfattas som misskrediterande. Samma princip gäller om yrkesbeteckningar, politisk tillhörighet eller religiös åskådning.”

Regeln uttrycker en självklar pressetisk princip. Den kommer sällan i tillämpning inom den reglerade pressetiken på grund av att prövningarna där är begränsade till fall där enskilda utpekade personer lidit skada. I allmänhet framhävs nationalitet etc just när ingen enskild utpekas; det talas om en grupp eller om enskilda personer som anonymiseras. Anonymiseringen sker för övrigt gärna genom att personen i stället för att nämnas vid namn kallas ”en tjugotreårig norsk medborgare”, ”en rysk f d militär” etc. Än vanligare är detta beträffande yrkesbeteckningarna. Är en utpekad brottsling t ex präst kan man vara rätt säker på att den saken framhålls.

Det typiska i de fallen är dock just att publiceringen utformas så att ingen enskild såsom utpekad lider publicitetsskada. (Sker åter ett identifierande utpekande, med framhävande av t ex religiös tillhörighet, är det sällan just detta som medfört kränkning utan snarare själva identifieringen eller grundlösa beskyllningar.) Den pressetiska princip som regeln uttrycker skyddar grupper av människor, men sådana grupper har ingen talan inför PO och Pressens opinionsnämnd. Det finns därför ytterst få fall där principen kommer i tillämpning. Det är i sin tur synd, eftersom det finns betydande etiska problem att belysa i anslutning till denna princip.

Den pressetiska svårigheten består, för att anknyta till regelns ordalag, i att avgöra vad som är ovidkommande. När är nationalitet, religiös tillhörighet eller för den delen yrkesbeteckning relevant? I grund får man här föra samma resonemang som beträffande allmänintresset. Men frågan tillhör alltså inte den reglerade pressetiken utan den får lämnas bland de mer eller mindre olösliga pressetiska konflikterna inom den ”egentliga” pressetiken.

Reglerad pressetik i praktiken; fallbeskrivningar

Privatlivet

Till det innersta privatlivet hör ond, bråd död och djup sorg. Att alla former av pressetik måste kräva stor hänsyn därvidlag är självklart.

1989 inträffade en tragisk flygolycka i Oskarshamn. Ett stort antal människor omkom. Merparten av dem var ledamöter i en statlig utredningskommitté och därmed kända personer. En kvällstidning upplät hela förstasidan till en bild på två gråtande kvinnor vid olycksplatsen. De var döttrar till en av de omkomna, en riksdagsledamot. Inne i tidningen återfanns en bild på dem när de lade blommar ”i askan efter det förolyckade planet”, som det hette i bildtexten.

Pressens opinionsnämnd ansåg att tidningen kränkt privatlivets fred:

”Den sorg som uttrycktes i döttrarnas ansikten måste, som en av dem sade, anses tillhöra deras innersta privatliv. Att det på olycksplatsen fanns många andra människor och även pressfotografer motiverade inte att deras handling och deras sorg förvandlades till ett offentligt framträdande genom en närgången avbildning i pressen.”

Kränkningen ter sig grov. Pressen opinionsnämnd, som uttalar sig i för utomstående inte helt lättydda grader av klander, ansåg dock inte att det rörde sig om mer än en ”avvikelse” från god publicistisk sed. Kanske berodde det på att bilden skildrade något som trots allt tilldragit sig offentligt.

Själv mord är en privat sak. När det begås av personer som spelat en roll i offentligheten kan pressen frestas återge dödsorsaken, eller

Kränkning av privatlivets fred och den personliga integriteten; fällt av Pressens opinionsnämnd.

(Kvinnornas ansikten har maskerats här. På den publicerade bilden var en av kvinnornas ansikte synligt medan den andra dolde sig med en näsduk. Bilderna inne i tidningen – ej återgivna här – visade tydligt kvinnornas ansikten.)

kanske till och med göra den till huvudsak. Det skedde i en publicering om en gång framgångsrik affärskvinna. Hon hade bl a med hjälp av en mycket uppmärksam reklamkampanj, där japanska sumo-brottare användes som blickfång, startat ett företag som sålde bandkassetter, "Track". Projekten hade dock sedermera gått i stöpet och kvinnan flydde efter konkurs landet. Fyra år senare, 1989, "gick hon ut i parken och hällde bensin över sig och tände på. Allt var över på ett ögonblick", skrev en kvällstidning och slog upp "Finanskvinnans tragiska slut" stort. Hon namngavs och avbildades. Ett känslösamt men i tonen positivt reportage illustrerades med bilder från med- och motgång samt från den park där hon tog sitt liv. Kvinnan hade i stort sett inga anhängare, men en faster anmälde publiceringen, som hade sårat henne.

Pressens opinionsnämnd ansåg inte att artikeln var motiverad av ett oavvisligt allmänintresse. Kvinnan hade visserligen varit omskriven en gång, men det var nu fyra år sedan och hon hade sedan dragit sig tillbaka "utan att företa sig något som kunde sägas äga allmänintresse", som det hette i det fällande uttalandet. (Fallet betraktas i pressetiska diskussioner ändå inte alltid som odiskutabelt. Det faktum att hon inte hade nära anhängare och att hon valde ett så publikt sätt att ta avsked av livet, i förening med den i grunden positiva bild tidningen gav av hennes öde, är argument som brukar tas upp till publiceringens försvar.)

Sjukdomar och sjukhusbehandling tillhör också det skyddade privatlivet. Ett känt och ofta fördömt publiceringsfall gällde den s k hjärtflickan. Hon var 1988 den första svenska patient som genomgick en helt svensk hjärtransplantation. Hon var då 19 år gammal. Hon hade vädjat om anonymitet och om att skyddas från publicitet. Trots detta publicerade ett stort antal tidningar hennes namn och bild i anslutning till behandlingen (som förstås var mycket riskabel).

Pressens opinionsnämnd fällde:

"Det är en kränkning av privatlivets helgd, om namnet på en patient som genomgått en hjärtransplantation publiceras emot patientens önskan om anonymitet. Patienten behöver därvid inte ha motiverat sin önskan. Inte heller är det för rätten till anonymitetsskydd av betydelse, om en publicering av patientens namn skulle medföra skada *utöver den kränkning patienten själv upplever av publiciteten*. Anonymitetsskyddet kan, åtminstone när det som det nu aktuella fallet gäller en myndig patient, endast efterges av patienten själv." (Kursiveringen gjord här)

Själv-mord är i det närmaste ett pressetiskt tabu. Denna publicering fälldes av Pressens opinionsnämnd.

Den enskilda människan som plötsligt hamnar i offentligheten

Kvinnan som skadades vid JAS-olyckan sommaren 1993 accepterade att framträda i Dagens Nyheter, men ville inte figurera i kvällspressen. Men tidningar "lånar" friskt av varandras material och kvinnans berättelse dök också upp där hon inte hade velat se den – samma berättelse, men ändå inte helt densamma. – Pressens opinionsnämnd friade kvällstidningarna; rätten att "referera" vad som stått i andra tidningar är etablerad.

"Jag kände att jag brann"

Av KAPEN-TODERHÖJ

"Planet kom rakt emot os"

Susanne Wikström, som brännskades vid JAS-kraschen, tinker bara på att leva

Morgontidningens publicering

Motiveringen är intressant på det sättet att Pressens opinionsnämnd, i den passus som kursiverats här, frångår kravet på en direkt publicitetsskada för att i stället peka på den enskildes rätt att själv avgöra om hon önskar medverka. Det synes i detta fall vara ett högst rimligt resonemang, från etisk synpunkt.

Annars gäller inom den reglerade pressetiken – och som huvudregel är även det etiskt rimligt – att enbart en persons ovilja att förekomma i tidningen, eller i viss tidning, inte innebär att han eller hon lider publicitetsskada av att tidningen inte respekterar denna vilja. Något allmänt samtyckeskrav kan pressen inte leva upp till. I vårt land finns dessutom en långtgående offentlighetstradition och vi har heller inga rättsliga regler om t ex rätt till egen bild, vilket ger pressen möjlighet att vända sig till passmyndigheten för ett foto av vilken medborgare som helst och använda detta utan att fråga vederbörande om lov.

I samband med en annan flygolycka, när ett s k JAS-plan kraschlandade under flyguppvisning över Stockholm 1993, skadades en kvinna lätt. Hennes öde och upplevelser tilldrog sig mediernas intresse. Hon var emellertid ovillig att medverka. Sedermera lät hon sig övertalas att ställa upp i en stor intervju i Dagens Nyheter. Det framgick att hon var angelägen om att framträda just där och inte i en kvällstidning. Kvällstidningarna gjorde emellertid, föga förvånande för den i publicistik något förfarne, s k rewrites av intervjun, dvs de citerade och återgav i lätt omskriven form stora delar av dess innehåll. Dagens Nyheters bilder kom också till användning. Kvin-

Kvällstidningens publicering

nan anmälde tidningarna för att de mot hennes vilja publicerat hennes bild och berättelse. Men Pressens opinionsnämnd ställde sig ganska kallsinnig till klagomålen:

”Vad opinionsnämnden har att pröva är om Aftonbladet och Expressen – när NN inte ville låta sig intervjuas i dessa tidningar – genom att återge delar av DN-intervjun ej visat NN tillbörlig hänsyn.

Därvid skall först konstateras att både Aftonbladet och Expressen tydligt angivit att uppgifterna i de anmälda artiklarna hämtats från DN. Vidare beaktar nämnden att NN genom att ställa upp för intervjuer i TV Rapport och i Dagens Nyheter visat att hon inte varit främmande för publicitet.

På grund av vad nu anförts och då någon anmärkning inte framställt mot sakinnehållet i de anmälda publiceringarna kan nämnden inte finna att NN lidit någon publicitetsskada i detta fall.”

De bägge kvällstidningarna friades alltså. Frågan är om inte den egentliga försyndelsen begicks av Dagens Nyheter. Det var förutsebart att andra tidningar skulle återanvända materialet. Kvinnan borde rimligen ha informerats om hur det fungerar i sådana här sammanhang och om att det inte gick att garantera att hennes önskan att inte förekomma i kvällspressen skulle kunna uppfyllas.

Också offentliga personer kan göra anspråk på skydd för privatlivet. När det gäller skändisar från nöjesvärlden finns många exem-

pel på att tidningar fällt för t ex publiceringar angående spruckna äktenskap, fjädrar av bekantskaper som gjorts till hönor av giftermålsplaner osv. Det är dock klart att den reglerade pressetiken medger en hel del intrång i offentliga personers privatliv. Ett beryktat fall, som gav upphov till mycket debatt på sin tid, är Gunnar och Alva Myrdals PO-anmälan av intervjuer med sonen Jan Myrdal i anledning av dennes självbiografiska roman "Barndom", som då (1982) var under utgivning.

Pressens opinionsnämnd uttalade så småningom:

”Huvudtemat i samtliga artiklar är en djupgående konflikt som uppstått mellan Jan Myrdal och hans föräldrar, Alva och Gunnar Myrdal, och som utgör en väsentlig beståndsdel i boken. Men inte bara denna konflikt speglas i artiklarna. I dessa kommer också till uttryck en hätsk inställning från Jan Myrdals sida mot föräldrarna. Den publicitet som i de påtalade artiklarna givits åt denna familjekonflikt har därigenom blivit djupt sårande för Alva och Gunnar Myrdal. ---

Genom sin ensidiga utformning har Expressens intervjuartikel kommit att väsentligen forma sig till ett angrepp på Alva och Gunnar Myrdal. Den litterära händelse publiciteten gäller – en ny bok av Jan Myrdal – innebär inte, som Expressen velat hävda, i och för sig att ett oavvisligt allmänintresse krävt det utställande av familjen Myrdals privata förhållanden sedda med Jan Myrdals ögon, som här skett. Vid prövningen har emellertid ansetts böra beaktas att Expressen berett makarna Myrdal tillfälle till kommentar i di-

Gunnar Myrdal om sin son:
Han talar osanning

EFTER ATT I NÄSTAN tre månader ha grubblat på frågan om huruvida Jan Myrdals pojkar på trettiotalen var lyckliga, överlämnade Thorsten Cars ärendet till de dömande kamraterna med ett kärt och kraftfullt "jaså" den 24 november 1982. Där vilat det sedan dess. (Jan Myrdal i Svenska Dagbladet 23 januari 1983)

Der geschichtsrechtswidrige Versuch, das 1. - 3. Buche nicht lesen zu lassen, ist eine bloße Fiktion. Sie ist in der Geschichte nicht verwirklicht worden.

Privatdomstol på lösa rykten?

[illegible][illegible]

rekt anslutning till intervjun, ett erbjudande som de dock avböjt. Visserligen är – såsom i regel vid intrång i privatlivets helgd – det angrepp för vilket de blivit utsatta av den arten att det inte gärna kan avvärjas genom genmäle. En kommentar från makarna Myrdals sida kunde emellertid i betydande mån ha lindrat verkningarna av angreppet. Det belyses av den svarsartikel som sedermera infördes i Expressen den 9 december 1982 och i vilken Gunnar Myrdal bemöter Jan Myrdals bok. Av betydelse för bedömningen är vidare att bägge makarna tillhör dem som tagit livlig del i den allmänna debatten och nått en framskjuten ställning i samhället, varigenom de ansetts få utstå mera av närgången journalistik än andra. Sammantaget har den övervägande meningen inom Pressens opinionsnämnd varit att Expressens publiceringar skett under sådana omständigheter att tillräckliga skäl inte förelegat för att klandra Expressen för brott mot god publicistisk sed.”

Offentliga personer och offentligt liv

Så offentliga personer får enligt den reglerade pressetiken tåla åtskilligt. De är inte helt fredlösa, men en bit på väg att bli det. Det betyder att deras rättigheter ofta inskränker sig till att få komma till tals – och förstås också till ett visst skydd för privatlivet.

Ett udda men ändå illustrativt fall gällde Sverker Åström – ledande svensk diplomat under åtskilliga decennier. Pressen gjorde 1989 gällande att Åström under sextiotalet av säkerhetspolisen misstänktes för att vara sovjetisk agent, vilket bl.a. skulle ha förhindrat regeringen från att 1967 utnämna honom till kabinetssekreterare. Vid tidpunkten för publiceringarna var Åström visserligen pensionerad, men också en påtagligt inflytelserik debattör i utrikespolitiska frågor. I denna mening var han en offentlig person.

Uppgifterna publicerades i Dagens Nyheter och därefter i Expressen. Dagens Nyheter innehöll också en utförlig kommentar, författad av Åström; i Expressen kom Åström till tals i intervju-form. I DN-artikeln underströks att misstankarna aldrig kunnat bevisas och att tidningen inte påträffat några belägg för dem. Expressen skrev att regeringen avskrivit alla misstankar mot Åström 1971 och utrikesministern citerades: ”Sverker Åström är en av vår absoluta toppdiplomater, som vi har största förtroende för”.

Åström ansåg att han utsatts för ”grov skandalisering och defamering”. En av tidningarna, Dagens Nyheter, replikerade att publiceringen måste betraktas som ett exempel där sakfrågan på grund av sitt principiella intresse och sin relevans tar över frågan om hänsyn till person. Den andra, Expressen, försvarade sig bl.a. med att informationen inte bara handlade om Åström utan också om säkerhets-

polisen och den roll som denna – även på grundval av obestyrkta och svävande uppgifter – kan spela i förvaltningens och enskilda personers liv. Bägge tidningarna hade låtit Åström komma till tals utförligt.

Pressens opinionsnämnd friade:

”Det ligger i sakens natur att det inom en organisation av SÄPO:s karaktär ibland kan uppstå misstankar mot som det senare visar sig oskyldiga personer. I den mån ett sådant misstag tyder på bristande kompetens hos organisationen eller en felaktig inriktning av dess verksamhet har det inträffade obestriddligen ett uppenbart allmänintresse.

Redan ett påstående om landsförrädisk verksamhet utgör en beskyllning som måste upplevas som oerhört kränkande. I fall den utpekade innehaft en position som medfört att skadeverkningarna av ett sådant brott skulle ha blivit avsevärt mycket större än annars måste kränkningen upplevas som extra svårartad. Av vad nu sagts följer att när allmänintresset anses motivera en publicitet kring en viss sådan misstanke det åligger tidningen att på allt sätt söka minska risken för onödiga publicitetsskador för den utpekade. Ett sådant hänsynstagande fordrar att det av publiceringen klart framgår att det är fråga om en obefogad beskyllning och att klandret riktas mot helt annat håll.

Det kan starkt ifrågasättas om i synnerhet Dagens Nyheter i detta fall iakttagit all den hänsyn till Sverker Åströms intressen som tidningarna enligt det nyss anförda bort göra. Mot detta står vikten av att hemliga organisationer som SÄPO granskas. Med tanke vidare på den långa tid som flutit sedan misstankarna var aktuella och då båda tidningarna därtill redovisat hur det inträffade saknat betydelse för Sverker Åströms fortsatta karriär och det allmänna förtroendet för honom finner opinionsnämnden vid en sammanfattande bedömning inte tillräckliga skäl att klandra Dagens Nyheter och Expressen för de anmälda publiceringarna.”

Kända, ”offentliga” personer får alltså tåla också kränkande uppgifter. Men de får inte ges en onödigt kränkande form och måste ha allmänt intresse. Grundläggande är att den utpekade får komma till tals. Ett gränsfall i det sammanhanget gällde ett antal tidningar som 1990 publicerade uppgifter om att dåvarande kommunalrådet i Malmö, den kände socialdemokraten Lars Engqvist, tagit hjälp av en reklambyrå för att utforma ett politiskt handlingsprogram. I anmälan till PO tillbakavisade Engqvist kategoriskt påståendena och hävdade att det var tidningarnas sak att bevisa riktigheten i anklagelserna. Tidningarna angav till stöd för uppgifterna att de hade en anonym och enligt dem trovärdig källa. – PO (undertecknad) tog inte ställning till vem som hade rätt i sak men friade publiceringarna

med hänvisning till Engqvists ställning och att både han och reklambyrån utförligt fått bemöta och dementera uppgifterna samtidigt som de publicerades.

Den reglerade pressetiken tenderar att fria det mesta om offentliga personer, särskilt om de är politiker eller "makthavare" på annat sätt. När det, som i fallet Engqvist, gäller vidarebefordran av vad som till syvende och sist ändå måste kallas rykten, kan detta från etisk synpunkt te sig tvivelaktigt. Den gällande regeln kan närmast formuleras så, att det är fritt fram att publicera anklagelser som är i svang, så länge den anklagade får komma till tals. På den punkten är den reglerade pressetiken i princip generösare än förtalslagstiftningen.

Att det är svårt att vara kategorisk i fråga om hur rykten om makthavare skall bedömas visar ett fall som gällde Anna-Greta Leijon. Under den s k Ebbe Carlsson-affären – efter det att Leijon avgått som justitieminister – publicerade flera tidningar uppgifter om att Leijon skulle "ha gett klartecken till illegal avlyssning". Några bevis för den saken kunde inte presteras; pressen hänvisade till anonyma källor. Pu-

Sydsvenskan avslöjar:

Leijon gav klartecken till illegal avlyssning

Den förra justitieministern Anna-Greta Leijon gav klartecken till användandet av illegal avlyssningsutrustning i affären Ebbe Carlsson. Det kan Sydsvenskan avslöja i dag.

Uppgifterna kommer från en mycket inläst källa med insyn i Ebbe Carlssons spänningar efter Olof Palme mördare i skånska.

Enligt vad Sydsvenskan erfar kommer överklagare Ola Nilsson, som utreder smugningen av olaglig utrustning, också att lägga ansvaret på Anna-Greta Leijon.

Detta står klart redan nu trots att åklagaren först i nästa vecka ska förhöra Leijon.

Ingen kommentar
Ola Nilsson vägrar själv att kommentera sin utredning. Han uttrycker bara sitt utgående uttalande om att smugningen skedde på order från högre ort.
– Beslutet kan inte ligga på kommissariatsnivå, säger han.
Det var den 27 mars som Ebbe Carlsson vid ett förtäringar möte med Anna-Greta Leijon redogjorde för sina teorier om Palmemordet.
De gick i kord för att den kurdiska organisationen PKK utfört mordet på...

Enligt en mycket inläst källa gickande förra justitieministern Anna-Greta Leijon användandet av illegal avlyssningsutrustning.

Någon utredning av PKK-spåret.
Säpochefen sa nej
Enligt justitieministern, JKA, utredning från i juni fördes tankar på att använda hemlig avlyssning mot PKK-medlemmar först på tal den 28 mars.
Då träffades Ebbe Carlsson. Sjömannen Valter Kopp och Jan Berthling, huvudakt P O Karlsson, Säpochefen Sune...

ström säger sig inte ha något minne av detta.
Men redan någon dag efter mötet den 28 mars förde Kopp, Berthling och P O Karlsson åter en intensiv diskussion om hur man skulle arkivera den bygg- och avlyssningsutrustning som de ansåg nödvändig.
Den 6 april fördes saken åter på tal med Säpochefen Sune Sundström. Denne sa då klart ifrån att det inte kunde bli tal om olaglig avlyssning.
... att det var i...

godkänt användandet av illegal avlyssningsutrustning. Formodligen gav hon också klartecken till smugningen av utrustningen.
Den första smugningen skedde någon gång i april. Då flyg en 36-årig vapenhandlare och en 31-årig i polisman i med telebussar och montörer för 220 000 kronor från London till Arlanda.
Den 2 juni greps P O Karlsson i tullen i Helsingborg med bagageutrymmet i sin bil full lastat med avlyssningsutrustning.

porten och den 31-åriga fästet delvis minskade om skyddet i smugningarna.

31-åringens advokat har ett långt klientfick uppdrag Ebbe Carlsson, men att trodde att han "utförde uppdraget till gagn för hela riket".

Tidigare har överklagare Ola Nilsson även delgett S. Sundström, och Nils Erik, manns misstankar om ha De anklagelserna är emellertid återkallade.

Ola Nilssons utredning vill bli offentlig i november.

Enligt vad Sydsvenskan e blir det då alltså Anna-Greta Leijon som får bära huvudsavret för den illegala avlyssningsutrustningen.

Ola Nilsson har emellertid befoget att åta sig försvaret. Enligt riktingsformen 12:3 är det kommissionsutskottet som beslutar om full frihet råder för granskning och kritik av den politiska makten.

Leijon nekar

Anna-Greta Leijon förnekar bestämt att hon tagit på sig något ansvar för den illegala avlyssningsutrustningen.

Jag väntar ingenting om smugningen eller apparat förän det jag fick reda på i natt då Ebbe Carlssons liv fästade i tullen. Jag hade inte hört något...

Att justitieministern Anna-Greta Leijon skulle ha gett klartecken till olovlig avlyssning var inte klarlagt. Tidningen hänvisade till en initierad källa. Politiker får enligt den reglerade pressetiken tåla att också uppgifter av rykteskaraktär publiceras. Deras rättigheter inskränker sig till gemmälserätten. Politikerns rätt att inte behöva bli föremål för hur grundlösa bespykningar som helst ställs mot vikten av att full frihet råder för granskning och kritik av den politiska makten.

bliceringarna friades av PO (Thorsten Cars), med en motivering som antydde att han för sin del ansåg att tidningarna presterat tillräckligt med fakta för att berättiga publiceringarna. Det hade naturligtvis varit olyckligt om de pressetiska reglerna kunnat användas för att tysta ned nyhetsförmedlingen i en så viktig angelägenhet, även om det rörde sin om spekulationer – eller rykten, om man så vill.

En politiker tenderar att behandlas som fullblodig offentlig person även om hans eller hennes politiska maktställning är jämförelsevis blygsam. Ett fall från 1991 gällde en politiker i Eksjö. Han var byggnadsnämndens ordförande och ledamot av kommunfullmäktige fram till slutet av 1990, då han lämnade alla politiska uppdrag efter att ha polisanmälts för förskingring. Han dömdes sedermera för detta brott; han hade "lånat" – och småningom återbetalat – ett belopp om nittiotusen kronor som han förvaltade åt en äldre dam.

Fallet bevakades hårt av en lokaltidning, vilket det inledningsvis inte var mycket att säga om. Men när saken bedömdes ha samma allmänintresse inför hovrättsförhandlingen under våren 1991 och föranledde braskande rubriker, trots att politikern då sedan länge lämnat sina uppdrag och trots att det brott han anklagades för inte hade något samband med hans politiska uppdrag kunde det ifrågasättas om inte gränsen var nådd för vad politikern och hans familj skulle behöva tåla i allmänintressets namn. Pressens opinionsnämnd var dock obeveklig:

"A (den f d politikern) hade en sådan ställning att ett uppenbart allmänintresse motiverade att uppgifterna om det rättsliga förfarandet i form av polisutredning, åtal, rättegång och dom som följde på hans gärning publicerades. Att brottet inte hade något samband med hans politiska uppdrag och att han lämnat dessa i samband med att polisanmälan gjordes medför inte annan bedömning från nämndens sida."

Slutsatsen är att förtroendevalda bör inrikta sig på hårdhänt behandling i media och anpassa sig till detta yrkesvillkor och inte förlita sig på att den reglerade pressetiken sätter gränser för vad de får tåla. Från allmän synpunkt är det naturligtvis mycket viktigt att den reglerade pressetiken inte hämmar pressen i dess viktiga uppgift att granska politiken och politikerna.

Att komma till tals

Rätten att komma till tals – i samtidigt bemötande, genmäle eller via rättelse – är en grundsten i den reglerade pressetiken. Svenska tidningar är i allmänhet också öppnare än vad många föreställer sig. Men visst förekommer det att det syndas. Och rätten att komma till tals är i princip begränsad till nyhetsrapporteringen.

Överraskande för utomstående är säkert att det är de större, etablerade dagstidningarna (morgontidningarna) som är mest restriktiva med att ge plats för genmälen. Den s k kvällspressen har på denna punkt en mer prestigelös inställning.

Ett fall av genmälesvägran, som även visar att myndigheter kan ha full genmälesrätt, gällde Svenska Dagbladet, som 1990 publicerade en artikel om hur vissa försvarshemligheter hanterades på Försvarets fabriksverk (FFV). Enligt artikeln kunde hemligt material ha läckt ut från sekretesskyddade databaser sedan ett hemligt lösenord kommit på drift. ”Enligt uppgifter till SvD hade över 200 personer tillgång till det känsliga lösenordet, vilket förvarades i ett oförseglat kuvert”, hette det bl a. Artikeln innehöll en kommentar från FFVs säkerhetschef, som uttalade att saken var allvarlig och skulle undersökas närmare.

FFV gjorde anmälan till PO. Artikeln var felaktig och vilseledande. Svenska Dagbladet avböjde att publicera ett genmäle som myndigheten hade sänt in. I genmålet stod bl a följande:

”Vid den undersökning som har gjorts har det framkommit att ett lösenord till ett äldre system funnits i ett kuvert. Kuvertet förvarades i ett låst skåp i ett låst rum. Endast fem behöriga personer hade vid systemets funktion tillgång till kuvertet med lösenordet. Detta var en förutsättning för systemets drift och i överensstämmelse med säkerhetsföreskrifterna. Det system till vilket lösenordet användes innehöll inga försvarshemligheter och lades ned i oktober 1989.

De datasystem som används idag är av annat slag med inbyggda säkerhetskontroller för varje enskild användare.”

Svenska Dagbladet svarade att tidningens källa var en av landets mest insatta experter på datasäkerhet. Uppgifterna i artikeln hade dubbelkontrollerats. Huvudkällan vidhöll vad han sagt. Tidningen framhöll också att FFV kommit väl till tals i artikeln. – Pressens opinionsnämnd fällde:

”Både i hänvisningstexten och i artikelingressen påstods att mera än två-

hundra personer hade haft tillgång till det hemliga lösenordet och att detta förvarats i ett oförseglat kuvert. Rubrikerna gav intrycket att lösenordet rörde hemliga försvarsuppgifter. Vad tidningen åberopat till stöd för påståendet ställer inte dettas sanningsenlighet utom diskussion. Verket hade därför befogat anspråk på att få bemöta påståendet. Det har givetvis varit tidningen obetaget att i en replik vidhålla riktigheten i den ursprungliga publiceringen och redovisa grunden härför.”

I samband med ett reportage från Gotland, publicerat 1990 under rubriken *Gästens klagan upprör socknen*, fälldes Dagens Nyheter för genmälsvägran. Artikeln handlade om en strid mellan fastboende och fritidsboende i ett mindre samhälle. Stridsfrågan var en planerad markexploatering.

Den i rubriken nämnde ”gästen”, som inte namngavs, hade genom överklaganden försenat igångsättandet av ett byggprojekt som var angeläget för de fastboende. Dagens Nyheter hade inte lyckats nå henne och hennes syn på saken redovisades i stället indirekt genom återgivande av en del av det hon anfört i offentliga inlagor i byggnadslovstvisten. Enligt tidningens mening var detta tillräckligt, i synnerhet som hon inte var identifierad i artikeln. När hon begärde att få ett genmäle publicerat, vägrade Dagens Nyheter ta in det, med den ytterligare motiveringen att det hon ville genmäla inte tillförde något i sak.

Pressens opinionsnämnd fällde Dagens Nyheter. Anmälaren var visserligen inte namngiven, men kunde ändå lätt identifieras. Hon var part i den tvist som artikeln skildrade och i den egenskapen angreps hon häftigt. I ett sådant fall måste hon få komma till tals, även om tidningen inte tyckte att hon hade så mycket att komma med. Tidningen borde väntat med publiceringen tills man fick tag på henne för ett bemötande. I det uppkomna läget var man skyldig att ta in ett genmäle.

I ett annat fall beslöt PO (undertecknad) att Dagens Nyheter inte kunde kritiseras från pressetisk synpunkt för att ha vägrat Refaat El Sayed genmäle på en krönika av Sven-Ivan Sundqvist. I krönikan hade Sundqvist analyserat och ”recenserat” Stockholms tingsrätts dom i det uppmärksammade tvistemålet mellan Fermenta å ena sidan samt Refaat El Sayed och tre f.d. styrelseledamöter i bolaget å andra sidan. Artikeln gick ställvis hårt åt El Sayed, som bl.a. kallades ”kriminell”.

Dagens Nyheter vägrade ta in ett genmäle från honom, med motiveringen att det skulle skapa förvirring för läsarna och att en del av

El Sayeds invändningar inte var korrekta. Detta accepterades av PO. En krönika av detta slag kan från genmälessynpunkt inte behandlas på samma sätt som en nyhetsartikel. När en publicering till stor del bygger öppet redovisat personligt tyckande från skribentens sida är genmälesrätten begränsad.

Samma synsätt gäller genmälen på ledarartiklar och bokrecensioner m m. Det visar följande fall, som också gäller Dagens Nyheter. Denna gång var Ian Wachtmeister, partiledare i Ny demokrati, anmälare.

Dagens Nyheter hade haft en huvudledare under rubriken *Wachtmeister är problemet*. Den gick rätt hårt åt partiledaren. Han sände

Wachtmeister är problemet

Angreppen på John Bouvin doljer att han är en typisk företrädare för ny demokrati

lar på förtroende. Han bryter upp bilden av en verklighet som inte existerar. Han leker med orden och berövar med lätthet att barn aldrig kan springa i kapp skoldispan. Hans favorituttryck när det gäller

ler flyktningpolitiken är att ny demokrati inte har något emot flyktningar. Vi vill bara att man ska säga sanningen. Vad som är sanning behöver inte preciserats. Det vet svenska folket där ute i

verkligheten. Så ger han svenska budskap till de valargrupper han spelar mot de som tror att flyktning är i allmänhet är lata kriminella eller vad det nu kan vara. Vi vill att flyktningarna ska få lära

skallat ut budrag säger W. ter med suveränt flara minnen att flyktningar i lära och inte budrag till Sverige. Vi vill att alla begär grova brott ska Wachtmeister med a för sanningen, att gammalt är en självklart löslöshet.

Så har agerar W. punkt efter punkt i domerna ska bort så en massa miljoner inte bli dyrare att be ska bort — men inte p-borterna finns kvar till kvarterapoliser. I merma är i regel u pengarna kan användas i skänkningar — men "i behovet" ska naturligtvis dispensation. "En massa ter" består bara av folk och delar ut peng kompisar — givetvis kan man göra jätte! Vilka mytologiser

väl hur det Wachtmeister stor talang er bekanta bek att gå på kr

Technik alltför ut mer som etikomli lys därför sig klockr är begre metror. Och det

All i rikadax fyssma metster med g skat i partier John klart b. Joh lar be av

S.E.

Den Wachtmeister tecknad av Sime Edem.

in ett genmäle, som DN vägrade publicera. Wachtmeister PO-anmälde då DN. Pressens opinionsnämnd friade och uttalade bl a:

”Åsiktsyttringar i ledarartiklar, debattinlägg, recensioner m m ger som regel inte upphov till genmälesrätt. Undantagsvis kan direkt felaktiga sakuppgifter som lämnats i sådana publiceringar medföra genmälesrätt. När genmälesrätt inte föreligger kan tidningen fritt välja att publicera eller avvisa replik från den som i debatten angripits för sina åsikter och uttalanden. Den kan dra strecket för debatten när den själv önskar det. Det anförda gäller i all synnerhet inom den politiska debatten på tidningarnas ledarsidor.”

Namnpublicering

Den lite fyrkantiga synen på förbudet att publicera namn nådde nog en ytterlighetspunkt i och med rapporteringen kring rättegången mot Christer Pettersson, ”42-aringen” som åtalades för mordet på Olof Palme. Utvecklingen går idag i liberaliserande riktning. De pressetiska reglerna torde numera inte kräva anonymisering i fall av den digniteten.

Som ett exempel från senare tid på Pressens opinionsnämnds syn på namnpublicering kan tas en publicering som gällde en i media till ”La Reine-mannen” döpt person. Han bar i verkligheten ett alldagligt son-namn och hade anmält Aftonbladet bl a för att tidningen publicerat hans namn och bild. Påståendena i artikeln var långtgående. Bl a återgavs uppgifter om tidigare brottslighet och att han lagt grunden för den ekonomiska brottslighet – som han ännu inte dömts för – genom studier i juridik. I texten utfärdades varningar för honom under rubriken *Polisen varnar: ”Gör inga affärer med honom”*.

Pressens opinionsnämnd friade i kategoriska ordalag:

”G har tidigare vid ett flertal tillfällen dömts till långvariga fängelsestraff för bedrägerier. Han är nu föremål för rättsliga åtgärder i en omfattande härva avseende ekonomisk brottslighet. Starka misstankar föreligger om att G i väntan på rättegången fortsätter med brottslig verksamhet. Nämnden finner med hänsyn härtill att allmänintresset motiverat att hans namn och bild publicerats.”

Det finns många andra exempel på att den reglerade pressetiken inte kräver att misstänkta ekonomiska brottslingarnas identitet skyddas. Ett tydligt fall (från 1992) gällde en anmälan mot tidningen Z, som hade publicerat en artikel om en man med ett ganska särpräglat namn. Denne var anhållen i sin frånvaro, misstänkt för allvarlig eko-

Friat av Pressens
opinionsnämnd 1991.

nomisk brottslighet. Han var dock alltså icke dömd för brottet. Publiceringen innehöll inga påvisade sakfel. Pressens opinionsnämnd ansåg att mannens verksamhet och person ägde sådant allmänintresse att hans namn och bild fick publiceras i sammanhanget.

Uppluckringen av namnskyddet gäller inte bara ekonomiska brottslingar. I två ärenden från 1990, som gällde en person som annars gick under beteckningen "Hiv-mannen", friade opinionsnämnden påtagligt integritetskränkande publiceringar med namn och bild i en kvällstidning. De avgörande argumenten var att mannen rymt från tvångsvård och att det då fanns goda skäl för att publicera uppgifter med namn och bild som kunde leda till att han greps. Fallet kan jämföras med mycket likartade publiceringar i anslutning till de s k Åmsele-morden 1988. Också den gången ansåg opinionsnämnden att pressen borde varna allmänheten och främja polisens arbete med att spåra "Juha" och hans medbrottsling. Däremot ansåg man den gången att detta borde ha skett utan publicering av namn och bild (opinionsnämnden avstod från att tala om hur det i stället skulle ha gått till) och fällde tidningen. Bedömningen i fallet med "Hiv-mannen" framstår som ett klart trendbrott jämfört med "Juha"-fallet.

Fällt av Pressens opinionsnämnd 1988.

Friat av Pressens opinionsnämnd 1990.

Lika tydligt framträder trendbrottet om man jämför vissa äldre motiveringar från nämndens praxis med dagens uttryckssätt. I ett känt ärende från 1982 – "Riganakos-fallet"; saken gällde bl a ytterst

grov narkotikabrottslighet – gjordes följande uttalande:

”Opinionsnämnden har endast undantagsvis godtagit att allmänintresset påkallar namnpublicering i samband med brott. Det rimmar nämligen illa med den humana inställning som präglar vår kriminalpolitik, att i massmedia utpeka den som gjort sig skyldig till brott. Ett sådant utpekande är också många gånger ägnat att direkt försvåra den anpassning i samhället som enligt lag skall vara ett ledande motiv för domstolarnas val av påföljd.”

Synsättet att den dömdes möjlighet till rehabilitering inte får äventyras genom publicitet upprätthölls under hela åttiotalet. I ett ärende från 1988, som gällde två personer i åldern 20–21 år, vilka dömts för mord till tio respektive sju års fängelse, ansåg opinionsnämnden att en tidning, som efter domen publicerat deras namn (ej bild), grovt brutit mot publicistisk sed. Opinionsnämnden underströk särskilt risken för att utpekandet allvarligt skulle försvåra för de dömda att återanpassa sig i samhället.

Formuleringarna kan jämföras med uttryckssätten i ärendet om ”La Reine-mannen”. Än tydligare framträder skillnaden i ett ärende från 1992, som gällde publiceringen av en förteckning med vad som uppgavs vara de farligaste brottslingarna i Sverige (en av rubrikerna löd *De är för farliga för att gå lösa*). Listan upptog namn, bild, brott, straff och tidpunkt för domen. Publiceringen ansågs förenlig med god publicistisk sed:

”Nämnden vill framhålla att anmälarna hade dömts för utomordentligt allvarliga brott, såsom mord, dråp, grovt rån och grovt narkotikabrott, brott som hade medfört långa straff och i flera fall dessutom utvisning. De hänsyn som motiverar att dömda i allmänhet skyddas mot identifiering i massmedierna gör sig i sådana fall gällande med mindre kraft. Den debatt vartill publiceringarna i Aftonbladet anknöt rörde det sätt varpå särskilt farliga brottslingar behandlas under kriminalvården. Nämnden anser att sakens allmänintresse motiverade att läsarna fick veta vilka personer debatten gällde och vilka brott de hade dömts för.”

Att debatten i den aktuella frågan skulle kräva att man fick veta namn respektive se bild på vissa av brottslingarna är knappast det egentliga skälet för beslutet (debatten kräver inte det). Det bärande skälet i bedömningen ligger snarare i den tidigare argumentationen, dvs med tanke på de brott personerna begått får de finna sig i publiciteten. Det resocialiseringsintresse, som var ledstjärnan i såväl den kriminalpolitik som den pressetik som tillämpades tidigare, har up-

Friat av Pressens opinionsnämnd
1992.

penbart fått en väsentligt lägre specifik vikt i senare tiders avvägningar.

Självklart finns det fortfarande ett namnskydd för mer ordinära brottslingar; namngivning av personer med ett mer vardagligt brottsregister är utesluten.

Ett ganska typiskt exempel på en otillbörlig namnpublicering förekom 1991 i Svensk Damtidning. I en artikel om en känd skådespelerska, meddelades att hon var nyförlovad med en namngiven person, som för närvarande avtjänade nio månaders fängelsestraff. Personen i fråga var helt okänd för allmänheten. Det enda intresse som fanns för hans person låg i hans relation till skådespelerskan, som var en "kändis". Att det i denna mening kan finnas ett allmänt intresse i tidningens läsekrets för fästmannens identitet är naturligtvis inte att förväxla med att det i pressetisk mening skulle ha förelegat ett allmänintresse för att publicera uppgiften.

Rättslivet; föregripande av domstols dom

Pressens opinionsnämnd har i ett par ärenden intagit en tämligen strikt hållning gentemot tidningar som enligt nämnden föregripit domstols dom. Det torde råda enighet om att man i nyhetsartiklar måste avhålla sig från att ta ställning i skuldfrågan innan ett mål är avgjort. Pressens opinionsnämnd har t ex fällt en tidning som i ett tidigt

skede av det s k styckmordsmålet, när detta ännu var på utredningsstadiet, om den s k obducenten skrev: ”yrkeskunskapen avslöjade honom, obducent fast för styckmordet”.

Traditionellt brukar den reglerade pressetiken ge ett större utrymme för personligt färgade kommentarer och krönikor än för ren nyhetstext. Två fällningar om föregripande av domar pekar på att nämnden ansett att principen gäller lika strikt för alla publicistiska sammanhang.

Det ena fallet gällde ett mycket uppmärksammat mål mot en grupp människor – ett antal yngre kvinnor med en äldre man som ledare; gruppen kom i massmedia att benämnas ”sexsekten” – som sedermera dömdes för sexuella övergrepp mot minderåriga barn. Fallet och rättegången rönt stor uppmärksamhet. I en tidning återgavs dels ett reportage från rättegången med bl a den åtalade äldre mannens berättelse, dels en personligt hållen krönika med kommentarer. Mannen var avbildad och identifierad med förnamn. Krönikan bar rubriken: *En normalt funtad människa tror inte sina öron* och texten fortsatte:

”Det är inte tu tal om att Hans, 64, ljuger när han förhörs---. Hans sätt att förklara det som tre flickor tydligt beskrivit som sexuella övergrepp är så osannolikt att jag vågar kalla förklaringarna för lögn.”

Ett nytt reportage från rättegången någon vecka senare var upplagt på samma sätt.

Tidningen försvarade sig mot anmälan med att det som anmälts klart redovisats som personliga intryck och reflektioner. Kolumnerna hade enligt tidningen vidgat perspektiven och givit fördjupad kunskap om händelserna. Men opinionsnämnden fällde kategoriskt:

”(I artiklarna) togs ställning i frågan huruvida vittnenas berättelser om grova brott eller en av de tilltalades förnekanden och förklaringar var trovärdiga. Genom dessa ställningstaganden tog tidningen parti i skuldfrågan innan domstolen dömt i målet. Med anledning av en invändning från tidningen på denna punkt vill Pressens opinionsnämnd framhålla, att den frihet som tidningarna har att ge uttryck för åsikter är begränsad genom regeln att domstols dom inte får föregripas.”

I en publicering från 1991, som gjorts i essäform i en månadstidskrift, var nämnden än strängare. Det gällde en artikel som tog sikte på de svenska bankernas ansvar för den bristande skattemoralen och den därur utvecklade ekonomiska brottsligheten. Artikeln uppehöll sig bl a vid en rättegång i ett mål om ekonomisk brottslighet, där ett antal personer åtalats för ”bolagsplundring” i samband med s k skal-

bolagsaffärer. Målet var mycket uppmärksammat och allmänt omskrivet som "La Reine-målet". I artikeln angavs att målet beskrivits som komplicerat, vilket det enligt skribenten knappast var:

"Uppenbara brott, tilltalade som nekar, trilskas och är inbördes osams. Det är inte olikt många andra mål. Mellan tummen och pek-fingret går det redan efter ett par dagar att förutse utgången i fängelseår räknat."

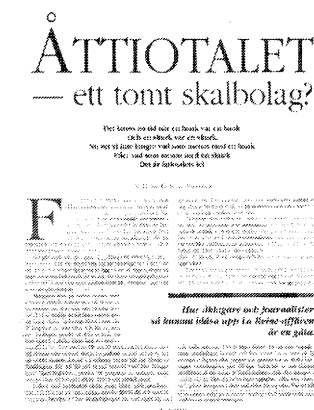
Ett stort antal personer var åtalade i målet. Tidskriften invände mot anmälan bl a att anmälaren – huvudmannen i målet, den s k La Reine-mannen – inte var namngiven i artikeln, som för övrigt inte handlade om honom utan om ett vidare sammanhang. Men Pressens opinionsnämnd fällde:

"Den s k La Reine-rättegången hade varit avhandlad i massmedierna under lång tid och det måste antagas att stora grupper inom tidskriftens läsekrets förstod vem anmälaren var ehuru han inte nämndes vid namn i artikeln. Vissa partier i artikeln, särskilt uttalandet att det redan efter ett par dagar gick att förutse utgången i fängelseår räknat, måste anses innebära att domstolens avgörande föregreps. I detta hänseende avviker artikeln från god publicistisk sed."

I bägge fallen tycks Pressens opinionsnämnd ha uppfattat principen om förbud mot att föregripa domstols dom som närmast en etikettsregel. I åtminstone det senare fallet kan det ifrågasättas om någon publicitetsskada uppkom. Det hade skrivits mycket om La Reine-mannen, där han med namns nämnande utpekats som brottslig och det i tidningar med betydligt större spridning än den månadstidsskrift som publicerat den anmälda artikeln (se t ex den friade publicering från en kvällstidning som är återgiven ovan; det friade beslutet i det senare ärendet gällde samma person ("G") och föregick den här publiceringen).

Ser man emellertid saken så, att det är respekten för rättsväsendet som skall upprätthållas genom regler av det här slaget, får man förstås acceptera Pressens opinionsnämnds sätt att resonera. Tanken att skydda även de uppenbara skurkarnas rätt till en opartisk, okommenterad rättegång är också god. Frågan är var gränsen skall dras för att inte rapporteringen och diskussionen kring rättssaker – som ju ofta är aktuella mycket länge; La Reine-målet pågick i fem år – skall bli så passiv att den blir helt ytlig eller till och med vilseledande. (Jfr också diskussionen kring rättegången mot den s k laser-mannen ovan.)

Avslutningsvis bör det påpekas att bägge dessa fall har en särprägel som gör dem aparta. I det första fallet var den fällda artikeln författad av en medlem av Pressens opinionsnämnd (f d chefredaktören Yrsa Stenius); i det andra fallet var den författad av dåvarande PO (undertecknad), något som särskilt noterades i Pressens opinionsnämnds beslut och kanske också sporrade nämnden att ställa särskilda krav i etiskt hänseende.

Fällt av Pressens opinionsnämnd.

Etik och juridik

Etik och juridik

Allmänt

Etik och juridik framställs ibland som ett motsatspar, som väsensskilda ting. I en viss mening är de det. Juridikens värld är formbunden, nogsam och möblerad med domstolar och annan sådan rekvisita, rollbesatt av åklagare, advokater och domare samt med ett manuskript som ingen tillåts lämna: lagen. Etikens värld är fri och obunden, envar får tala och något skrivet manuskript finns inte. Det finns inget sådant som en lagbunden etik.

I en annan mening är etiken och juridiken så intimt sammanvävda att det är lönlöst att söka skilja dem åt. Rättens ursprung är människors föreställningar om rätt och fel. De är lagarnas existensberättigande och därur får rättsordningen sin kraft och legitimitet. Etik är just föreställningar om rätt och fel. Etiken är alltså lagarnas ursprung. Etiken är juridikens moder.

Men lagen har kommit att bli mer än så, mer än enbart en uttolkning av det rätta. Den är ett sätt att styra och ett sätt att påverka – påverka bl a just våra föreställningar om rätt och fel. Man brukar tala om lagars moralbildande verkan. Genom lagen som föredöme och stöd – men också som tvång – inplanteras värderingar och synsätt hos medborgarna. Om det lyckas påverkas människors föreställningar om rätt och fel, dvs etiken. Att därmed kalla juridiken för etikens fader vore kanske att krångla till det, men något slags begränsat vårdnadsskap föreligger onekligen.

Etiken och juridiken interagerar alltså, påverkar varandra ömsesidigt.

Etiska regelsystem

I vår tid har det dessutom blivit allt vanligare med ”etiska” regelsystem av skilda slag. Och då är vi tillbaka vid utgångspunkten. Ge-

nom att kalla ett regelsystem etiskt vill man nämligen just understryka att det *inte* är juridiskt.

Det finns sådana s k etiska regelsystem – eller normsystem – på flera håll i samhället. Förutom pressetik finns bl a läkaretik (vårdetik), advokatetik, banketik, etiska regler för reklam (god sed i marknadsföring), etiska regler för revisorer (god revisionssed) och börsetik. Synar man dessa normsystem närmare finner man grundläggande olikheter.

Läkaretiken är den genuina etiken, normkonflikter på den yttersta gränsen för vårt vetande. Den låter sig aldrig fångas i regler av det enkla skälet att problemen hela tiden förändras. Den medicinska etiken är i mångt och mycket en spjutspets, en intuitiv anpassning av dagens norm till morgondagens möjlighet. Att lagstifta om eller på annat sätt byråkratisera den medicinska etiken vore både omöjligt och farligt. Den kan bara leva i själva verksamheten; flyttas den till andra instanser öppnar det för ansvarslöshet i den verksamhet där den måste finnas.

Med den kommersiella etiken – dit banketik, reklametik, börsetik och i någon mån advokatetik hör – är det annorlunda. Där är reglerna till stor del instrumentella – de behövs för att verksamheten skall vara trovärdig och kunna fortleva. Dessa regler svarar ofta mot mer eller mindre uttalade krav från allmänheten, delvis naturligtvis också erkända av yrkesutövarna själva. Men i princip är etiken här en förutsättning för en branschs ekonomiska utveckling.

Detta slags etiska normer kan delvis och ibland med fördel övergå i juridik, dvs lagstiftas. På reklamens område har det redan inträffat – marknadsföringslagstiftningen bygger på begreppet god sed i marknadsföring, vilket i sin tur utvecklats i ”etiska” former under den dåvarande ”näringslivets opinionsnämnd”.

Vissa etiska regelsystem, med tillhörande granskningsorgan, kan till och med förstås som ett slags juridikens plantskolor. Områden som inte är mogna för lagstiftning – t ex nya branscher eller marknader i snabb utveckling – och där man inte har underlag för att i detalj slå fast gränsen mellan tillåtet och otillåtet får utvecklas under tillsyn av etiska råd eller liknande med stor frihet att utveckla ”god sed”. Så småningom växer en praxis fram, principer tar form och lagar kan formuleras.

Börsetikens framväxt under senare delen av åttiotalet kan betraktas på det sättet. Det är ett område som skulle behöva lagregleras och det finns inga allvarliga principiella hinder mot det, men det

vore antagligen för svårt att göra det ”från scratch”. Alltså får branschen chansen att utveckla sina egna regler. När de så småningom tar fastare form annekteras de säkerligen av lagstiftaren.

Normer som upprätthålls inom en samhällsgren kan också ha karaktär av skydd och avgränsning av ett skrå. Normernas syfte är då inte enbart att skilja mellan rätt och fel i moralisk mening utan kanske väl så mycket att definiera skråets syften och gränser. Normerna har därvid betydelse för att hålla katterna borta från hermelinerna – och kanske också för att se till att det inte blir för många hermeliner som jagar samma byte. Det som nyss kallades ”kommersiell etik” har förstås betydelse också i skråperspektivet. ”Skrået” har alltså intresse av att utövarna åtnjuter det övriga samhällets förtroende.

Sambandet mellan sedvänja, etiska regelsystem och lag

All verksamhet där människor samverkar genererar normer. Där ingen lag finns talar man ibland om sedvänja. De etiska systemen förutsätter någon form av sedvänja som utgångspunkt. En systematisering genom inrättande av granskande, ”dömande” organ leder till att sedvänjan förändras ett steg, från flytande mot fast. De etiska systemen underlättar därmed nästa steg, från etik till lag.

Sedvänjan är ofta folkstyrd, eller i vart fall civil i den meningen att den utbildas bland enskilda människor i gemensam verksamhet. Historiskt sett har sedvänjor stundom utgjort ett hinder för central maktutövning. Maktens svar på detta har varit kodifikation, dvs nedskrivande av sedvänjan. En effekt av det är att kontrollen över lagen flyttas. Dels får lagskrivaren ett inflytande över lagens innehåll när den överförs till skriftlig form, dels blir uttolkningen genast en mer akademisk verksamhet, stundom administrativ, avskuren eller åtminstone avskild från sitt ursprung; sedvänjan plockas som en blomma, för att planteras om i annan jord. När normen får fastare form, flyttas alltså samtidigt uttolkandet av dess innehåll från utövarn till någon som är expert på själva normen.

Sedvänja, ”etiska” regler och skriven lag kan alltså beskrivas som olika stadier i normsystems utveckling.

Vad slags etik är pressetiken?

”Etiska regler” kan alltså ha olika syften och fylla skilda funktioner. De kan spegla en genuin strävan efter att med hjälp av tillgänglig kunskap och beprövad erfarenhet söka efter det rätta. De kan utgö-

ra en verksamhets kollektiva svar på samhällets krav på ansvar och anständighet. De kan vara ett sätt att utveckla normer på ett område som inte är moget för lagstadgad reglering. De kan vara till för att upprätthålla den professionella nivån i en yrkesgren och för att stärka yrkets anseende. De kan i praktiken vara ett konkurrenshinder till skydd för de redan etablerade mot konkurrens från annat håll.

I detta sammanhang skall *den reglerade pressetiken* infogas. Vart hör den? Till den "genuina etiken", det förutsättningslösa sökandet efter rätt och fel? Eller är den kommersiellt motiverad? Någon plantskola för tryckfrihetsbegränsningar kan den väl inte vara – eller kan den det? Eller är den helt enkelt det publicistiska skråets vallgrav mot oborstade murvar?

Det riktigaste svaret är nog att pressetiken återspeglar alla de aspekter som berörts. Den är som etiskt system betraktad inte direkt jämförbar med någon annan "etik" – det har redan antytts att alla våra etiska system har sina egenheter och att det kanske bara är beteckningen de alla har gemensamt.

Den reglerade pressetikens förhållande till juridiken

Dagens pressetiska granskningssystem har gamla anor. Pressens opinionsnämnd inrättades som nämnts redan 1916, dock delvis med andra uppgifter än idag.

Oseriös journalistik låg bakom bildandet av opinionsnämnden. Särskilt de s k notisjägarna skadade pressens anseende. Notisjägare var "journalister" som försörjde sig på att sälja korta nyhetsnotiser, ofta från rättegångar, till tidningarna. Notiserna var företrädesvis sensationsbetonade och innehållet sparsamt faktakontrollerat. Pressens anseende, journalistisk yrkeskompetens, ansvar gentemot de omskrivna och de riktiga publicisternas skydd mot "otillbörlig konkurrens" är således alla faktorer som kan spåras bakom detta första steg mot organiserad självsanering.

Presetikens förhållande till juridiken är komplicerat. På ett sätt kan man säga att pressetiken upprätthålls av respekt för juridiken, det starka rättsliga skyddet för tryckfriheten närmare bestämt. Samtidigt får inte pressetiken komma i stället för lag; det är ju ingen mening att av respekt för friheten sanera bort dess utnyttjande.

För pressens del är självständigheten i förhållande till lagstiftningen en nödvändig förutsättning för det självsanerande företaget.

Det finns ett underförstått fördrag mellan pressen och lagstiftaren: om, men endast om, en liberal tryckfrihet garanteras i lag kan pressen till främjande av en ansvarsfull publicistik upprätthålla ett press-etiskt granskningssystem.

Det är ett för pressen riskabelt fördrag. Det kan lätt ses som en eftergift av tryckfriheten. Fördraget etablerar ett samband mellan den pressetiska nivån och tryckfriheten – lägre etisk standard hos pressen ger lagstiftaren rätt att beskära tryckfriheten.

För pressen – och tryckfrihetsvännen i gemen – gäller det att förklara att detta förmenta samband bygger på en felaktig premiss, nämligen att det skulle röra sig om regler av samma slag. Det gör det inte. Lagen reglerar det den kan och bör reglera; etiken fungerar på annat sätt. Vi är alltså tillbaka vid en punkt där det gäller att se skillnaden mellan normer och regler, pressetiska respektive juridiska. Vi är alltså tillbaka vid skillnaden mellan juridik och etik.

Den allvarliga fråga som man då måste ställa sig är: går det att göra en sådan åtskillnad?

Den reglerade pressetiken söker tydliggöra skillnaden genom att på olika sätt distansera sig från juridikens värld. Det är inte så lätt. Att etiska normer och rättsliga normer, dvs normerna i sig, inte är väsensskilda utan tvärtom nära besläktade, har redan framgått. Det som kan skilja är tillämpningen, hanteringen av normerna. Ett verktyg kan användas på olika sätt, så också en regel.

Lagens regler används på ett formbundet, förutsebart sätt och ett brott mot en regel har sin givna konsekvens. Det leder i sin tur till en successiv anpassning av regeln, för var gång blir den mer ändamålsenlig – till skillnad från kniven slipar lagen sig själv när den nyttjas. De pressetiska reglerna används inte så. De är avsiktligt oprecisa – slöa, för att spinna vidare på liknelsen. De uttrycker synsätt, hållpunkter, värderingar. De pressetiska granskningsorganen använder dem inte på samma sätt som juristen använder lagens regler. I själva verket används de knappast alls som enskilda normer. Det är helheten som tillämpas, uttryckt i nyckelbegreppet ”god publicistisk sed”.

Genom denna skillnad i förhållningssätt avgränsar sig den reglerade pressetiken mot juridiken. Det finns alltså inga regler att ta över, inga pressetiska normer som kan flyttas över till lag utan att drastiskt skifta karaktär. Om de etiska reglerna flyttas över i lag, måste etiken upptäckas på nytt. Det finns, upprepningsvis, inget sådant som en lagbunden etik.

Pressetik och tryckfrihet

Själsanering eller självcensur

Vad tjänar pressetiken till? Varför skall en tidning självmant ålägga sig restriktioner inom tryckfrihetens ram?

Slutsatsen av föregående avsnitt är att en lagstiftning som beskär tryckfriheten knappast kan ersätta en god pressetik. Däremot kan den rycka undan grunden för det samförstånd inom pressen som är förutsättningen för det själsanerande systemet.

Det vanligtvis framhållna argumentet för god pressetik är som nämnts risken för en lagstiftningsvägen inskränkt tryckfrihet. Den "ansvariga" pressen frammanar alltså bilden av ett Damokles-svärd hängande som ett hot över tidningarna för det fall de inte "uppför sig". Finns det ett sådant svärd har två det dock sidor, varav en kan vändas mot lagstiftaren. Skärps lagstiftningen försvinner nämligen incitamentet för pressen som helhet att idka själsanering. Det ömtåliga systemet kan då snabbt erodera. Lagar är ett mycket trubbigt instrument mot pressen; historien visar att censur och knappt ens det är det enda som fungerar. En etiskt ansvarig press kan aldrig återskapas den vägen.

Till den som i pressetikens namn åkallar lagstiftningshotet för att ropa på återhållsamhet i användandet av tryckfriheten kan man alltså säga: låt den som vill lagstifta försöka – det är ändå bara att gå ur askan i elden. Etiken skall stå på egna ben. Det måste vara fråga om själsanering och inte självcensur, dvs de restriktioner pressen frivilligt ålägger sig skall inte dikteras av rädsla för vad andra må anse utan av den egna övertygelsen om det etiskt riktiga.

Det betyder inte att pressetiken enbart skall styras av värderingar inom pressen. Tvärtom måste strävan vara att förankra pressetiken i samhället som helhet. Så till vida är det ingen skillnad mellan lag och pressetik – bägge är för sin legitimitet beroende av allmänna föreställningar om rätt och fel. Opinioner för ändringar av tryckfrihetslagstiftningen kan vara tecken på "förtroendekriser" mellan press och allmänhet. De måste i så fall tas på allvar och tillåtas påverka den pressetiska diskussionen. Gränsen mot självcensuren passeras då pressen av rädsla för en opinion formar den reglerade pressetiken efter denna rädsla.

Den reglerade pressetikens självmål

Ett alltför ängsligt sneglande på makthavande lagstiftares inställning till pressens uppförande är tvivelaktigt också på ett annat sätt. Ser man det som pressetikens främsta ändamål att förhindra inskränkande lagstiftning riskerar man att inrikta pressetiken utifrån lagstiftarens förväntade åtgärder, dvs man infogar den i ett rättsligt mönster. Därvid riskerar man att juridifiera etiken, att göra de pressetiska reglerna till kvasi-juridiska instrument inriktade på sådant som kan regleras rättsligt. Man närmar sig då juridiken i stället för att avgränsa sig mot den och upphäver därmed skillnaden mellan etik och juridik.

Under sjuttio- och åttiotalen skärpte och formaliserade pressen successivt namnpubliceringsreglerna, som alltså innebär att enskildas identitet skall skyddas vid för dem negativ publicitet. Det gäller bl a brottslingar, brottsmisstänkta och andra som begått eller anklagats för att ha begått klandervärda handlingar av annat slag. Det är ett område där pressen enligt tryckfrihetsförordningens bokstav skall ha full frihet att publicera, så länge inte förtalsbestämmelserna lägger hinder i vägen.

Namnpubliceringsreglerna var en tid så till den grad formaliserade att de, såvitt gällde kriminella, direkt anknöt till strafflängd och brottstyp (t ex: publicering tillåten om straffet var minst två års fängelse, med undantag för narkotikabrott, där publicering fick ske även vid lägre straffsatser eftersom denna brottslighet bedömdes som extra klandervärd, dvs där hade pressen en "egen" straffskala). Formaliseringen frångicks så småningom, men den levde kvar i sedvänjan. Framför allt höjdes hela tiden tröskeln för namnpublicering. Kulmen nåddes vid rättegången mot den för mordet på Olof Palme åtalade Christer Pettersson. Under hela den långa häktningstiden och rättegången i tingsrätten ansågs de pressetiska reglerna förhindra att tidningarna återgav mannens namn eller identifierade honom på annat sätt.

(Nu identifierades han i stället efter den oeniga men fällande domen i tingsrätten. När han friades av hovrätten hade pressen således likväl och trots sin stora återhållsamhet prisgivit en oskyldig medborgare åt offentligheten. Det grundläggande problemet är dock icke pressens, utan rättsordningens. Rättsstatens rannsakan måste vara offentlig. Alternativet för den oskyldige är hemlig rannsakan. Rättssäkerhet ställs mot anonymitetsskydd. Rättsstaten prioriterar rättssäkerheten.)

Den reglerade pressetiken kom alltmer att formaliseras efter 1969-70 års reform. I takt med detta kom pressetiken att alltmer likna juridik. Domstolar kände ett återkommande frändskap med den pressetiska normmodlingen. Advokater använde Pressens opinionsnämnd som förberedelse för tryckfrihetsprocesser och åberopade dess utslag inför tryckfrihetsdomstolarna, som ofta lyssnade uppmärksamt och ibland stödde sig på opinionsnämndens uttalanden i sina domar. När Datainspektionen i ett beslut 1993 angav att bara den som lyder under de pressetiska reglerna skulle få använda TT:s nyhetsbank, var det ännu ett utslag av sammanflätningen mellan juridik och den reglerade pressetiken.

Den slutliga korsbefruktningen mellan systemen ägde annars rum när Högsta domstolen i det s k Machnow-målet i praktiken beaktade pressens etiska sedvänja vid bedömandet om en namnpublicering i televisionen varit försvarlig i den tryckfrihetsrättsliga förtalsbestämmelsens mening. Högsta domstolens dom går ut på att det hade varit försvarligt att förtala de polismän saken gällde om man inte hade nämnt dem vid namn.* En rättslig gräns drogs alltså upp mellan att i och för sig utpeka en identifierbar person, vilket kunde vara försvarligt, och att namnge vederbörande, vilket alltså inte bedömdes som försvarligt. Det är i realiteten en översättning av de pressetiska reglerna till juridik.

Därvid hade den reglerade pressetiken producerat ett ovedersägligt självmål. Den reglerade pressetikens allmänt uppgivna ändamål, att bevara den fulla tryckfriheten enligt tryckfrihetsförordningen, hade alltså framkallat en uttryckligt prejudicerande begränsning av den frihet som skulle beskyddas. Principen att bevara friheten genom att inte använda den fick sin inte helt orättmätiga bestraffning.

* Högsta domstolen uttrycker sig med viss försiktighet. Domstolen erinrade om att åklagaren (JK) argumenterat för att det måste ha stor betydelse att utpekandet skett med namn och angav för egen del att "den tydlighet med vilken den avsedda personen angetts utgör ett väsentligt led i bedömningen". Av domen framgår att det varit tillåtet att utpeka utan namns nämnande, men att det utpekande som skett, dvs med namn, inte var försvarligt. Men Högsta domstolen har givetvis inte uttryckligt åberopat en pressetisk namnpubliceringsprincip. Att domstolen inspirerats av den pressetiska sedvänjan är min slutsats. Den stöds vidare av att det synsatt domstolen gav uttryck för inte återfinns i vare sig lag eller förarbeten. Att det var möjligt för Högsta domstolen och kanske också juridiskt korrekt att ta intryck av pressetiken beror på att det rekvisit domstolen hade att bedöma, det s k försvarlighetsrekvisitet, är allmänt hållet och medger beaktande av just sedvänjor. – Det kan tilläggas att det från lägre domstolar finns flera exempel på ett uttryckligt åberopande av pressetiska regler och bedömningar.

Pressetiken och den goda journalistiken

I vems tjänst är den reglerade pressetiken? Dess syfte är att bevara tryckfriheten och att skydda den enskilda människan från oförskyllt lidande genom publicitet, heter det i spelreglerna. Om man ser saken från allmänhetens – eller varför inte allmänintressets – synpunkt, inställer sig frågan om den reglerade pressetiken ger oss en bättre press. Såväl den enskilde som samhället som helhet kan sägas ha intresse av två saker: en press som dels beter sig ansvarsfullt och anständigt, dels fungerar som informationsförmedlare och kritisk granskare. Den reglerade pressetiken ser i första hand till det förre. Vilken betydelse har detta för informationsförmedlingen och den kritiska granskningen?

Vilket samband finns mellan kvalitativt högtstående och dålig journalistik respektive etisk och oetisk journalistik? För att illustrera den frågan kan vi ställa upp ett enkelt diagram där försiktig respektive offensiv journalistik jämförs med bra (kvalitativt högtstående) och dålig.

	bra journalistik	dålig journalistik
försiktig journalistik	1	3
offensiv journalistik	2	4

Vi får då fyra grupper: försiktig och bra (1), offensiv och bra (2), försiktig och dålig (3) samt slutligen offensiv och dålig (4).

Den första gruppen utgörs alltså av journalistik som är kompetent och försiktig, med vilket här menas hänsynsfull i största allmänhet, lyhörd för kritik och just försiktig i den meningen att man gärna har både hängslen och livrem för att vara säker på att man inte tappar brallorna.

En sådan journalistik är etiskt oproblematiske; den får antas vara känslig för vad den reglerade pressetiken stadgar, eftersom den är mån om att inte handla fel. Den fullgör grundläggande informationsbehov och vissa kritiska granskningsuppgifter, dock i första hand där detta kan ske med god felmarginal. Detta är nog i praktiken den dominerande svenska journalistmodellen.

Den andra gruppen är den offensiva, eller kanske till och med aggressiva, men samtidigt kompetenta journalistiken. Med offensiv/aggressiv menas här att den styrs av ideal som konsekvensneutralitet och "publish and be damned", dvs den definierar sig som en oberoende samhällskraft, vars uppgift det är att publicera och kritisera, men inte att döma och ta hänsyn. I förhållande till den försiktiga journalistiken är den offensiva mindre benägen att ta socialt ansvar.

Detta slags journalistik, som är ett romantiskt ideal för många, har konstanta etiska problem; det är dess livsluft och grundläggande arbetsvillkor, eftersom den ständigt driver publiceringskravet till dess yttersta punkt. Den fullgör alla tänkbara informationsbehov och gör stor nytta som oberoende "samhällsrevisor". Ibland, när den misslyckas, kan den göra stor skada, framför allt för enskilda som kommer i dess väg. Trots detta är den alltså ett ideal för många journalister.

Den tredje gruppen är den försiktiga men dåliga journalistiken. Med dålig menas här slarvig, okunnig, inlevelselös och journalistiskt oerfaren.

Sådan journalistik är i princip oproblematiske från i vart fall den reglerade pressetikens synpunkt, eftersom den alltså är försiktig. I undantagsfall kan förstås okunnigheten ändå resultera i skador för enskilda, men nischen som sådan är "etisk ofarlig". Några informationsbehov fullgör den inte annat än mer slumpmässigt. Kritisk granskning vågar den sig inte på över huvud taget. I princip rör det sig här om "junk-information", skräpnyheter som vare sig gör till eller från. Det finns en del mindre, lokala tidningar i Sverige som hör

till denna kategori (och också de s k helg-tidningarna, som kommer ut på s k tidningsfria dagar).

Den fjärde gruppen består av offensiv (aggressiv) och dålig journalistik. Den representerar den sämsta av alla tänkbara publicistiska världar.

Den får självfallet konstanta etiska problem – ofta utan att ens ha övervägt dem. Eftersom den är dålig och opålitlig, saknar empati och djup gör den inte ens slumpmässigt någon nytta. Den typen av journalistik förekom under pressens barndom. Den kan påträffas i samhällen, där pressens frihet är ung och journalistisk kultur saknas. Den förekommer förstås också då och då hos oss.

Från den reglerade pressetikens synpunkt var det mitt intryck som tjänstgörande PO att de fall som anmäls och hanteras av de pressetiska granskningsorganen merendels gäller smärre, för att inte säga marginella övertramp i den första gruppen. Andra har gjort samma reflektion. ”Sedan åtskilliga år finner man (bland de pressetiska fällningarna) ett stort antal små syndare och ett litet antal stora syndare”, heter det i *En svensk presshistoria* *. Det betyder inte att människor klagat över futtigheter; för den enskilde rör det sig närmast definitionsmässigt om något av betydelse när en PO-anmälan görs. Men sett i ett större perspektiv – och jämfört med vilka möjligheter man i övrigt har i samhället att påtala mindre oförrätter – ägnar sig den reglerade pressetiken i hög grad åt en pressetisk finkalibrering av den försiktiga journalistiken.

Den tredje gruppen är, som man kan förutse, av marginell betydelse för den reglerade pressetiken. I den fjärde gruppen däremot – dvs den offensiva/aggressiva men dåliga journalistiken – förekommer de mest upprörande fallen. De är inte särskilt många, men när de förekommer är det lätt att engagera sig för den anmälandes sak.

Det intressanta är dock den andra gruppen – offensiv och kompetent journalistik. Det är i den här gruppen man kan se konflikten mellan den egentliga pressetiken och den reglerade. Den kompetente journalisten har också en hög pressetisk medvetenhet. Han eller hon behärskar hela det pressetiska perspektivet och bedömt som helhet inträffar här sällan oförskyllda publicitetsskador. (Det är på sitt sätt en truism att den kompetenta journalistiken är etisk.) Däremot kan enskildheter fastna i den reglerade pressetikens garn. Ty en

* Holmberg, Oscarsson och Rydén, *En svensk presshistoria*, 1983, s 177

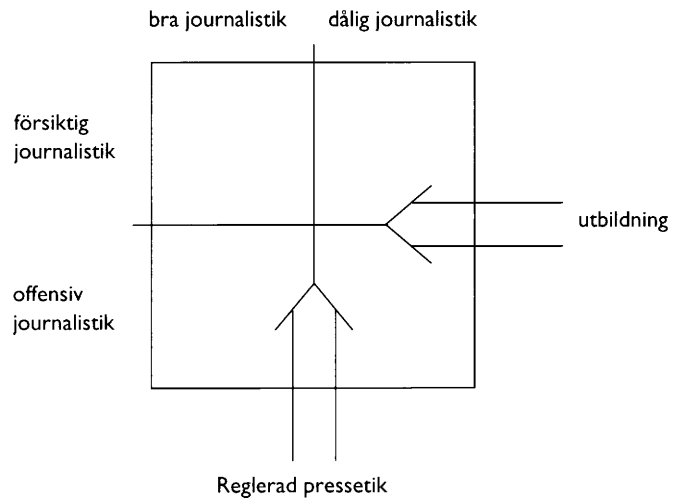
sak är säker: viljan att anmäla och brännmärka journalistik av detta slag finns alltid. Även om granskningsorganen söker en helhet och strävar efter att överse med pressetiska skönhetsfläckar, går det inte att bortse från att den reglerade pressetiken tenderar mot formalism, från etik till etikett, vilket då och då får den att fastna för små men klara pressetiska etikettsbrott. Än värre blir det förstås om granskningsorganen bortser från helheten och inriktar sig på enskilda formkrav.

En slutsats man kan dra av dessa jämförelser och iakttagelser är att den journalist som önskar bli en tuff, grävande och konsekvensneutral reporter inte kan bli det endast genom en viss inställning till sitt arbete. Det är inte adrenalinhalten som är det avgörande. I stället är det kompetensen och viljan till grundligt arbete. Det är helt enkelt betydligt svårare att med framgång bedriva vad som här kallas offensiv journalistik än att vara försiktig.

Frågan är då hur den reglerade pressetiken påverkar journalistiken. Den gör rimligen gott i grupperna tre och fyra. Det är tänkbart, t o m troligt, att det skulle förekomma mer vildsint Rambo-journalistik utan en delvis formell pressetisk granskning. I högsta grad tänkbart är emellertid också att den reglerade pressetiken hämmar den offensiva men kompetenta journalistiken i grupp två. Det är samtidigt detta slags journalistik som bäst tjänar allmänintresset. Den reglerade pressetiken representerar därmed något från den enskildes synpunkt kluvet: å ena sidan ett skydd mot publicitetsskador för enskilda människor, å andra sidan en broms för samhällsnyttig publicistik.

Det är knappast någon tillfällighet att den etablerade svenska pressen huvudsakligen befinner sig i den första gruppen, låt vara ganska nära gränsen mot den offensivare journalistiken. Eller med Hiertas devis: "värme utan passion och försiktighet utan fruktan". Presskulturen är högtstående och journalisterna relativt välutbildade; kompetensen är alltså hög. Samtidigt är den reglerade pressetikens sedvänjor så väl integrerade att journalisterna knappt själva ser de normer som styr dem. Sett från det perspektiv som här diskuteras är det två krafter som påverkar journalistiken: utbildningen och den reglerade pressetiken.

På diagrammet ser det ut så här:

Den slutsats man kan dra av detta är att utbildning – och fallenhet för yrket hos dess utövare – är den viktigaste faktorn för en etiskt god journalistik, liksom för en kvalitativt högtstående press. Klagomål gentemot pressen bör därför kanaliseras mot detta. Ett samhälle som vill ha bra tidningar, radio och tv bör satsa resurser på journalistutbildning och på andra åtgärder som främjar mediekulturen.

Vill man dessutom att pressen skall vara en stark, oförvägen och fristående kraft, bör man vara försiktig med att reglera pressetiken, eftersom en sådan reglering kan göra journalisterna försiktiga och avskräcka dem från att till fullo utnyttja sin kompetens. Pressetiken bör vara en del av utbildningen och presskulturen och inte en del i ett repressivt system.

Etiska regler för press, radio och tv

Utdrag ur häftet "Spelregler för press, radio och tv", som utges av Pressens samarbetsnämnd

Press, radio och tv skall ha största frihet inom ramen för tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen för att kunna tjäna som nyhetsförmedlare och som granskare av samhällslivet. Härvid gäller dock att skydda enskilda mot oförskyllt lidande genom publicitet.

Etiken tar sig inte i första hand uttryck i en formell regeltillämpning utan i en ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften. De etiska reglerna för press, radio och tv skall vara ett stöd för den hållningen.

I. PUBLICITETSREGLER

Ge korrekta nyheter

1. Massmediernas roll i samhället och allmänhetens förtroende för dessa medier kräver korrekt och allsidig nyhetsförmedling.

2. Var kritisk mot nyhetskällorna. Kontrollera sakuppgifter så noggrant som omständigheterna medger, även om de tidigare har publicerats. Ge läsaren/mottagaren möjlighet att skilja mellan faktaredovisning och kommentarer.

3. Löpsedel, rubrik och ingress skall ha täckning i texten.

Ge plats åt bemötanden

4. Felaktig sakuppgift skall rättas, när det är påkallat. Den som har befogat anspråk att bemöta ett påstående skall beredas tillfälle till genmäle. Rättelse och genmäle skall i lämplig form publiceras utan dröjsmål och på sådant sätt att de kan uppmärksammas av dem som har fått del av de ursprungliga uppgifterna. Observera att ett genmäle inte alltid kräver en redaktionell kommentar.

5. Publicera utan dröjsmål Pressens Opinionsnämnds klandrande uttalanden i fall som rör den egna tidningen.

Respektera den personliga integriteten

6. Avstå från publicitet, som kan kränka privatlivets helgd, om inte ett oavvisligt allmänintresse kräver offentlig belysning. Överväg särskilt noga publicering av familjetvister och vårdnadsärenden med hänsyn till den skada som kan förorsakas de berörda.

7. Iaktta stor försiktighet vid publicering av självmord och självmordsförsök särskilt av hänsyn till anhörige och vad ovan sagts om privatlivets helgd.

8. Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn.

9. Framhäv inte i rubriker eller på annat sätt berörda personers ras, börd, nationalitet eller kön, om detta är ovidkommande eller kan uppfattas som misskrediterande. Samma princip gäller om yrkesbeteckningar, politisk tillhörighet eller religiös åskådning.

Var varsam med bilder

10. Vad som i dessa regler sägs gäller i tillämpliga delar även om bildmaterialet. Undvik bilder som kan kränka och sår.

11. Förfälska inte en bilds innehåll genom beskärning, montage eller missvisande bildtext. Icke autentiska bilder får inte utges vara autentiska.

Döm ingen ohörd

12. Sträva efter att ge personer, som kritiserats i faktaredovisande material tillfälle att bemöta kritiken samtidigt. Var särskilt varsam i fråga om anmälningar till JO, KO, NO, advokatsamfundet och andra offentliga instanser. Var uppmärksam på att anmälningar och stämningsansökningar kan ha till enda syfte att skada den anmälda.

13. Publicera inte anmälan om brott utan att noga pröva om anmälan kan anses grundad. Återge inte ovidkommande uppgifter om personer, som har nämnts i samband med brott.

14. Föregrip inte domstols eller därmed jämförbar myndighets avgörande genom att ta parti i skuldfrågan. Återge båda parternas ståndpunkter. Har ett mål refererats, bör även domen eller annat avgörande redovisas.

Var försiktig med namn

15. Överväg noga konsekvenserna av en namnpublicering som kan skada människor. Avstå från sådan publicering om inte ett uppenbart allmänintresse kräver att namn anges. Detta gäller bland annat till offentliga myndigheter anmälda, för brott misstänkta eller dömda personer.

16. Om inte namn anges undvik att publicera bild eller uppgift om yrke, titel, ålder, nationalitet, kön eller annat, som gör en identifiering möjlig.

17. Omnäm inte att personer dömts i tidigare brottmål, om inte särskilt starka skäl föreligger.

18. Granska kritiskt uppgifter om personer som är efterlysta vid polisutredning.

19. Observera att hela ansvaret för namn- och bildpublicering faller på den som återger materialet.

PRESS ETIK

Pressetik är en liten bok om ett stort ämne. Är det viktigare att sanningen kommer fram än att ta hänsyn till dem man skriver om? Hur skiljer journalisten yrkesroll från medborgarroll? Kan pressen vara opartisk mellan gott och ont? Finns det lägen där löften måste brytas? Vem är pressens uppdragsgivare - de omskrivna eller läsarna? Skall journalisten vara trolös eller lojal?

Dessa och andra frågor behandlas. De slutliga svaren får läsaren söka själv. Etiken är inget facit; det är något man studerar för att kunna ta ställning.

Pressetik beskriver också den reglerade pressetiken, med dess institutioner Allmänhetens Pressombudsman och Pressens opinionsnämnd. Boken är rikt exemplifierad, bl a med fall från den reglerade pressetiken.

Sist men inte minst ställer *Pressetik* frågor kring förhållandet mellan juridik och etik, mellan pressetik och tryckfrihet. Hur kan pressetiken och den goda journalistiken förenas?

ISBN 91-7598-640-X

Hans-Gunnar Axberger var Allmänhetens Pressombudsman 1990-92, då han lämnade posten efter att Pressens opinionsnämnd fällt en artikel han själv skrivit. Han är docent i straffrätt och specialist på yttrandefrihetsfrågor. Hans-Gunnar Axberger medarbetar också i tidskriften Moderna Tider.

Juristförlaget, Kundtjänst 08-612 41 00, **Fax** 08-612 78 50